

«Η ματιά μας έχει την ηλικία της προκατάληψής μας»

Gaston Bachelard (γάλλος φιλόσοφος, ποιητής, επιστημολόγος)

«Η Ιστορία πρέπει να γράφεται από γενιά σε γενιά, επειδή, μολονότι το παρελθόν δεν αλλάζει, εντούτοις αλλάζει το παρόν. Κάθε γενιά θέτει νέα ερωτήματα στο παρελθόν και βρίσκει νέες περιοχές ενσυναίσθησης, καθώς ξαναζει διάφορες πλευρές των εμπειριών των προκατόχων της».

Christopher Hill (βρετανός μαρξιστής ιστορικός)

Περιεχόμενα

Κατάλογος Συντομογραφιών.....	σ. 5
Εισαγωγή.....	σ. 6
1. Λίγα λόγια για την εφημερίδα <i>Ελευθερία</i>	σ. 9
2. Η αποτύπωση της ρευστής καθημερινότητας στα κείμενα της <i>Ελευθερίας</i> κατά την Απελευθέρωση.....	σ. 12
2.1. Μία σύνοψη του κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου της εξεταζόμενης περιόδου. Το διακύβευμα της εξουσίας.....	σ. 12
2.2. Η καταγραφή της επικαιρότητας από την <i>Ελευθερία</i> . Μία προσπάθεια ανασύνθεσης της χρονικής συγκυρίας.....	σ. 14
3. Η συγκρουσιακή προοπτική, οι ταυτότητες των συγκρουόμενων και η μορφοποίησή τους μέσα από τα κείμενα της <i>Ελευθερίας</i> . Ο Εμφύλιος ως ελλοχεύον κίνδυνος.....	σ. 17
3.1. Η συγκρουσιακή προοπτική και η προσαρμογή της <i>Ελευθερίας</i> στα νέα δεδομένα. Η συσπείρωση του αστικού μπλοκ με στόχο την ανατροπή των κατοχικών συσχετισμών.....	σ. 17
3.2. Οι ταυτότητες των συγκρουόμενων από την <i>Ελευθερία</i> . Ο αντικομμουνισμός και η θεωρία των δύο άκρων.....	σ. 18
3.3. Η στάση της <i>Ελευθερίας</i> στα πρόθυρα της δεκεμβριανής ρήξης... σ.	22
4. Η <i>Ελευθερία</i> κατά τα Δεκεμβριανά.....	σ. 26
4.1. Τα πρώτα φύλλα της εφημερίδας, ενώ η μάχη της Αθήνας συνεχίζεται.....	σ. 26
4.2. Η <i>Ελευθερία</i> απέναντι στις θέσεις και τις πρακτικές του ΕΑΜ. Η αρνητική επιχειρηματολογία για το ΕΑΜ και η εθνική ιδεολογία.....	σ. 27
4.3. Οι Άγγλοι ως δομική σταθερά και το ζήτημα της βασιλείας. Η διήμερη σύσκεψη στις 26-27 Δεκεμβρίου παρουσία του βρετανού πρωθυπουργού. Η νέα κυβέρνηση Πλαστήρα.....	σ. 30

4.4. Το τέλος της δεκεμβριανής σύγκρουσης, η αποχώρηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ από την Αθήνα και η ανακωχή. Η «δεύτερη Απελευθέρωση» και η εξομοίωση των ελασιτών με τους Γερμανούς.....	σ. 36
4.5. Η ανακωχή της 11 ^{ης} Ιανουαρίου: Οι συνθήκες κάτω απ' τις οποίες επετεύχθη και τα ζητήματα που έφερε στο προσκήνιο. Η επαναπροσαρμογή της <i>Ελευθερίας</i> στα νέα δεδομένα.....	σ. 38
5. Τα απότοκα των Δεκεμβριανών και η πορεία προς τη Βάρκιζα. Η στάση της <i>Ελευθερίας</i>	σ. 44
5.1. Δεκεμβριανά: Μία «τροτσκιστική» επανάσταση.....	σ. 44
5.2. «Ελεύθερα εικοσιτετράωρα». Οι προοπτικές, οι δυνατότητες και τα προβλήματα μετά τη «δεύτερη Απελευθέρωση».....	σ. 47
5.3. Οι διαπραγματεύσεις στην πορεία προς την Συνδιάσκεψη της Βάρκιζας και η θέση της <i>Ελευθερίας</i> απέναντι σ' αυτές.....	σ. 48
6. Η Διάσκεψη και η Συμφωνία της Βάρκιζας.....	σ. 52
6.1. Η διαμορφούμενη ατμόσφαιρα κατά την Διάσκεψη της Βάρκιζας, το πλαίσιο των συζητήσεων και η θέση της <i>Ελευθερίας</i> απέναντι σε αυτές.....	σ. 52
6.2. «Αι τρεις πληγαί».....	σ. 53
6.3. Η Συμφωνία της Βάρκιζας.....	σ. 54
6.4. Ο σχολιασμός της συμφωνίας απ' την <i>Ελευθερία</i>	σ. 55
Επίλογος – Σύνοψη.....	σ. 57
Βιβλιογραφία.....	σ. 62

Κατάλογος Συντομογραφιών

ΕΑΜ.....	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΕΣ.....	Ελληνικός Δημοκρατικός Εθνικός Σύνδεσμος
ΕΚΚΑ.....	Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΛΑΣ.....	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΛΔ.....	Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας
ΚΕ.....	Κεντρική Επιτροπή
ΚΚΕ.....	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΣΕ.....	Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης
ΠΑΟ.....	Πανελλήνιος Αγωνιστική Οργάνωση
ΠΓ.....	Πολιτικό Γραφείο
ΠΕΕΑ.....	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
ΣΚΕ.....	Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας
FO.....	Foreign Office
SOE.....	Special Operations Executive

Εισαγωγή

Μέσα από τη μελέτη των φύλλων της εφημερίδας *Ελευθερία* της περιόδου Οκτωβρίου 1944-Φεβρουαρίου 1945 (Απελευθέρωση-Βάρκιζα), η παρούσα διπλωματική εργασία θα επιχειρήσει να κατανοήσει και να ερμηνεύσει την εικόνα που κατασκεύαζε για το ΕΑΜ η εν λόγω εφημερίδα, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψιν τη ρευστότητα της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης της εξεταζόμενης ιστορικής περιόδου· μιας περιόδου γεμάτη παραδοξότητες, που έκαναν τις συμπεριφορές των ανθρώπων της εποχής να μοιάζουν περιέργες και μη εξηγήσιμες¹.

Ως εκ τούτου, ο συντάκτης της εργασίας αυτής, θα επιχειρήσει να ανασυνθέσει τη χρονική συγκυρία μέσα από τα κείμενα της *Ελευθερίας* και της διαμορφούμενης εικόνας που αυτή κατασκευάζει για το ΕΑΜ, προσπαθώντας να αποφύγει την εξαγωγή συμπερασμάτων και την ανάδειξη των όποιων διαστρεβλωμένων κρίσεων της εφημερίδας για το ΕΑΜ και τη γενικότερη εκτίμηση των πεπραγμένων της περιόδου, πόσο μάλλον ύστερα από τη διαμεσολάβηση της εκ των υστέρων γνώσης που εμείς διαθέτουμε μετά από τόσα χρόνια και από το πρόβλημα του ερευνητή να υπερβαίνει το άμεσο παρόν και τις κοινωνικοπολιτικές του προσλαμβάνουσες².

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα αποπειραθούμε να εξετάσουμε αν η εφημερίδα αρκείται στην περιγραφή της επικαιρότητας, ή αποσκοπεί με έγκυρο τρόπο να συντάξει ένα συνεκτικό αφήγημα που να εξηγεί στους αναγνώστες της τί έχει

¹ Για παράδειγμα, το γεγονός ότι οι νικητές του πολέμου ήταν στη συνέχεια οι ηττημένοι της Απελευθέρωσης, δημιούργησε ένα παράδοξο το οποίο δεν ήταν εύκολα διαχειρίσιμο απ' τους ανθρώπους της εποχής.

² Ως προς τον πολύπλοκη θέση του ιστορικού ανάμεσα στο τότε και στο τώρα, ή αλλιώς την ακροβασία του ανάμεσα στο παρελθόν που καλείται να ερευνήσει και στο παρόν που βιώνει, η Ελένη Ανδριάκαινα γράφει τα εξής:

«Η ένταση που προκύπτει από την προσπάθεια απάντησης στο ερώτημα αναφορικά με τη θέση και το ρόλο του ιστορικού μέσα στην κοινωνία συνοδεύει κάθε αναστοχαστική απόπειρα των κοινωνικών και ιστορικών σπουδών. Η ένταση αυτή εκβάλλει στο ερώτημα εάν ο ιστορικός, όπως και κάθε κοινωνικό υποκείμενο, αποτελεί μέρος της κοινωνίας μέσα στην οποία σκέφτεται ή εξαιτίας μιας ιδιαίτερης παιδείας, που επιβάλλει βέβαια σημαντικούς εννοιολογικούς περιορισμούς, είναι συγχρόνως σε θέση να υπερβαίνει το άμεσο παρόν, τους κοινωνικούς καθορισμούς και τις πολιτικές εξαρτήσεις της σκέψης του· εάν ο ιστορικός, όπως κάθε κοινωνικό υποκείμενο, στρέφεται στην ιστορία για να αντλήσει χρήσιμες πληροφορίες για την πρακτική του ή εάν στρέφεται στο παρελθόν κινητοποιούμενος από ένα ενδιαφέρον το οποίο δεν είναι ιεραρχικά ανώτερο ή κατώτερο, αλλά άλλο, δηλαδή ποιοτικά διαφορετικό από το ενδιαφέρον του ακτιβιστή, των στελεχών του κοινωνικού σχεδιασμού, των ανθρώπων της δράσης και της πολιτικής». (Ελένη Ανδριάκαινα, *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού, Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*, εκδ. Ορρορτυνα, Πάτρα 2009, σ. 73-74)

Ο Φίλιππος Ηλιού, στοχαζόμενος πάνω στην ίδια προβληματική, ορίζει την επιβολή των παροντικών προβλημάτων στο παρελθόν με ταυτόχρονο παραμερισμό των πραγματικών περιστατικών και αγνόηση της λειτουργίας των κοινωνικών συνόλων, ως «ιδεολογική χρήση της ιστορίας». (Νίκος Θεοτοκάς, *Ο βίος του στρατηγού Μακρυγιάννη, απομνημονεύματα και ιστορία*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012, σ. 9, παραπέμποντας σε, Φίλιππος Ηλιού, «Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Σχόλιο για τη συζήτηση Κορδάτου-Ζεύγου», Αντί 46, 1976)

συμβεί, τί συμβαίνει, αλλά και τί πρόκειται να συμβεί. Θα προσπαθήσουμε δηλαδή να αντιληφθούμε αν η *Ελευθερία* στα κείμενά της αρκείται στην αποτύπωση των γεγονότων, ή αποσκοπεί κάπου, με βάση τη θέση που παίρνει απέναντί τους, ενσωματώνοντας στο λόγο της την ενδεχόμενη απάντηση του άλλου.

Μέσα στο πλαίσιο της προσπάθειας να αποτυπωθεί η δημιουργούμενη από την *Ελευθερία* εικόνα για το ΕΑΜ, θα επιχειρηθεί η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η συγκεκριμένη εφημερίδα παρουσιάζει την επικαιρότητα, σκιαγραφώντας τους εμπλεκόμενους φορείς, την αντιπαλότητα, τις ταυτότητες των συγκρουόμενων και το ενδεχόμενο της σύγκρουσης, καθώς και το δίπολο που αυτή ενίοτε δημιουργεί, προκειμένου να «πριμοδοτήσει» τη «μετριοπάθεια» των «εχεφρόνων» πολιτικών που φέρεται να εκφράζει³.

Ο κυριότερος όγκος του πρωτογενούς υλικού που θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα εργασία, όπως διαφαίνεται και από τον τίτλο της, θα αντληθεί από την εφημερίδα *Ελευθερία* και πιο συγκεκριμένα από τα φύλλα που αυτή εξέδιδε κατά το διάστημα του διακυβεύματος της εξουσίας (Απελευθέρωση-Βάρκιζα), με έμφαση στα κείμενά της και στον τρόπο με τον οποίο τοποθετείται και επιχειρηματολογεί απέναντι στην πολυτάραχη καθημερινότητα της εξεταζόμενης περιόδου. Το πρωτογενές αυτό υλικό, για την καλύτερη κατανόησή του, θα πλαισιωθεί από μεταγενέστερη δευτερογενή βιβλιογραφία που αφορά στην εξεταζόμενη περίοδο, έτσι ώστε να προκύψει μία σφαιρικότερη ανάλυση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν, αλλά και να αξιοποιηθούν ενδιαφέροντα, κατά τον συντάκτη, ερμηνευτικά σχήματα που έχουν προταθεί για την κατανόηση των πεπραγμένων του σημαντικότερου αυτού πενταμήνου (Οκτώβρης 1944-Φλεβάρης 1945).

Στη συνέχεια, στην προσπάθεια του συντάκτη να αποσαφηνίσει το κύκλωμα κυκλοφορίας της επικοινωνίας (πομπός-δέκτης, *Ελευθερία*-αναγνωστικό κοινό), θα ακολουθήσει μια συνοπτική παρουσίαση του ιστορικού της *Ελευθερίας*, έτσι ώστε

³ Η ίδια η εφημερίδα με άρθρο της (ανυπόγραφο) με τίτλο «Το Κέντρον» στις 22 Δεκεμβρίου 1946, απευθυνόμενη στις συγκρούσεις μεταξύ των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και των διάφορων ακροδεξιών ομάδων που «προσπαθούν να πτοήσουν ή να δαλεάσουν το κέντρον», δίνει το στίγμα του κεντρώου χώρου που εκφράζει, υποστηρίζοντας ότι «οπαδοί του κέντρου είναι όλοι εκείνοι που ζητούν κοινωνική δικαιοσύνην [...], τα εκατομμύρια των Ελλήνων που έχουν κουρασθή από το αντεθνικόν όργιον των άκρων [...], όλοι όσοι δεν έβαψαν τας χείρας των εις το αδελφικόν αίμα [...], όσοι δεν είδαν την απέραντον δυστυχίαν της φυλής ως ευκαιρίαν προσωπικής επιβολής». Παρ' όλα αυτά, ο όρος «Κέντρο» δεν συναντιέται κατά το πρώτο διάστημα έκδοσης της εφημερίδας (πρωτοεμφανίζεται στα κείμενα της *Ελευθερίας* κατά το 1946), αφού αυτός περιγράφεται απ' το επίθετο «δημοκρατικός» (πχ. δημοκρατικός πολιτικός χώρος) και καλύπτεται από αναφορές για «μετριοπαθή» κόμματα και «νονεχείς και εχέφρονες» πολιτικούς που θέτουν ως στόχο τον τερματισμό, των προερχόμενων από τα άκρα, βιαιοτήτων.

να αναδειχθούν οι λόγοι για τους οποίους κρίθηκε σημαντική η ανάλυση του λόγου της συγκεκριμένης εφημερίδας.

1. Λίγα λόγια για την εφημερίδα *Ελευθερία*

«Η ιδεολογία παράγεται από τις ελίτ που αρθρώνουν το λόγο του Τύπου με γνώμονα όμως τις προτιμήσεις και τις πεποιθήσεις του κοινού στο οποίο απευθύνονται. Η θεωρούμενη ως ορθή αντίληψη κατασκευάζεται έτσι μέσα από τη συνάντηση του “κόσμου του κειμένου” και του “κόσμου του αναγνώστη” [...]»⁴.

Η διερεύνηση των κινήτρων των ανθρώπων της *Ελευθερίας*, της κοινωνικοπολιτικής γεωγραφίας του κοινού στο οποίο επιχειρούν να απευθυνθούν, της αποτύπωσης της ρευστής καθημερινότητας και της στάσης της εφημερίδας απέναντι σε αυτήν, της χρησιμοποιούμενης γλώσσας, του ύφους, των θεμάτων που επιλέγει και αυτών που αποσιωπά, έχει ως στόχο την προσπάθεια εξαγωγής πολύτιμων συμπερασμάτων για τον τρόπο που κατασκευάζεται η εικόνα του ΕΑΜ απ' την εν λόγω εφημερίδα.

Η ημερήσια πρωινή πολιτική εφημερίδα *Ελευθερία*, που αυτοπροσδιορίζεται από τις αρχές της κυκλοφορίας της ως «*όργανο του ελληνικού λαού & του απελευθερωτικού αγώνος*», πρωτοεκδόθηκε στις 25 Αυγούστου 1944 ως ημιεπίσημο όργανο της εξόριστης κυβέρνησης «εθνικής ενότητας»⁵. Ιδιοκτήτης και διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο Πάνος Κόκκας⁶, ο οποίος εργαζόταν από το 1941 ως δικηγόρος, ενώ ένα χρόνο αργότερα ανέλαβε υπεύθυνος έκδοσης της παράνομης εφημερίδας *Μάχη*, η οποία αποτελούσε όργανο της αντιστασιακής οργάνωσης «Εθνική Δράσις». Το 1943, στην ανταρτοκρατούμενη ορεινή Ελλάδα, συνδέθηκε με το Γ. Καρτάλη, καθώς και με άλλους φιλοβενιζελικούς πολιτικούς της Αντίστασης, συμμετέχοντας σε διάφορες μη εαμικές οργανώσεις και έχοντας συνεχή επαφή με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή. Λίγο αργότερα, τον Αύγουστο του 1944, προχώρησε στην έκδοση της εφημερίδας *Ελευθερία*.

⁴ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας (Β' Έκδοση), Αθήνα 2009, σ. 45.

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες ως προς την εφημερίδα *Ελευθερία*, αλλά και ως προς το σύνολο του ελληνικού Τύπου, βλ. *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784 – 1974* (Τετράτομο), Λουκία Δρούλια-Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμέλεια), εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2008. Οι πληροφορίες που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία και αφορούν στο ιστορικό της εφημερίδας *Ελευθερία*, αντλήθηκαν ως επί το πλείστον από το κείμενο του Η. Νικολακόπουλου στο δεύτερο τόμο της εν λόγω εγκυκλοπαίδειας (σ. 95-97).

⁶ Με εξαίρεση το Νοέμβριο του 1944, όπου ως προσωρινός διευθυντής αναφέρεται ο Ηλ. Μπρεδήμας, ο οποίος κατά την άφιξη της κυβέρνησης στην Αθήνα «προσεφώνησεν τον κ. Πρωθυπουργόν εκ μέρους του Συμβουλίου της Ενώσεως Συντακτών» (*Ελευθερία*, 19/10/1944). Επίσης, απ' το 1945, τη θέση του διευθυντή της εφημερίδας ανέλαβε ο Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου, πρώην τροτσκιστής και μετέπειτα θεωρητικός και υπουργός της Χούντας.

Ο πολιτικός προσανατολισμός της εφημερίδας, με ακόμα μεγαλύτερη σαφήνεια μετά τα Δεκεμβριανά, εντασσόταν σταθερά στο χώρο του Κέντρου⁷ και όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ανταποκρινόταν στους προβληματισμούς μιας ομάδας νέων πολιτικών, γνωστής και ως «ομάδα της *Ελευθερίας*», που όπως και ο Π. Κόκκας, προέρχονταν από τις μη εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις της Κατοχής. Η εν λόγω ομάδα, επιδίωκε τη διατήρηση των δεσμών με τους πολιτικούς που αγωνίστηκαν στην Εθνική Αντίσταση, στηρίζοντάς τους και παράλληλα διαχωρίζοντάς τους από τους δεξιούς, αλλά ακόμα και τους κεντρώους πολιτικούς που στερούνταν αντιστασιακού παρελθόντος και είχαν στόχο τη συμμετοχή τους σε κυβερνήσεις συμμαχίας με τη Δεξιά⁸.

Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη ότι η αγορά εφημερίδων την εξεταζόμενη περίοδο δεν αποτελούσε προτεραιότητα της πλειοψηφίας των πολιτών, μπορούμε να υποθέσουμε ότι εφημερίδες όπως η *Ελευθερία*, απευθύνονταν κυρίως στις πολιτικές και οικονομικές ελίτ που διαμορφώνονταν μετά την Απελευθέρωση.

Από τον πρώτο κιόλας μήνα της κυκλοφορίας της, η *Ελευθερία*, προσπάθησε να παίξει το ρόλο του εθνικού συμφιλιωτή, εξισώνοντας τις ακρότητες «των ολίγων» των εαμικών οργανώσεων από τη μία και των «χωροφυλάκων και των ισολιάδων» από την άλλη, αφού «σε λίγο, η Ελληνική Κυβέρνησις θα ευρίσκεται επί Ελληνικού εδάφους. Κυβέρνηση εθνικής ενότητας, πρέπει να συναντήσει εδώ έθνος ηνωμένον. Αλλοίμονον εάν μας εύρη διχασμένους, αλληλοσκοτωμένους, συρομένους πίσω από τους ολίγους εγληματίας της μιας ή της άλλης ενόπλου παρατάξεως [...]»⁹.

Παράλληλα, απαντώντας στις υπόνοιες του Ριζοσπάστη περί οικονομικής και πολιτικής υποστήριξης της εφημερίδας από τους Άγγλους και από τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό αντίστοιχα, θέλησε να κρατήσει αποστάσεις από όλους τους υπάρχοντες πολιτικούς σχηματισμούς, δηλώνοντας «κατά του κατηγορηματικώτερων τρόπων, ότι η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ δεν ανήκει εις ουδεμίαν οργάνωσιν και κανένα πολιτικό κόμμα, δεν συνδέεται δε με ουδένα πολιτικόν αρχηγόν είτε μετέχοντα της Κυβερνήσεως Καϊρου είτε όχι»¹⁰.

⁷ Αναλυτικά για τις δυνάμεις του Κέντρου και τη σχέση τους με την Αριστερά κατά τη δεκαετία του '40, βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 426-488.

⁸ Πάνω σ' αυτή τη λογική, η *Ελευθερία* μέχρι το 1947 κατακραύωνε σε κάθε ευκαιρία τον Σοφοκλή Βενιζέλο, υπενθυμίζοντας το μη αντιστασιακό παρελθόν του, ενώ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, έκανε το ίδιο και με τον Γεώργιο Παπανδρέου, χαρακτηρίζοντάς τον «θερμπαλιστή», «λεξίμαγο» και κυρίως έναν πολιτικό ανάξιο να λάβει δραστικό ρόλο, αφού «απουσίασεν ουσιαστικώς από την εθνικήν αντίστασιν». (*Ελευθερία*, 28/04/1945, «Η "Σύνθεσις"»)

⁹ *Ελευθερία*, 30/08/1944, «Πραγματική Ενότης».

¹⁰ *Ελευθερία*, 06/09/1944, «Δήλωσις».

Η *Ελευθερία*, που κατά τη δεκαετία του '50 είχε την υψηλότερη μέση ημερήσια κυκλοφορία (21.302 φύλλα) μεταξύ των πρωινών εφημερίδων του κεντρικού χώρου, συνέχισε να εκδίδεται ανελλιπώς από την πρώτη μέρα της κυκλοφορίας της έως το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967.

2. Η αποτύπωση της ρευστής καθημερινότητας στα κείμενα της Ελευθερίας κατά την Απελευθέρωση.

2.1. Μία σύνοψη του κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου της εξεταζόμενης περιόδου. Το διακύβευμα της εξουσίας.

«Χρόνια μετά το 1821, νέες μορφές εξουσίας δημιουργήθηκαν, η αίσθηση της κεντρικής εξάρτησης περιορίστηκε, οι άνθρωποι εφηύραν σχήματα και τρόπους ζωής και εμείς, οι τα πάντα λεηλατούντες ιστορικοί της επόμενης ημέρας, έχουμε σήμερα την ευχαρίστηση και την πολυτέλεια να εντρυφούμε σ' αυτό που κατά τη γνώμη μου υπήρξε το πιο συναρπαστικό κεφάλαιο της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας»¹¹.

Κάπως έτσι, ο Γ. Μαργαρίτης, δίνει το στίγμα της περιόδου της Κατοχής, της Αντίστασης και του διακυβεύματος της εξουσίας στην Ελλάδα του '40, ενώ ο Π. Βόγλης συγκεκριμένα για το '44, αναφέρει τα εξής: «Το 1944 ήταν χρονιά πύκνωσης της ιστορίας, καθώς οι συγκρούσεις αφορούσαν ταυτόχρονα το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας, η οποία βγήκε από την Κατοχή περισσότερο ομοιογενής, αλλά την ίδια στιγμή και βαθιά διχασμένη»¹².

Η απελευθέρωση της Ελλάδας τον Οκτώβρη του 1944 βρήκε τη χώρα κοινωνικά τεμαχισμένη, γεμάτη ρήγματα και αντιφάσεις που οφείλονταν στην κατάρρευση των προπολεμικών δομών λειτουργίας και στο κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε από τη χρεοκοπία του αστικού πολιτικού κόσμου κατά την Αντίσταση¹³. Και αφού ο στόχος της απελευθέρωσης είχε σχεδόν εξ' ολοκλήρου επιτευχθεί, απέμενε η ανατροπή των υφιστάμενων δομών εξουσίας και η αναδιάρθρωση του πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων, «σε μία προοπτική σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, με τους τρόπους, προφανώς, που οι κομμουνιστές της εποχής εκείνης

¹¹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1993, σ. 211.

¹² Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή. 1941-1944*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 177.

¹³ Αναλυτικά για τα αίτια της ανατροπής των υφιστάμενων δομών κατά την Κατοχή και την Αντίσταση και την προοπτική ενός σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, βλ ενδεικτικά, Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα. Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001), Γρηγόρης Φαράκος (επιμέλεια), *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα-νεότερες προσεγγίσεις*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 1996, Σπύρος Ασδραχάς, *Ζητήματα Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983, Νίκος Κοταρίδης-Κωστής Παπακόγκος, *Ο Άρης στη Λαμία*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2006, Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1993, Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, Νίκος Σβορώνος, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1982, Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2005.

αντιλαμβάνονταν και οικοδομούσαν το σοσιαλισμό»¹⁴. Έτσι, η άρνηση του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου που δε συμμετείχε στη νέα νομιμοποιητική αναφορά της Αντίστασης για συμμετοχή στην εξουσία¹⁵, συνοδεύτηκε από την «παραδοχή της νέας πολιτικής εστίας» και την «επιβεβαίωση μιας νέας πολιτικής αντίληψης, μιας νέου τύπου ηγεμονίας»¹⁶.

Η επερχόμενη ρήξη δύο περίπου μήνες αργότερα, την οποία εμείς εκ των υστέρων γνωρίζουμε, δεν ήταν αυτονόητη για τους ανθρώπους της εποχής. Οι κινήσεις των εμπλεκόμενων φορέων (ΕΑΜ – ΚΚΕ, αστοί πολιτικοί, Αγγλία – Ρωσία, μη εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις) δεν αποσκοπούσαν σε μία μετωπική σύγκρουση, αλλά σύμφωνα και με τη διαυγή γνώμη του Φ. Ηλιού, είχαν «το νόημα της άσκησης μιας μεγαλύτερης πίεσης επάνω στον αντίπαλο, προκειμένου να επιτευχθεί ένας πολιτικός συμβιβασμός»¹⁷.

Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι οι εμπλεκόμενοι φορείς στους οποίους μόλις αναφερθήκαμε (ΕΑΜ – ΚΚΕ, αστοί πολιτικοί, Αγγλία – Ρωσία, μη εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις), δεν ήταν συμπαγείς και ενοποιημένοι, αλλά σε πολλές περιπτώσεις διχασμένοι και κατακερματισμένοι. Για παράδειγμα, όσον αφορά στο ΕΑΜ, ή ακόμα και μέσα στο ίδιο το ΚΚΕ, υπήρχαν αντικρουόμενες απόψεις και διαφορετικές οπτικές πάνω στη διαρκώς μεταβαλλόμενη καθημερινότητα της εξεταζόμενης περιόδου που δημιουργούσαν προστριβές και διαφοροποιήσεις¹⁸. Ή ακόμα, άλλα σχέδια για την Ελλάδα είχε η SOE (βρετανικός στρατιωτικός φορέας) το 1943 και άλλα το Foreign Office (βρετανικός

¹⁴ Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, εκδ. Θεμέλιο (β' έκδοση), Αθήνα 2005, σ. 351.

¹⁵ Αναλυτικά για το μετακατοχικό ερώτημα «ποιός δικαιούται να κυβερνά» και την ανάδειξη της Αντίστασης ως νομιμοποιητικής αναφοράς για τη συμμετοχή στην εξουσία, βλ. Νίκος Κοταρίδης, *Ο Άρης στη Λαμία*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2006, σ. 83-140.

¹⁶ Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα. Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 37.

¹⁷ Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, εκδ. Θεμέλιο (β' έκδοση), Αθήνα 2005, σ. 352. Επίσης, όπως σημειώνει και ο Νίκος Σβορώνος (*Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σ. 354-356), «η εαμική παράταξη δε φαίνεται να πίστεψε σοβαρά ότι οι αντίπαλες δυνάμεις θα έφταναν ως τον εμφύλιο πόλεμο. Νόμισαν ότι η λαϊκή κινητοποίηση θα αρκούσε για να υποχρεώσει τον αντίπαλο σε κάποιο συμβιβασμό. Εδώ, ίσως να βρίσκεται η κύρια αιτία των ακατανόητων ακόμα σήμερα αμφιταλαντεύσεων στην τακτική». Τέλος, ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, υποστηρίζει ότι ούτε από τη πλευρά του Παπανδρέου και των υπόλοιπων πολιτικών συνοδοιπόρων του κυριαρχούσε η επιθυμία της ένοπλης αναμέτρησης, καθώς ο Παπανδρέου αρχικά ήλπιζε με τη βοήθεια των βρετανικών στρατευμάτων «να καταφέρει να ισορροπήσει μεταξύ αντίδρασης και επανάστασης». (Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Εμφύλιος πόλεμος και πρόσληψη του κόσμου: Μεταλλαγές στις ελληνικές στρατηγικές αντιλήψεις στη δεκαετία του 1940», στο «Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μία αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις», Ι. Μουρέλος-Ι. Μιχαηλίδης (επιμέλεια), εκδ. Ελληνικά Γράμματα (β' έκδοση), Αθήνα 2007, σ. 66.

¹⁸ Περισσότερα για την κρίση μέσα στους κόλπους του ΕΑΜ, βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 54-78.

πολιτικός φορέας), καθώς η πρώτη είχε «μια βραχυπρόθεσμη στρατιωτική στρατηγική που αφορούσε στον πόλεμο με τη Γερμανία», ενώ το F.O. «μια μακροπρόθεσμη πολιτική στρατηγική, σχετικά με τα βρετανικά συμφέροντα μετά τον πόλεμο»¹⁹.

2.2. Η καταγραφή της επικαιρότητας από την *Ελευθερία*. Μία προσπάθεια ανασύνθεσης της χρονικής συγκυρίας.

Η επισταμένη μελέτη της *Ελευθερίας* κατά το διάστημα Απελευθέρωση-Βάρκιζα και ο τρόπος που αυτή παρουσιάζει την επικαιρότητα, επηρεαζόμενη από το ρευστό σκηνικό που επικρατούσε, ίσως αποτελέσει ένα όπλο στην προσπάθειά μας να ανασυνθέσουμε τη χρονική συγκυρία της εξεταζόμενης περιόδου.

Τις πρώτες μέρες της κυκλοφορίας της, η εφημερίδα, επηρεασμένη από το ενωτικό κλίμα που αρχικά δημιουργούσε η Απελευθέρωση και η «Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας», προσπαθεί με κάθε τρόπο μέσα από την αρθρογραφία της να τονίσει την αναγκαιότητα για «εθνική ομοψυχία», έργο το οποίο έχει αναλάβει και «θα φέρει εις πέρας η Πανεθνική Κυβέρνησις».

Στις 14 Οκτωβρίου 1944, ανυπόγραφο άρθρο με τίτλο «Η φρενίτις εξακολουθεί», περιγράφει τη γιορτινή, ενωτική ατμόσφαιρα κατά τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης, όπου ο κόσμος «δεν ήξερε τί να κάμνη, διότι η χαρά του ήτο, είναι τόση, τόσο πληθωρική, ώστε ό,τι λέγομεν, ό,τι κάμνομεν και πρό παντός ό,τι φωνάζομεν είναι ένα παραλήρημα, παραλήρημα χαράς. [...] Η συναδέλφωσις ΕΔΕΣ-ΕΑΜ με ενηγκαλισμούς χθες το βραδάκι εις την πλατείαν Κολωνακίου: - Ο Εδεσίτης: Ζήτω το ΚΚΕ. Μεγάλη Ελλάς παιδιά. Ο Εαμικός: ζήτω ο Ζέρβας [...]».

Παράλληλα, όλο αυτό το διάστημα, η εφημερίδα δεν παύει να τονίζει τις αιματηρές συμπλοκές που λαμβάνουν χώρα στην πρωτεύουσα μεταξύ μίας μερίδας Ελασιτών και ακροδεξιών οργανώσεων, κάνοντας συνεχείς εκκλήσεις για συμφυλίσωση και ενότητα, αφού «είμαστε όλοι ελεύθεροι να πιστεύουμε και να υποστηρίζουμε ό,τι θέλουμε αρκεί να μην εμποδίζουμε και τους πολιτικούς μας αντιπάλους να κάνουν το ίδιο. Εάν όλοι συμφωνήσουμε επάνω εις την βασικήν αυτήν αρχήν, τότε, όλα θα εξελιχθούν ομαλά και αβίαστα, πυροβολισμοί και χειροβομβίδες δεν θα πέφτουν εδώ κι εκεί και η συμφυλίσωσις θα είναι πραγματική,

¹⁹ Lars Baerentzen και David Close, «Η ήττα του ΕΑΜ από τους Βρετανούς», στο «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση», Ντ. Κλόουζ (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ (β' έκδοση), Αθήνα 1998, σ. 103. Αναλυτικά για τις θέσεις του Foreign Office και τις διχογνωμίες με τη SOE, βλ. Παπαστράτης Προκόπης-Σπηλιωτοπούλου Μαρία (σύνταξη), *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των Εξωτερικών Foreign Office 371*, Δίτομο, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2004.

όπως ισχυρίζονται ότι την θέλουν και εκείνοι που φωνάζουν Μεγάλη Ελλάδα και εκείνοι που φωνάζουν ΚΚΕ»²⁰. Το ύφος της εφημερίδας τη συγκεκριμένη περίοδο, όπως προκύπτει και από τα παραπάνω, δηλώνει ότι οι φορείς του ενωτικού κλίματος δεν είναι άλλοι από τους εκέφρονες, μετριοπαθείς πολιτικούς που προσπαθούν να συνενώσουν τα δύο άκρα που βρίσκονται «εις εμπόλεμον κατάσταση».

Πάντως, παρ' όλο που η επισήμανση των άκρων είναι συνεχής από την αρχή της κυκλοφορίας της εφημερίδας, το συμφυλιωτικό κλίμα είναι αυτό που επικρατεί στα φύλλα του Οκτωβρίου. Η συμμετοχή του ΕΑΜ και μέσω αυτού του ΚΚΕ στην «Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας» έχει σαφέστατα θετικό πρόσημο για την εφημερίδα, καθώς «*αι πολιτικάι τους βλέψεις συμπίπτουν απολύτως με τας βασικάς γραμμάς του προγράμματος της Εθνικής Κυβερνήσεως*» (Ελευθερία, 11/10/1944).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Ελευθερία, αποφεύγει να συνεχίσει την κριτική που είχε ασκήσει στο Λίβανο ο Καρτάλης εναντίον του ΚΚΕ με αφορμή τη δολοφονία του συνταγματάρχη Ψαρρού της αντιστασιακής οργάνωσης ΕΚΚΑ από δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Αντί αυτού, η εφημερίδα αναφέρεται με θετικούς χαρακτηρισμούς στην αντιστασιακή δράση του ΕΛΑΣ, δημοσιεύοντας παράλληλα άρθρα στα οποία οι στρατιώτες του αντιμετωπίζονται με σεβασμό. Για παράδειγμα, «*ο Στρατιωτικός Διοικητής Αττικής κ. Σπηλιωτόπουλος ικανοποιημένος από την τάξιν εις Αθήνας [...], συνεχάρη την στρατιωτικήν αντιπροσωπείαν του ΕΛΑΣ [...], τους στρατιώτας του οποίου και επεθεώρησε, αποκομίσας αρίστην εντύπωσιν από την όλην εμφάνισίν των*» (Ελευθερία 14/10/1944).

Η στάση αυτή της Ελευθερίας τη δεδομένη χρονική στιγμή φαντάζει ειλικρινής, αν αναλογιστούμε ότι οι αστοί πολιτικοί με αντιστασιακό, μη εαμικό, παρελθόν τους οποίους η εφημερίδα κατά κύριο λόγο εκπροσωπούσε, δεν μπορεί παρά να ήταν ευχαριστημένοι από το γεγονός του εγκλωβισμού του ΕΑΜ ως μειοψηφούσας δύναμης σε μία Πανεθνική Κυβέρνηση φιλοδυτικού προσανατολισμού²¹.

Υποθέτουμε ότι όσο το ΕΑΜ φάνταζε σχετικά ακίνδυνο και πρόθυμο να ακολουθήσει την πολιτική της «Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας», μετά και από τις συμφωνίες του Λιβάνου και της Καζέρτας που είχαν προηγηθεί²², τίποτα δεν

²⁰ Ελευθερία, 17/10/1944, «Ελευθερίαν δι' όλους».

²¹ Η εν λόγω στάση της Ελευθερίας κατά τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία συμβαδίζει σε μεγάλο βαθμό με αυτήν των αστών λογοτεχνών, οι οποίοι δείχνουν υποχωρητικοί απέναντι στην πολιτική αντίληψη της Αριστεράς, χωρίς όμως να την εστερνίζονται πλήρως, αφού ενώ επικρίνουν τις ανισότητες του αστικού συστήματος, δύσκολα αναγνωρίζουν το λαϊκό παράγοντα ως καταλύτη των εξελίξεων. (Βασίλης Μόσχος, Ο πολιτικός λόγος των λογοτεχνών τη δεκαετία 1940-1950, Διπλωματική εργασία, Αθήνα 2010, σ. 31)

²² Για μία πλερέστερη επισκόπηση των γεγονότων πριν τη Διάσκεψη του Λιβάνου, αλλά και για τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά τη διάρκειά της, βλ. Προκόπης Παπασπράτης, «Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου», στο «Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950. Ένα έθνος σε κρίση», (συλλογικό), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα

εμπόδιζε την εφημερίδα να αναδείξει στα πλαίσια της εθνικής ομοψυχίας και συμφυλίας που ευαγγελιζόταν, ό,τι η ίδια αξιολογούσε ως θετική συνεισφορά του ΕΑΜ.

2006, σ. 206-223. Αντίστοιχα, για τη Συμφωνία της Καζέρτας, βλ. Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, Τόμος Α' (Κατοχή-Δεκεμβριανά 1941- 1945), εκδ. Polaris, Αθήνα 2009, σ. 595- 613.

3. Η συγκρουσιακή προοπτική, οι ταυτότητες των συγκρουόμενων και η μορφοποίησή τους μέσα από τα κείμενα της *Ελευθερίας*. Ο Εμφύλιος ως ελλοχεύον κίνδυνος.

3.1. Η συγκρουσιακή προοπτική και η προσαρμογή της *Ελευθερίας* στα νέα δεδομένα. Η συσπείρωση του αστικού μπλοκ με στόχο την ανατροπή των κατοχικών συσχετισμών.

Η θετική στάση της *Ελευθερίας* απέναντι στο ΕΑΜ από τις πρώτες μέρες του Νοέμβρη αρχίζει σταδιακά να αλλάζει. Στις 2 Νοεμβρίου, η εφημερίδα με το άρθρο της «Οι μεν και οι δε», παίρνοντας αφορμή από τις διαδηλώσεις του εαμικού κοινού που αιτούνταν την άμεση τιμωρία των προδοτών, αναρωτιέται: *«Τί θα γίνη λοιπόν; Το ΚΚΕ θα είναι ταυτοχρόνως Κυβέρνησις και πεζοδρόμιο; Συμπολίτευσις και αντιπολίτευσις; Δεν επιτρέπεται ένα κόμμα να λέγη άλλα δια των επισήμων εκπροσώπων του και άλλα δια των οπαδών του [...]»*.

Είναι φανερό ότι όσο εντείνονται οι πολιτικές εσωτερικές διεργασίες, ο χώρος της μοναξιάς εξαλείφεται και οι μέχρι πρότινος μη εμπλεκόμενοι, έχοντας να επεξεργαστούν γεγονότα πολύ μεγάλης κλίμακας σε σχέση με την εμπειρία τους, «αναγκάζονται» να στρατοπεδεύσουν δημιουργώντας αντιμαχόμενα μέτωπα. Έτσι, η συγκρουσιακή συγκυρία που αρχίζει να διαφαίνεται το Νοέμβρη του '44 αναγκάζει την «ομάδα της *Ελευθερίας*» να οριοθετηθεί και να ενταχθεί στο αντιεαμικό μέτωπο. Από εδώ και πέρα, για όλα τα φλέγοντα ζητήματα που προκαλούν τη ρήξη μεταξύ του ΕΑΜ και του αστικού Παπανδρεϊκού-βρετανικού πυρήνα²³, η εφημερίδα, προσαρμοσμένη πλέον στη νέα συγκρουσιακή προοπτική, θα αποτελέσει εκφραστή των τελευταίων, ανατροφοδοτώντας το εις βάρος του ΕΑΜ διαμορφούμενο κλίμα και αποφεύγοντας να ασκήσει κριτική απέναντι στη Δεξιά και τις πρακτικές της.

Μπορούμε επίσης να πούμε, ότι από αυτό το χρονικό σημείο και ύστερα, ο κεντρώος χώρος αρχίζει να συσπειρώνεται με πιο εμφανή τρόπο, αφού η προπολεμική σύγκρουση βενιζελικών-αντιβενιζελικών, αρχίζει συγκυριακά να εξαλείφεται ώστε να ενταχθεί η προσπάθεια απο-εαμοποίησης της ελληνικής κοινωνίας με στόχο την ανατροπή των κατοχικών συσχετισμών και την ανασύνταξη

²³ Αναλυτικά για τα γεγονότα που τροφοδότησαν τη δεκεμβριανή ρήξη, με προεξέχον τη δυναμική επέμβαση του Τσώρτσιλ για τη διευθέτηση του στρατιωτικού ζητήματος και τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ, έως την παραίτηση των εαμικών υπουργών το βράδυ της 1^{ης} Δεκεμβρίου, βλ. ενδεικτικά, Προκόπης Παπαστράτης-Μαρία Σπηλιωτοπούλου (σύνταξη), *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του υπουργείου των Εξωτερικών Foreign Office 371, Β' Τόμος*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2004 και Χαρίλαος Μηχιώτης, *Δραματική Πορεία. Από την Απελευθέρωση 1944 στην τραγωδία του Δεκέμβρη και στη Βάρκιζα*, εκδ. Κασταλία, Αθήνα 2005.

του διαιρεμένου μέχρι τότε αστικού μπλοκ²⁴. Έτσι, το μεταπελευθερωτικό πολιτικό διακύβευμα μετατοπίζεται απ' το προπολεμικό δίλημμα μοναρχίας-δημοκρατίας, στην επιλογή μεταξύ αστικού ή σοσιαλιστικού μοντέλου διακυβέρνησης²⁵. Και αυτή ακριβώς η διαφορά συντελεί στον παραμερισμό των όποιων διαφοροποιήσεων του αστικού χώρου (Λαϊκοί-Φιλελεύθεροι), με στόχο την αντιμετώπιση του κοινού εχθρού και των προβλημάτων που ο αστικός αυτός κόσμος θα αντιμετώπιζε, αν η κοινωνική επιρροή του ΕΑΜ μετουσιωνόταν στην αντίστοιχη θέση του στο πολιτικό σκηνικό²⁶.

3.2. Οι ταυτότητες των συγκρουόμενων από την *Ελευθερία*. Ο αντικομμουνισμός και η θεωρία των δύο άκρων.

«Φασίστες της αριστεράς», «βερμπαλιστές», «μνηστήρες της ανωμαλίας», «ερυθροί δικτάτορες», «αδιάλλακτοι και ακραίοι», «ένοπλοι αναρμόδιοι», «φορείς δικασμού», «ταχυδακτυλουργοί», «προφήτες της καταστροφής», «αδιάλλακτα και ερεθιστικά χωνιά».

²⁴ Περισσότερα για την μετακατοχική ανασύνταξη του αστικού μπλοκ, την απόπειρα απο-εαμοποίησης της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και για γενικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις που αφορούν στον κεντρικό χώρο, βλ. Χριστόφορος Βερναρδάκης-Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991, σ. 168-173, 187-195.

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον Μιχάλη Λυμπεράτο, «η κατηγορία εκείνων που είχαν επιδείξει την πιο αδιάλλακτη αντιμοναρχική στάση απέφευγε πλέον να αναδεικνύει το καθεστωτικό ζήτημα ως τον βασικό άξονα των μεταπολεμικών της προσανατολισμών. Με επίκεντρο την αναμόχλευση του παραδοσιακού αντικομμουνισμού άρχισαν να ανακινούν αιτήματα περί συνένωσης του εθνικόφρονος πολιτικού κόσμου ενάντια στον κοινωνικό εχθρό. Έτσι, η πρώην ιταμοί βασιλόφρονες, μετατρέπονταν για τους αντιμοναρχικούς στους μελλοντικούς, με προϋποθέσεις, πολιτικούς συνομολογητές. Από την πλευρά τους οι τελευταίοι είχαν κάθε λόγο να επιχαιρούν για την πίστη τους προς την “κορωνίδα” του έθνους και να επιδεικνύουν ακόμα πιο αδιάλλακτη στάση». (Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 387)

²⁵ Όπως σημειώνει πάνω σ' αυτό το ζήτημα ο Νίκος Σβορώνος, «η οροθετική γραμμή που χωρίζει τα διάφορα πολιτικά συγκροτήματα μετατίθεται αριστερότερα. Πράγματι, το περίφημο σχίσμα ανάμεσα στους βασιλόφρονες (Λαϊκούς) και Φιλελεύθερους, που κυριάρχησε στην ελληνική πολιτική ζωή στο πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, αρχίζει να γεφυρώνεται· σε λίγο θα πάψει ουσιαστικά να υφίσταται». (Νίκος Σβορώνος, *«Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950» στο «Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση»*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006, σ. 30). Για την ιδιόμορφη σχέση Λαϊκών-Φιλελεύθερων κατά τη δεκαετία 1940-1950, βλ. στο ίδιο, σ. 21-38.

²⁶ Σε αυτό το σημείο είναι φρόνιμο να διευκρινίσουμε, σύμφωνα και με τα όσα γράφει ο Σωτήρης Καραγιάννης, ότι η εν λόγω συμφυλίωση του αστικού κόσμου για την αντιμετώπιση του κοινού κοινωνικού εχθρού μετά την Απελευθέρωση, δε σήμαινε ότι στον αστικό αυτό χώρο επικρατούσε ιδεολογική ομοιογένεια. Όμως μια τόσο οξυμένη περίοδος όπως αυτή που εξετάζουμε, επιβάλλει καθορισμό προτεραιοτήτων· και η πρώτη προτεραιότητα δεν είναι άλλη απ' την αναχαίτηση της κοινωνικής δυναμικής του ΕΑΜ. (Σωτήρης Καραγιάννης, *Ο Κεντρικός πολιτικός χώρος στη μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961)*, Α' Τόμος, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1984, σ. 155-157, 188-189)

Με αυτούς, αλλά και άλλους παρεμφερείς χαρακτηρισμούς, η ποσότητα και η ένταση των οποίων διαρκώς αυξάνεται όσο πλησιάζει η τελική ρήξη, η εφημερίδα αποτυπώνει την εικόνα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ από την αρχή του Νοέμβρη έως τα Δεκεμβριανά²⁷.

Στη συνέχεια, θα παρακολουθήσουμε την προσπάθεια της εφημερίδας να εναρμονιστεί με τις νέες συνθήκες που ορίζει η διαρκώς αυξανόμενη πιθανότητα της σύγκρουσης, εξισώνοντας αρχικά τον κομμουνισμό με το φασισμό και αποδίδοντας, στη συνέχεια, τις επικίνδυνες αυτές αξίες στο σύνολο του ΕΑΜ και όχι στους «*ολίγους της άκρας αριστεράς*» που συνήθιζε να αναφέρεται στο παρελθόν.

Ένα χαρακτηριστικότατο δείγμα, που αποτελεί μία από τις σπάνιες μέχρι τότε απόπειρες εγχώριου φιλελεύθερου αντικομμουνιστικού λόγου, σύμφωνα και με την αξιολόγηση της Δ. Παπαδημητρίου²⁸, αποτελεί το άρθρο της εφημερίδας με τίτλο «*Η αριστερά και ο φασισμός*»²⁹. Σύμφωνα με αυτό, ο αγώνας της αριστεράς ενάντια στο φασισμό αποτελεί «*έναν κενότατο προραγαυδιστικό βερμπαλισμό*», γιατί «*μεταξύ των δύο αυτών παρατάξεων, δηλαδή της άκρας αριστεράς και της άκρας δεξιάς υπάρχει μία στενωπάτη αλληλουχία, από της απόψεως των μεθόδων που χρησιμοποιούν και οι δύο μέσα εις το πολιτικόν πλαίσιον. Η διαπίστωσις αυτή έχει καταστήσει πλέον τετριμμένη και φέρομεν εις απόδειξιν το κοινότατον παράδειγμα του Ζώρζ Σορέλ, του επισημότερου θεωρητικού του συνδικαλισμού και συγγραφέως των περιφήμων “Στοχασμών επί της βίας” από των οποίων πηγάζουν και ο κομμουνισμός και ο φασισμός. [...] Όλα τα σχήματα της σκέψεως, της προπαγάνδας, της πολεμικής, είναι ανάλογα. Όλοι οι μέθοδοι οι αυτοί. Η ίδια προσπάθεια δια την ψυχολογικήν δέσμευσιν της νεολαίας. Η ίδια μανία δια τας διαδηλώσεις, τας παρατάξεις, τα μνημόσυνα. Το ίδιο πάθος δια τα τοικοκολλήματα και δια την δημιουργίαν θυμάτων. Ο ίδιος φανατισμός. Η αυτή καθολική απουσία της ανοχής, εις ότι αφορά το κριτικόν πνεύμα. Με μια λέξη, και τα δύο αυτά συστήματα, από διαθέσεως δικτατορικά, δεν έχουν την αίσθησιν της ελευθερίας. Και αυτό είναι κυρίως που πρέπει να ενδιαφέρει ένα λαόν, προ πάντων σήμερα*».

²⁷ Σε αυτό το χρονικό διάστημα, σύμφωνα με τον Σπύρο Ασδραχά, το ΕΑΜ επιδίωκε μία συμφωνία που όσο δεν πραγματοποιούνταν, τόσο έτρεφε το εμφυλιοπολεμικό τέρας. Στη συνέχεια, «το ΕΑΜ αποδέχτηκε τη σύγκρουση ως εργαλείο, ως μέσο πίεσης για την επίτευξη μιας συμφωνίας που θα επέτρεπε στο εαμικό κίνημα να έχει τη θέση που του αρμόζει στο δημοκρατικό πολίτευμα το οποίο θα έπρεπε να εγκαθιδρυθεί στο μετακατοχικό κράτος». (Σπύρος Ασδραχάς, «*Προεισγωγικά*», στο «*Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Οκτώ ομιλίες για το βιβλίο του Φίλιππου Ηλιού*», εκδ. Θεμέλιο / ΑΣΚΙ, Αθήνα 2005, σ. 10-11)

²⁸ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας (Β' Έκδοση), Αθήνα 2009, σ. 245.

²⁹ *Ελευθερία*, 22/11/1944, «*Η αριστερά και ο φασισμός*».

Όπως διαφαίνεται στο άρθρο αυτό, επιχειρείται η απόλυτη ταύτιση του φασισμού με τον κομμουνισμό, με στόχο την ανάδειξη της επικινδυνότητας του τελευταίου και των «κενοτάτων βερμπαλιστών» που τον εκφράζουν εντός συνόρων. Άλλωστε, «το μόνο που ημπορεί να επιτύχη το ΚΚΕ με την απειλήν της ερυθράς του δικτατορίας είναι να δημιουργήση τον κίνδυνον της άλλης. Ημπορεί με την αντίδρασίν του να προκαλέση την άλλην αντίδρασιν»³⁰. Από το σημείο αυτό και έως την έναρξη των Δεκεμβριανών, τα άρθρα αντικομμουνιστικού περιεχομένου θα αποτελέσουν μέρος της καθημερινής θεματολογίας της εφημερίδας³¹.

Σταδιακά η *Ελευθερία* απομακρύνεται από τη θεωρία των «ολίγων» που συνιστούν τα δύο άκρα, καθώς το συγκρουσιακό ενδεχόμενο την «αναγκάζει» να οριοθετηθεί απέναντι σε νέα δεδομένα. Έτσι, η καθημερινή θεματολογία της εφημερίδας, που στα φύλλα του Οκτωβρίου αφορούσε στην «ένοπλο δράση των διαφόρων αγνώστων» και αποτύπωνε το κλίμα τρομοκρατίας που κυριαρχούσε στην πρωτεύουσα από τις συμπλοκές των ακραίων στοιχείων εκατέρωθεν, μετασχηματίζεται. Από το δεύτερο μισό του Νοέμβρη, «η χθεσινή δράσις των Ελασιτών» αντικαθιστά την «ένοπλο δράση των διαφόρων αγνώστων» και περιγράφει τις καθημερινές βιαιότητες (απαγωγές, εκτελέσεις, βανδαλισμούς κ.ο.κ.) που διαπράττουν οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ και όχι μόνο κάποια ακραία στοιχεία στο εσωτερικό του³².

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η *Ελευθερία* κάνει λόγο για 10.000 εκτελέσεις από το ΕΑΜ στην Πελοπόννησο και εύχεται, «είθε ο κ. Εισαγγελεύς να είναι υπερβολικός, είθε να ψεύδεται. [...] Εάν όμως δεν πλανάται; Τότε καλούμεθα να πιστεύσωμεν ότι εις την Πελοπόννησον υπάρχουν δέκα χιλιάδες προδότες. [...] Και θα το πιστεύσωμεν; Όχι, χίλιες φορές όχι [...], τόσοι δεν υπήρξαν στην Ελλάδα ούτε επί είκοσιν αιώνας». Για να καταλήξει: «Φρίκη! Ο κ. Πρωθυπουργός, σταυροφόρος της ενώσεως θλίβεται βεβαίως πρώτος αυτός. [...] Δεν πρέπει να διασπαστεί η Κυβέρνησις της εθνικής ενότητος. Δεν ημπορεί όμως να μείνη απαρατήρητον και το δράμα της Πελοποννήσου. Δεν ημπορεί να εξακολουθήση η σιγή», καθώς για την εφημερίδα πάνω από όλα βρίσκεται η «Ελληνική Τιμή δια την οποίαν έπεσεν ο Λεωνίδας εις τας Θερμοπύλας, ο Κωνσταντίνος εις την Πύλην του Αγίου Ρωμανού, ο Μπότσαρης εις το Μεσολόγγι, οι πατέρες μας εις το Μπιζάνι και το Σκρά, τα αδέρφια μας εις την Αλμυράν έρημον, την Πίνδον, το Ιβάν και το Ρίμιν»³³.

³⁰ *Ελευθερία*, 25/11/1944, άρθρο του/ της «Δ.» με τίτλο «Κράτος Ελληνικόν».

³¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα των προθέσεων της εφημερίδας αποτελεί η δημοσίευση του αντικομμουνιστικού λόγου του υπουργού Εσωτερικών της Αγγλίας Χέρμπερτ Μόρισσον (*Ελευθερία*, 03/12/1944).

³² Βλ. ενδεικτικά *Ελευθερία*, 17/11, 23/11 και 28/11 του 1944, τη στήλη με τίτλο «Η χθεσινή δράσις των Ελασιτών».

³³ *Ελευθερία*, 14/11/1944, άρθρο από τον / την «Δ.» με τίτλο «Ζήτημα Τιμής».

Παρατηρούμε με ενδιαφέρον ότι ακόμα και σε αυτή τη σύντομη επισκόπηση της πολεμικής ιστορίας του ηρωικά μαχόμενου Ελληνισμού που επιχειρεί η *Ελευθερία*, διαφαίνεται, έστω και έμμεσα, η αλλαγή της στάσης της απέναντι στο ΕΑΜ και ο επαναπροσδιορισμός της απέναντι στους νέους συσχετισμούς και τις τρέχουσες εξελίξεις. Πλέον, η αναφορά της εφημερίδας στην Αντίσταση δεν περικλείει τη συμβολή του ΕΑΜ σε αυτήν, παρ' όλο που στα φύλλα του Οκτωβρίου, η αντιστασιακή του δράση είχε αξιολογηθεί θετικότερα.

Αντιθέτως, «από τα βάθη αυτής της τρισχιλιόχρονης ιστορίας»³⁴, αναδεικνύεται και μνημονεύεται η δράση της Γ' Ορεινής Ελληνικής Ταξιαρχίας, γνωστής και ως «Ταξιαρχίας του Ρίμινι», ως η πιο σημαντική στιγμή της τελευταίας περιόδου της Αντίστασης, αφού η αναφορά της εφημερίδας στις μάχες στην Πίνδο και στο Ιβάν, προηγούνται χρονολογικά της ίδρυσης του ΕΑΜ. Η έμμεση αυτή τοποθέτηση της *Ελευθερίας* απέναντι στην περίοδο της Αντίστασης, αποκτά περισσότερο ενδιαφέρον, αν αναλογιστούμε τη χρονική στιγμή που γίνεται, καθώς η Ταξιαρχία του Ρίμινι είχε μόλις επιστρέψει στην Ελλάδα και η αποστράτευσή της αποτελούσε απαίτηση του ΕΑΜ, έτσι ώστε να συγκροτηθεί ενιαίος εθνικός στρατός και να κατατεθούν τα όπλα εκ μέρους του ΕΛΑΣ.

Στο ίδιο πνεύμα, μία εβδομάδα αργότερα, δημοσιεύεται η είδηση της σύλληψης 5.000 ατόμων «*από τους αριστερούς εις την Θεσσαλονίκην*», «*η τύχη των οποίων αγνοείται*», καθώς και η εκτέλεση δύο πρώην φιλελεύθερων βουλευτών (*Ελευθερία*, 21/11/1944).

Βλέπουμε ότι όσο οι εσωτερικές κοινωνικές διεργασίες εντείνονται, η εφημερίδα παίρνει όλο και πιο ξεκάθαρη θέση απέναντι στα σχηματιζόμενα στρατόπεδα, περιθωριοποιώντας το σύνολο του ΕΑΜ, αφού για τις βίαιες πρακτικές δεν είναι πλέον υπεύθυνοι οι ακραίοι αριστεροί, ούτε καν οι κομμουνιστές, στους οποίους συνήθιζε η εφημερίδα, διαχωρίζοντάς τους από τους υπόλοιπους αριστερούς, να φορτώνει το βάρος των ευθυνών όταν η ενότητα αμφισβητούνταν. Πλέον, όπως διαφαίνεται και από το παραπάνω άρθρο, οι συλλήψεις, οι εκτελέσεις και οι κάθε λογής βιαιότητες διαπράττονται γενικά «*από αριστερούς*».

Τον ίδιο μήνα, απέναντι στο φλέγον ζήτημα της συγκρότησης εθνικού στρατού και της αποστράτευσης του ΕΛΑΣ, η *Ελευθερία* τοποθετείται ειρωνικά απέναντι στις απαιτήσεις του ΕΑΜ, τις οποίες και θεωρεί απραγματοποίητες. Ταυτόχρονα, υποστηρίζει με κάθε μέσο την ταξιαρχία του Ρίμινι και τη στρατιωτική μονάδα του

³⁴ Η φράση αυτή αποτελεί δάνειο από τον Δημήτρη Γληνό, στο «*Τί είναι και τί θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*», εκδ. Ο Ρήγας, Αθήνα 1944, σ. 58. Αναλυτικά, για την προσπάθεια οικειοποίησης των αγώνων του παρελθόντος, εκ μέρους της Αριστεράς αυτή τη φορά, «προκειμένου να επικαιροποιήσει και να εκφράσει το άνοιγμα της παραδοσιακής κοινωνίας στα προστάγματα της κοινωνικής αλλαγής και της πολιτικής ανατροπής», βλ. Νίκος Κοταρίδης, *Ο Άρης στη Λαμία*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2006, σ. 83-140.

Ιερού Λόχου, ενώ συγχρόνως εξυμνεί την αντιστασιακή δράση του Ναπ. Ζέρβα και του ΕΔΕΣ. Στις 09/11/1944 η εφημερίδα, απαντώντας στις απαιτήσεις του Ριζοσπάστη περί ανάγκης *«διάλυσης του Ιερού Λόχου, της ορεινής Ταξιαρχίας και της χωροφυλακής που συγκροτήθηκε στην Αίγυπτο»*, αναφέρει γλαφυρά τα εξής: *«Διερωτόμεθα γιατί πολλές λέξεις και τόση κατανάλωσις πολυτίμου χώρου; Ήτο απλούστερο και σαφέστερον να ειπή η συνάδελφος, “Να διαλυθεί η Ελλάς”»*³⁵. Μια μέρα μετά, με αφορμή την άφιξη της Ταξιαρχίας του Ρίμινι στην Αθήνα, η εφημερίδα χαρακτήρισε ως *«εγκάθετους οπαδούς των ταξικών κομμάτων δεόντως κοθοδηγηθέντες»* όσους απείχαν από την υποδοχή της και συνέστηνε τον τερματισμό των υποχωρήσεων προς το ΚΚΕ³⁶.

Τέλος, όσον αφορά στον Ναπ. Ζέρβα, η εφημερίδα τον θεωρεί *«ένα εκ των ηρωικωτέρων αρχηγών του αντάρτικού μας, [...] που αντιμετώπισε όχι μόνον σκληρόν αγώνα εναντίον διπλού κατακτητού, αλλά και άλλας παντοειδείς δυσκολίας. Παρά ταύτα, εκράτησε πάντοτε τας θέσεις του και υπήρξε πάντοτε πειθαρχικός τόσον εις τας εντολάς του Συμμαχικού Στρατηγείου όσον και εις τας εντολάς της Κυβερνήσεως»*³⁷.

Έτσι, η *Ελευθερία*, στο πρόβλημα της αναλογίας των δυνάμεων που θα συγκροτούν το νέο στρατό, απομονώνοντας το ΕΑΜ και ηρωοποιώντας τους εν δυνάμει αντιπάλους του, τάσσεται ανοικτά υπέρ των θέσεων του Παπανδρεϊκού-βρετανικού μετώπου, σε ένα από τα πιο φλέγοντα ζητήματα διαμάχης και διαπραγματεύσεων της εξεταζόμενης περιόδου.

3.3. Η στάση της *Ελευθερίας* στα πρόθυρα της δεκεμβριανής ρήξης.

Η εφημερίδα στις 26/11/1944, όσον αφορά στο στρατιωτικό ζήτημα που αναφερθήκαμε παραπάνω, στο άρθρο της με τίτλο «Προσοχή!», σχολιάζοντας το διορισμό του Πτ. Σαρηγιάννη στη θέση του υφυπουργού Στρατιωτικών και

³⁵ Πιο πριν (26/10/1944) η *Ελευθερία* έκανε λόγο για *«σύμπτωσις απόψεων Κυβερνήσεως και ΚΚΕ δια τον στρατόν»*, όπου αφού η Εθνική Αντίσταση έχει λήξει, οι εθελοντές *«θ’ απολυθούν, εκτός αν υπάγονται εις τας προσκαλουμένας τέσσαρας ηλικίας. Τα ανωτέρω μέτρα αφορούν και τον αντάρτικον στρατόν του κ. Ζέρβα ως και τον στρατόν της Μέσης Ανατολής»*. Η αντίθεση αυτή στις θέσεις της *Ελευθερίας*, οφείλεται σύμφωνα με τον Σπύρο Γασπαρινάτο, στη δημοσίευση από την εφημερίδα *Καθημερινά Νέα* (31/10/1944) των νέων τοποθετήσεων του πρωθυπουργού, όπου ύστερα από τη βρετανική διαμεσολάβηση, από τον αφοπλισμό των συμφωνηθέντων στρατιωτικών μονάδων εξαιρούνταν η Ορεινή Ταξιαρχία, με την πρόφαση της ισχυρής και εμπειροπόλεμης μονάδας που δοκιμάζεται ακόμα στο ιταλικό πολεμικό μέτωπο. (Σπύρος Γασπαρινάτος, *Απελευθέρωση, Δεκεμβριανά, Βάρκιζα*, Τόμος Α΄, Εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 1998, σ. 167-168)

³⁶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας (Β΄ Έκδοση), Αθήνα 2009, σ. 245-246, παραπέμποντας σε *Ελευθερία*, 10 και 30-11-1944.

³⁷ *Ελευθερία*, 24/11/1944, «Ο Ζέρβας».

ασκώντας κριτική στο πρόσωπο του πρωθυπουργού, αναφέρει: «Ο κ. Πτολεμαῖος Σαρρηγιάννης επροτάθη απλώς από την άκρην αριστεράν, και ο κ. Πρωθυπουργός, χωρίς να ερωτήσει κανένα, τον ώρκισε, ενώ προ ολίγων μόλις ημερών, άλλαι στρατιωτικαί προσωπικότητες προταθείσαι υπό των κομμάτων δια την ίδιαν θέσιν, απερρίφθησαν, διότι δεν απελάμβανον της εμπιστοσύνης του Κ.Κ.Ε. [...] Ο κ. Πρωθυπουργός φέρει επί των ώμων του ευθύνας βαρείας».

Βλέπουμε ότι απέναντι στον ελλοχεύοντα κίνδυνο του Εμφυλίου, ο οποίος στα τέλη του Νοέμβρη αποτελεί πλέον ένα πιθανότατο ενδεχόμενο, η εφημερίδα όχι μόνο έχει στρατοπεδεύσει, αλλά ασκεί και κριτική στους πολιτικούς της συνοδοιπόρους για διαλλακτικότητα και απόπειρα συνεννόησης του πρωθυπουργού με αυτούς που θέλουν «να διολισθήσουν μέσα εις όλον τον κρατικόν μας μηχανισμόν, δια να τοποθετήσουν παντού τας εκρηκτικὰς ύλας των και δια να εἶνε ἔτοιμοι να επιβάλουν, όταν η ώρα επιστή, τα σχέδιά των»³⁸.

Από τις 28 Νοεμβρίου και μετά, η *Ελευθερία*, δεν αναφέρεται πλέον στο ενδεχόμενο του Εμφυλίου περιφραστικά, αλλά χρησιμοποιεί τον όρο «Εμφύλιος Πόλεμος» για να χαρακτηρίσει ποιοτικά την σύγκρουση που επίκειται. Ο όρος του εμφυλίου πολέμου που χρησιμοποιείται κατά το εξεταζόμενο διάστημα, σταδιακά εξορίζεται από το πολιτικό λεξιλόγιο, αφού «ενώ αρχικά καταγγέλεται ο αντίπαλος ότι προωθεί και οδηγεί σε εμφύλιο πόλεμο και όλοι φέρονται να απεύχονται ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ο όρος θα εγκαταλειφθεί. Αντ' αυτού, όταν ο εμφύλιος θα είναι γεγονός, πραγματικότητα, τότε θα προωθηθούν στο πολιτικό λεξιλόγιο όροι όπως αντάρτικο, ανταρσία, συμμοριτοπόλεμος κ.λπ., οι οποίοι στρεβλώνουν την πραγματικότητα της ασυμφιλίωτης μάχης για την εξουσία»³⁹.

Μάλιστα, με το άρθρο της «Η απειλή του Εμφυλίου Πολέμου», η εφημερίδα, δε θεωρεί την πιθανή σύγκρουση ως αποτέλεσμα της αδιαλλαξίας των αντικρουόμενων μετώπων, αφού χρησιμοποιώντας α' πληθυντικό πρόσωπο, δηλώνοντας την απόλυτη συστράτευσή της με το αστικό-βρετανικό στρατόπεδο, αναφέρει: «Κατηγορούμεθα δια την υπέρμετρον υπομονήν μας κατά το στάδιον των διαπραγματεύσεων. Προτιμώμεν την επίκρισιν από την κατηγορίαν της Ιστορίας ότι υπήρξαμεν ανάξιοι αυτής της ιστορικής ώρας και δεν κατορθώσαμε ν' αποτρέψωμεν τον εμφύλιον πόλεμον. [...] Και εις το πείσμα των μνηστήρων της ανωμαλίας και των προφητών της καταστροφής, αισιοδοξούμεν δια το μέλλον». Έτσι, «ο εμφύλιος πόλεμος, τον οποίον ουδείς, -ουδέ το Κ.Κ.Ε.- έχει την δύναμιν να

³⁸ *Ελευθερία*, 30/11/1944, «Ουδεμία νέα υποχώρησις!».

³⁹ Ν. Κοταρίδης-Ν. Σιδέρης, «Ο Εμφύλιος ως Ψυχολογική Αναμέτρηση», στο *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου. 1946-1949. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου*, Κ. Κουτσούκης-Ι. Σακκάς (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 148.

εξαπολύση, επισείεται ως φόβητρον πρό του οποίου καλούνται να υποκύψουν οι πάντες και πρό του οποίου διστάζει ο κ. Πρωθυπουργός»⁴⁰.

Πλέον, μέσα από τα κείμενα της εφημερίδας, το ΚΚΕ και μέσω αυτού το ΕΑΜ, βρισκόμενο σε εμπόλεμη κατάσταση με το σύνολο του ελληνικού λαού, συνιστά απειλή για την Ελλάδα, κάνοντας «πόλεμον νεύρων εναντίον των συμφερόντων της Ελλάδος, εναντίον της ησυχίας του λαού, εναντίον της υπομονής των κομμάτων, εναντίον παντός ό,τι ζει και αναπνέει εις τον τόπον αυτών». Μάλιστα, προειδοποιεί το ΚΚΕ ότι «παρήλθεν η εποχή κατά την οποίαν η “κουμπούρα” απετέλει πολιτικόν επιχείρημα ή μέθοδον. Διότι ο λαός αυτός ο οποίος ηγωνίσθη κατά της βίας και του κατακτητού και ο οποίος δεν εφοβήθη το Χαϊδάρι και το Σκοπευτήριον, δεν πρόκειται βεβαίως να φοβηθή κανένα. Και πρό πάντων δεν θα φοβηθή τας φασιστικάς μεθόδους τας οποίας εν ονόματι της συντριβής του φασισμού μετέρχεται σήμερον του Κ.Κ.Ε.»⁴¹.

Άλλωστε, σύμφωνα με την Ελευθερία, παραμονές της δεκεμβριανής ρήξης, «το ΚΚΕ δεν αποκλείει την βίαν ως μέθοδον πολιτικής επικρατήσεως. Και όσα επί τώσων καιρών μας έλεγε περί νομιμότητος και δημοκρατικότητος πηγαίνουν περίπατο, μαζί με τους πέντε υπουργούς της άκρας αριστεράς οι οποίοι αντελήφθησαν πλέον ότι δεν έχουν θέσιν εις ένα κράτος ελευθερίας και νόμου»⁴². Μάλιστα, στις 3 Δεκεμβρίου, ημέρα που σηματοδοτεί την έναρξη των Δεκεμβριανών, η εφημερίδα, σχολιάζοντας την αποχώρηση της «άκρας αριστεράς» από την κυβέρνηση, υποστηρίζει ότι «η εθνική ενότης, τυπικώς, διεσπάσθη. Τυπικώς όμως μόνον. Διότι ουσιαστικώς η εθνική ενότης ουδέν πλήγμα υπέστη εκ της τοιαύτης αποχωρήσεως. [...] Η συμμετοχή του ΚΚΕ εις την Κυβέρνησιν, υπήρξε συμβολή αρνητική. Κόμμα επαναστατικόν, δεν κατόρθωσε ν' αποβάλη την επαναστατικότητά του. Δεν κατόρθωσε ή δεν ηθέλησε». Για να καταλήξει ότι «ο τόπος πρέπει να ζήση. Και η αποχώρησις του ΚΚΕ, το οποίον μέσα εις την Κυβέρνησιν ενεθύμιζε τον διχασμόν και όχι την ενότητα, δεν θα εμποδίση ούτε την ζωήν, ούτε την πρόοδον της Ελλάδας»⁴³.

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο και σε άμεση συνάρτηση με τα προαναφερθέντα, σύμφωνα με τους Ν. Κοταρίδη και Ν. Σιδέρη, «με το να τίθενται εκτός της πολιτικής συζήτησης οι νέοι συσχετισμοί και οι αναπροσανατολισμοί μεγάλου μέρους του πληθυσμού και να εγκιβωτίζεται το πολιτικό πρόβλημα στις προκατοχικές θεσμικές και νομιμοποιητικές αναφορές, εξορίζονται στο χώρο της

⁴⁰ Ελευθερία, 29/11/1944, άρθρο του / της «Δ.» με τίτλο «Έως πότε;».

⁴¹ Ελευθερία, 01/12/1944, άρθρο του / της «Δ.» με τίτλο «Πρωτοβουλία».

⁴² Ελευθερία, 02/12/1944, από τη στήλη με τίτλο «Χωρίς φόβον και λογοκρισίαν».

⁴³ Ελευθερία, 03/12/1944, άρθρο του / της «Δ.» με τίτλο «Και τώρα...».

ανταρσίας οι δυνάμεις της αλλαγής, ενώ εγκαθίστανται αυτονόητα στο επίκεντρο οι κατεστημένες πολιτικές δυνάμεις»⁴⁴.

⁴⁴ Ν. Κοταρίδης-Ν. Σιδέρης, «Ο Εμφύλιος ως Ψυχολογική Αναμέτρηση», στο *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου. 1946-1949. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου*, Κ. Κουτσούκης-Ι. Σακκάς (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 148.

4. Η Ελευθερία κατά τα Δεκεμβριανά

4.1. Τα πρώτα φύλλα της εφημερίδας, ενώ η μάχη της Αθήνας συνεχίζεται.

Από τις 4 ως τις 21 Δεκεμβρίου, και ενώ οι μάχες στην Αθήνα βρισκόντουσαν στο αποκορύφωμά τους, η εφημερίδα *Ελευθερία* διακόπτει την κυκλοφορία της, για να ξανακυκλοφορήσει την Παρασκευή 22 Δεκεμβρίου 1944⁴⁵. Από τη μέρα αυτή έως και το τέλος των μαχών, η εφημερίδα παραθέτοντας ως μοναδική πηγή πληροφόρησης για την ρευστή καθημερινή κατάσταση ανά την Ελλάδα την καθημερινή στήλη με τίτλο «*Αι εκκαθαριστικαί επιχειρήσεις – Το ανακοινωθέν του Στρατηγού κ. Σκόμπυ*», δείχνει την απόλυτη ταύτισή της στο πλευρό των διαφαινόμενων νικητών, αναγνωρίζοντας στο πρόσωπο του στρατηγού Σκόμπυ και κατ' επέκταση της Αγγλίας, το μοναδικό νομιμοποιητικό φορέα· την μοναδική

⁴⁵ Κατά το διάστημα αυτό (4-21 Δεκεμβρίου 1944), παράλληλα με την *Ελευθερία*, διακόπηκε η κυκλοφορία και των υπόλοιπων αστικών εφημερίδων. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Γαρουφαλιά, αδερφό του υφυπουργού Τύπου και Διαφώτισεως της κυβέρνησης εθνικής ενότητας Πέτρου Γαρουφαλιά, η διακοπή της κυκλοφορίας των αστικών εφημερίδων κατά την περίοδο αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι «το Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, του οποίου πλείστοι υπάλληλοι ήταν τοποθετημένοι ιδεολογικά με το μέρος του ΕΑΜ, είχε ουσιαστικά ατονήσει. Είχε συμμορφωθεί με τη διαταχθείσα από το ΕΑΜ γενική απεργία». Αυτός ήταν και ο λόγος που στις 5 Δεκεμβρίου 1944 εκδόθηκε η κυβερνητική εφημερίδα *Ελλάς*, αφού «έπρεπε μία στοιχειώδη διαφώτιση εκ μέρους της Κυβερνήσεως να οργανωθεί.[...] Έπρεπε να μη μένουν αναπάντητες και να ανασκευάζονται οι κακόβουλες φήμες και τα ψευδολογήματα του ΚΚΕ. Έπρεπε να τονωθεί το ηθικό των μαχόμενων στο πλευρό της Κυβερνήσεως και να αποτραπεί η διάβρωση και η κάμψη του». Από την 10^η Ιανουαρίου 1945, διευθυντής της *Ελλάς* εμφανίζεται ο Ηλ. Μπερεδήμας, προσωρινός διευθυντής της *Ελευθερίας* κατά το Νοέμβριο του 1944. Η εφημερίδα *Ελλάς* σταματά να κυκλοφορεί την 21^η Ιανουαρίου 1945, αφού «μετά τη δεύτερη απελευθέρωση των Αθηνών και της Ελλάδος από την ανταρσία του ΕΛΑΣ κατέστη δυνατή η επανέκδοση των ημερησίων Αθηναϊκών Εφημερίδων». (Δημήτρης Γαρουφαλιάς, *Κείμενα και αναμνήσεις από τον τραγικό Δεκέμβριο 1944*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1981, σ. 63-65).

Η εφημερίδα *Ελλάς* υπήρξε σημαντικό τεκμήριο της εξεταζόμενης περιόδου, καθώς σύμφωνα και με τα παραπάνω, αποτέλεσε το μοναδικό μέσο αποτύπωσης της κυβερνητικών θέσεων κατά τις πρώτες 15 περίπου ημέρες των Δεκεμβριανών. Στα φύλλα της διαφαίνεται η επιρροή του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου, όπως και των Άγγλων, με συνεχείς αναδημοσιεύσεις λόγων των Τσώρτσιλ, Σκόμπι και Ήντεν. Το περιεχόμενό και τα κείμενά της, αρκετά συγγενικά με αυτά της *Ελευθερίας*, πληροφορούν τους αναγνώστες για την έκβαση των μαχών και τις αγριότητες των ΕΛΑΣιτών, κατακρίνουν τις προθέσεις του ΕΑΜ και την «*δικτατορίαν της άκρας αριστεράς*» και ευγνωμονούν τους Άγγλους και τη στάση τους απέναντι στο ελληνικό ζήτημα. Χαρακτηριστικά, στις 6 Δεκεμβρίου 1944, η εφημερίδα αναφέρει τα εξής: «*Εις τον τραχύν αγώνα της προστασίας των λαϊκών ελευθεριών από την δικτατορίαν του Κ.Κ.Ε. η μεγάλη μας Σύμμαχος δε μας άφησε μόνους. [...] Έρχεται αφού μας έδωσε τους πόρους της και τα τρόφιμά της, να μας δώσει και το αίμα των παιδιών της. Ημείς οι Έλληνες που παρακολουθούμε με βαθειά συγκίνηση την οδυνηρή αυτή θυσία μία μόνο φράση προφέρουμε: ΕΙΜΕΘΑ ΕΥΓΝΩΜΟΝΕΣ!!!*». (Το αρχείο του συνόλου των φύλλων της εφημερίδας υπάρχει σε ηλεκτρονική μορφή στην ιστοσελίδα: <http://www.scribd.com/doc/62403494>).

πηγή της απόλυτης αλήθειας που κάθε σώφρων πολίτης πρέπει να εμπιστευτεί ώστε να ενημερωθεί για τα τεκταινόμενα και τα μελλούμενα⁴⁶.

4.2. Η Ελευθερία απέναντι στις θέσεις και τις πρακτικές του ΕΑΜ. Η αρνητική επιχειρηματολογία για το ΕΑΜ και η εθνική ιδεολογία.

Οι βασικοί πυλώνες της κριτικής στάσης που τηρεί η *Ελευθερία* απέναντι στο ΕΑΜ κατά τις πρώτες μέρες της επανακυκλοφορίας της, είναι το ζήτημα της αυτονομίας της Μακεδονίας και η «*συνεργασία Βουλγάρων και Αλβανών τρομοκρατών με το ελληνικό ΕΑΜ*», και «*οι αγριότητες των Ελασιτών*» (ομηρείες, απόπειρα ανατίναξης του ξενοδοχείου «Μεγάλη Βρετανία»).

Όσον αφορά στο πρώτο ζήτημα, η *Ελευθερία* ακολουθώντας την προσφιλή της συνήθεια να αναδημοσιεύει άρθρα ξένου Τύπου (κυρίως αγγλικά και αμερικάνικα), αναδημοσιεύει άρθρο των Τάιμς σύμφωνα με το οποίο «*η Ελλάς βλέπει τα σύνορά της παραβιαζόμενα από Βουλγάρους και Αλβανούς, οι οποίοι έρχονται ή διά να βοηθήσουν τον ΕΛΑΣ, ή διά να εξασφαλίσουν την αυτονομίαν της Μακεδονίας. [...] Οι “λιποτάκται” οι οποίοι προσφέρουν την βοήθειάν των εις τον ΕΛΑΣ είναι πραγματικοί Βούλγαροι και όχι πολίται προερχόμενοι από αμφίβολον περιοχήν*». Η εφημερίδα συνεχίζει με γλαφυρές περιγραφές «*των κακουργημάτων εκ μέρους των Βουλγάρων τρομοκρατών και του ελληνικού ΕΑΜ εις ολόκληρον την Θράκην*», όπου «*οι εθνικόφρονες πολίται σφάζονται κατά τον αγριώτερον τρόπον, αι δε κεφαλαί αυτών σωρεύονται*»⁴⁷.

Η *Ελευθερία*, το τελευταίο δεκαήμερο του Δεκέμβρη του 1944, έχοντας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, «αναγκαστεί» να στρατοπεδεύσει μέσα από την κορύφωση των πολιτικών εσωτερικών διεργασιών που είχαν αρχίσει να συντελούνται από την

⁴⁶ Ας δούμε ένα χαρακτηριστικό τέτοιο ανακοινωθέν εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του στρατηγού Σκόμπυ:

«Αρκετή πρόοδος εσημειώθη τη νύκτα της Παρασκευής και το Σάββατον δια την απελευθέρωσιν νέων περιφερειών νοτιοανατολικώς της οδού Αθηνών – Φαλήρου.

Κατελήφθη αριθμός οχυρών σημείων των στασιαστών και συνελήφθησαν περί τους 800 αιχμάλωτοι πολέμου έως την μεσημβρίαν του Σαββάτου.

[...] Εις την Ήπειρον τα στρατεύματα των στασιαστών αποβιβάσθησαν επί της νήσου Μεγανήσι και συγκεντρώνονται επί της ακτής απέναντι της νήσου Λευκάδος. Η εκκένωσις πολιτών και δυνάμεων του στρατηγού Ζέρβα από την Πρέβεζαν εξακολουθεί.

Εν τω μεταξύ τα όργανα των Ελασιτών εξακολουθούν και αι απαγωγαί των φιλησύχων πολιτών συνεχίζονται αθρόως. Εγνώσθη ότι κατά την πορείαν προς Θήβας απέθανεν η χήρα Ιωάννου Μεταξά λόγω των κακουχιών, ότι εφονεύθη κατά τον αγριώτερον τρόπον ο γαμβρός του Ιωάννου Μεταξά καθηγητής Ευγένιος Φωκάς και ότι εσφάγη κατ' εγκυρωτάτην ανακοίνωσιν ο δεκαπενταετής υιός του καθηγητού κ. Λούβαρη. Επίσης συνελήφθη και εφονεύθη ο Διοικητής της Αγροτικής Τραπέζης Ανδ. Λαμπρόπουλος». (*Ελευθερία*, 01/01/1945)

⁴⁷ *Ελευθερία*, 26/12/1944, αναδημοσιευμένο άρθρο των Τάιμς της Νέας Υόρκης με τίτλο «Οι Βούλγαροι απειλούν την Ελλάδα. Αποκαλύπτεται η προδοσία του ΕΛΑΣ».

Κατοχή, περιλαμβάνει στα φύλλα της συστηματικές αναφορές στις αγριότητες που διαπράττει ο ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια των μαχών, ενώ παράλληλα εκλείπει οποιαδήποτε αναφορά στις αγριότητες των Άγγλων, ή έστω των ακροδεξιών οργανώσεων. Και αν η στάση της απέναντι στους Άγγλους είναι απολύτως εξηγήσιμη, με βάση την προσπάθεια οικειοποίησης της αγγλικής υπεροχής από τον αστικό χώρο που εξέφραζε η εφημερίδα, η στάση της απέναντι στις ακροδεξιές οργανώσεις (σε αντίθεση με αυτήν που τηρούσε κυρίως κατά τον Οκτώβριο, αλλά και το Νοέμβριο, όταν συνιστούσε ψυχραιμία απέναντι στα δύο άκρα) επιβεβαιώνει την προσπάθεια εγκαθίδρυσης στη συνείδηση των αναγνωστών, του ΕΑΜ ως τη μοναδική ακραία δύναμη στη χώρα. Το ΕΑΜ, και μόνο αυτό, αποτελεί πλέον για την *Ελευθερία* την πηγή όλων των δεινών· των δεινών που προηγήθηκαν, των δεινών που συντελούνται στον παρόντα χρόνο, αλλά και των δεινών που πρόκειται να ακολουθήσουν, αν το ΕΑΜ δεν αντιμετωπιστεί με αποφασιστικό τρόπο.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η εφημερίδα δημοσιεύει την καταγγελία του στρατηγού Σκόμπυ «*δια τας βαρβαρότητας των ανταρτών του ΕΛΑΣ*» (31/12/1944), ενώ καθημερινά στηλιτεύει τις πρακτικές των ΕΛΑΣιτών κατά τη διάρκεια των μαχών μέσα από γλαφυρές περιγραφές⁴⁸.

Παράλληλα, η *Ελευθερία* αναφέρεται στο καθεστώς ομηρείας, όπου «*η σύλληψις ομήρων εις τας ελασοκρατούμενας περιοχάς, εξηκολούθησε κατά την προχθεσινήν και χθεσινήν ημέραν με ρυθμόν εντατικώτερον. Αν και ελλείπουν επαρκή στοιχεία προς εξακρίβωσιν του ακριβούς αριθμού των ούτω απαχθέντων, ούτοι υπολογίζονται εις άνω των 10.000 ανδρών, γυναικών και παιδιών*»⁴⁹, ενώ τρεις μέρες αργότερα η εφημερίδα αναφέρει ότι «*κατά αρμοδίως συγκεντρωθείσας πληροφορίας οι μέχρι τούδε συλληφθέντες ως όμηροι υπό των ελασιτών, ανέρχονται εις 17.000 εις Αθήνας και Πειραιά, οι δε εκτελεσθέντες εις 2.000*»⁵⁰.

⁴⁸ Μερικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα: «Ο συλληφθείς υπό των Ελασιτών συνταγματάρχης της χωροφυλακής Σωτήριος Οικονομόπουλος εσφάγη, η δε κεφαλή του αποκοπείσα περιεφέρετο επί κοντού εις την συνοικίαν Κυψέλης». (*Ελευθερία*, 24/12/1944) «[...] Το ένα κατόπιν του άλλου ανασυρόμενα τα πτώματα, μετέδιδον εις τους ξένους ανταποκριτάς και το συγκεντρωμένον πλήθος την φρίκην και τον αποτροπιασμόν δια τα διαπραχθέντα στυγερά εγκλήματα των εαμικών. Εις το μικρό πηγάδι του λόφου εν συνόλω είχαν σωριασθή δέκα πτώματα ανδρών. Το πλήθος από το φρικιαστικόν αυτό θέαμα ήτο εξαιρετικά ερεθισμένον. – Κατάρρα και ανάθεμα στους δολοφόνους, – Θάνατος στους προδότες γερμανοβούλγαρους ελασίτες. [...] Οι ξένοι δημοσιογράφοι, κατάπληκτοι από τα στυγερά εγκλήματα, εζήτησαν σχετικές πληροφορίες από τους περιοίκους. Μία γυναίκα πληροφόρησεν ότι η εκτέλεσις εγένετο προ εικοσαήμερου τας εσπερινάς ιδίως ώρας, όπου ηκούοντο ευκρινέστατα αι φωναί των θυμάτων. – Γιατί μας σκοτώνετε. Τί σας κάμαμε. Θεό δεν έχετε; Εκεί ηκούσθαι και μία παιδική φωνή λέγουσα. – Μη με σκοτώνεις, Κώστα! [...] Εκτός του πηγαδιού, όπου ανεσύρθησαν τα δέκα πτώματα, οι περίοικοι εδήλωσαν ότι υπάρχουν και άλλαι κρύπται πτωμάτων, ως και ομαδικοί τάφοι εις διάφορα σημεία του λόφου». (*Ελευθερία*, 30/12/1944)

⁴⁹ *Ελευθερία*, 26/12/1944, «Χιλιάδες όμηροι απήχθησαν υπό των Ελασιτών [...]».

⁵⁰ *Ελευθερία*, 29/12/1944, «Οι συλληφθέντες υπό των Ελασιτών όμηροι».

Όσον αφορά στο σχέδιο ανατίναξης της «Μεγάλης Βρετανίας», η εφημερίδα αναφέρει: «Συνελήφθη Γερμανός αξιωματικός επί της οδού Νίκης 16, ο οποίος επρόκειτο να προβή εις την ανατίναξιν δεδομένου οτι απητείτο ειδικός τρόπος του οποίου ηγνούν οι κομμουνισταί συνεργάται του. Ανεκαλύφθησαν [...] έγγραφα Βουλγάρων και Γερμανών πρακτόρων συνεργατών του Κ.Κ.Ε. και πλείσται οδηγίαι περί σαμποτάζ, εκτελέσεων κλπ. Ολόκληρον αυτό το αρχείον ερευνάται ήδη υπό Άγγλων και Ελλήνων ειδικών δεδομένου οτι τα εξ αυτού προκύπτοντα στοιχεία ρίπτουν άπλετον φως εις την σκοτεινήν και αντεθνικήν δράσιν του Κ.Κ.Ε. και του ΕΑΜ»⁵¹.

Έχει ίσως σημασία να σταθούμε σε μία τελευταία παρατήρηση. Η *Ελευθερία* επιχειρεί να προσδώσει στους Εαμίτες τα χαρακτηριστικά των Βουλγάρων και των Γερμανών, ώστε οι πρώτοι να ταυτοποιηθούν με ένα σαφές αρνητικό πρόσημο στη συνείδηση των αναγνωστών της. Θα μπορούσαμε να εικάσουμε οτι συντελείται μία πρώιμη προσπάθεια (η οποία θα κορυφωθεί λίγα χρόνια αργότερα στα στρατόπεδα της Μακρονήσου), να προσαχθούν στον αντίπαλο (ΕΑΜ/ΚΚΕ) τα κτηνώδη και απεχθή χαρακτηριστικά των μεγαλύτερων εχθρών της χώρας (Βούλγαροι, Γερμανοί), ώστε αυτός να εξοριστεί από τις νομιμοποιητικές δυνάμεις που συγκροτούν τον εθνικό κορμό, αφού το ΕΑΜ μέσα στο νέο συσχετισμό δυνάμεων δεν αποτελεί πλέον μέρος του αναδιαμορφούμενου «μεγάλου σκηνικού».

Σε αυτό το σημείο, βλέπουμε την αρνητική επιχειρηματολογία της *Ελευθερίας* μέσω του κυρίαρχου ιδεολογικού λόγου που αυτή εκφράζει, αφού ελλείπει θετικής ταξικής επιχειρηματολογίας υπέρ της αστικής τάξης, ταυτίζει τον εσωτερικό εχθρό με μία εξωτερική απειλή, ώστε η σύγκρουση να μην είναι ταξική, αλλά να φέρνει αντιμέτωπο το ενιαίο και αδιαίρετο έθνος με τους εχθρούς του⁵². Έτσι, η νίκη στη μάχη της Αθήνας δίνει πίσω τα πλεονεκτήματα που ο αστικός πολιτικός λόγος στερήθηκε από την ανυπαρξία της πλειοψηφίας των εκφραστών του κατά την κατοχική περίοδο. Γι' αυτό και η ομάδα της *Ελευθερίας* προσπάθησε να προβάλλει το αντιστασιακό (μη εαμικό) παρελθόν της, επιδιώκοντας την διατήρηση των δεσμών με τους πολιτικούς που αγωνίστηκαν στην Εθνική Αντίσταση και ταυτίζοντας το περιεχόμενο του αντιστασιακού αγώνα με τις εθνικές διεκδικήσεις, γνωρίζοντας πως σε αυτό το σημείο το ΕΑΜ υστερούσε εξαιτίας της πολιτικής του περί αυτονομίας της Μακεδονίας, καθώς έτσι ο λόγος της

⁵¹ *Ελευθερία*, 27/12/1944, «Ανεκαλύφθη μέρος των αρχείων του κομμουνιστικού κόμματος και του ΕΑΜ. Οδηγίαι διά σαμποτάζ και εκτελέσεις».

⁵² Περισσότερα για τα στοιχεία του ιδεολογικού λόγου της ελληνικής άρχουσας τάξης και το πώς αυτή αναπτύσσει ένα «αμυντικό ιδεολογικό σύστημα», βλ. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου» στο «Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση», εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006, σ. 570-575.

περιβαλλόταν από αξιοπιστία, προσπαθώντας να ξανακερδίσει τις κοινωνικές δυνάμεις που κατοχικά απορροφήθηκαν από το ΕΑΜ⁵³.

4.3. Οι Άγγλοι ως δομική σταθερά και το ζήτημα της βασιλείας. Η διήμερη σύσκεψη στις 26-27 Δεκεμβρίου παρουσία του βρετανού πρωθυπουργού. Η νέα κυβέρνηση Πλαστήρα.

Ας προσπαθήσουμε τώρα να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο η εφημερίδα αντιμετωπίζει και αξιολογεί στα πρώτα της κείμενα τα γεγονότα που μόλις προηγήθηκαν.

Στις 22/12/1944, σε άρθρο με τίτλο «Ο ΞΕΝΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΤΑΔΙΚΑΖΕΙ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ», γράφει: «ΛΟΝΔΙΝΟΝ 21 – Εις το σημερινόν φύλλον του ο “Ημερήσιος Τηλέγραφος” γράφει εν κυρίω άρθρω οτι κατά την χθεσινήν συνεδρίασιν της Βουλής των Κοινοτήτων απεκαλύφθη πλήρως οτι εν Ελλάδι επεχειρήθη πραξικόπημα και οτι εάν δεν ελάμβανεν χώρα η Βρετανική επέμβασις, θα εγκαθίστατο εν Ελλάδι δικτατορία η οποία θα εματαίωνε πάσαν δυνατότητα δι’ εξαγωγήν ελευθέρων εκλογών τας οποίας είχομεν υποχρέωσιν να εξασφαλίσωμεν».

Η *Ελευθερία*, επαναφέροντας τις νωπές μέρες των στρατιωτικών κινημάτων που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα, στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, χρησιμοποιεί τον όρο «κίνημα» («η συλλογική και μεθοδευμένη πολιτική ενέργεια, που εκδηλώνεται κατά ξαφνικό και αποφασιστικό τρόπο, κυρ. αυτή που στοχεύει σε ανατροπή μίας κυβέρνησης με παράνομο τρόπο ή με χρήση βίας») και «πραξικόπημα» («η αιφνίδια και δυναμική πολιτική ενέργεια, που στοχεύει στην παράνομη ανατροπή κυβέρνησης ή πολιτεύματος, συνήθως με χρήση στρατιωτικών μέσων για την εγκαθίδρυση αντιλαϊκών και απολυταρχικών καθεστώτων»)⁵⁴, για να περιγράψει ποιοτικά τις μάχες στην Αθήνα· την επικρατούσα κατάσταση που αργότερα θα έβρισκε καταφύγιο στον όρο «Δεκεμβριανά».

Μέσα από τα κείμενα της *Ελευθερίας* που εξετάσαμε μέχρι τώρα, διαφαίνεται ότι η εφημερίδα δεν αρκείται στην περιγραφή της επικαιρότητας, αλλά αποσκοπεί με έγκυρο τρόπο να συντάξει ένα συνεκτικό αφήγημα που να εξηγεί στους

⁵³ Γενικά για το πώς η Αριστερά σε σχέση με την αστική ιδεολογία διαχειρίστηκε τα εθνικά θέματα από την Κατοχή μέχρι σήμερα, βλ. Άκης Γαβριηλίδης, *Η συνέχιση του Εμφυλίου με άλλα μέσα*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα 2007, σ. 60- 69.

⁵⁴ Ενώ ελλοχεύει ο κίνδυνος του αναχρονισμού, καθώς οι ορισμοί αυτοί παίρνονται από ένα λεξικό που εκδόθηκε 58 χρόνια αργότερα από τα εξεταζόμενα γεγονότα, ο συντάκτης της παρούσας εργασίας θεώρησε ότι οι όροι «κίνημα» και «πραξικόπημα» όπως διατυπώνονται στο λεξικό, διατηρούν το ίδιο περίπου νόημα με αυτό που υπήρχε στα μυαλά των ανθρώπων του τότε. (Γιώργος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας (Δεύτερη έκδοση), Αθήνα 2002, σ. 892, 1463)

αναγνώστες της τί έχει συμβεί, τί συμβαίνει, αλλά και τί πρόκειται να συμβεί. Στην προκειμένη περίπτωση, με το παραπάνω άρθρο της, η εν λόγω εφημερίδα μέσα σε πέντε γραμμές, συνοψίζει τις θέσεις και τις αγωνίες του αστικού κόσμου που φέρεται να εκφράζει και ο οποίος μέσα από τη διαφαινόμενη ήττα του ΕΑΜ και την άμεση εμπλοκή των Άγγλων, προσπαθεί να ανακαταλάβει το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε από τη χρεοκοπία του αστικού πολιτικού κόσμου κατά την Αντίσταση, τασσόμενος στο πλευρό των Άγγλων, που για τον αστικό αυτό κόσμο αποτελούσαν μία δομική σταθερά⁵⁵. Έτσι, όταν η εφημερίδα αναφέρεται στην καταδίκη του κινήματος από τον ξένο τύπο και στη σωτήρια βρετανική επέμβαση, στην ουσία επικαλείται την ανώτατη αρχή, τους Άγγλους, οι οποίοι, όπως είπαμε παραπάνω αποτελούσαν τη δομική σταθερά του αστικού κόσμου που η εφημερίδα ως επί το πλείστον εξέφραζε⁵⁶. Με αυτήν την επίκλυση στην αυθεντία, η εφημερίδα «επικυρώνει» μια τελεσίδικη απόφαση απέναντι στη στάση των αριστερών, η οποία είναι κατακριτέα, αφού μέσα από ένα πραξικόπημα προσπάθησαν να επιβάλλουν τη δικτατορία στη χώρα, η οποία και θα ματαίωνε τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Με αυτόν τον τρόπο, η *Ελευθερία* ανοίγει και το ζήτημα των ποινικών κυρώσεων. Έτσι, βλέπουμε αυτό που αναφέραμε και στην αρχή του συλλογισμού μας και το έχουμε διαπιστώσει αρκετές φορές στα κείμενα της *Ελευθερίας* μέχρι τώρα· ότι δηλαδή η εφημερίδα αποσκοπεί με έγκυρο τρόπο να συντάξει ένα συνεκτικό αφήγημα που να εξηγεί στους αναγνώστες της το γιατί, το πώς και το μετέπειτα.

Στο ίδιο πνεύμα, η *Ελευθερία* μία μέρα αργότερα (23/12), δημοσιεύει τηλεγράφημα του δημάρχου Πειραιώς Α. Πρωτοπαππά προς τον βρετανό πρωθυπουργό: *«Λαός Πειραιώς πανηγυρίζει πραγματικήν απελευθέρωσίν του από εθνοκτόνο κίνημα εκφράζει βαθείαν ευγνωμοσύνην προς Υμάς και μέγα ένδοξον Αγγλικόν έθνος. Τιμής και ευγνωμοσύνης ένεκεν κεντρικωτέρα πλατεία πόλεως ονομάσθη “Πλατεία Τσώρτσιλ”.* Τηλεγράφημα υπό το αυτό πνεύμα απηύθυναν προς

⁵⁵ Όσον αφορά στη στάση των Εαμικών εφημερίδων (*Ριζοσπάστης*, *Μάχη*) απέναντι στους Άγγλους, κατά το Νοέμβριο τα δημοσιεύματα των εν λόγω εφημερίδων είναι φίλα προσκείμενα προς τη βρετανική πολιτική που εφαρμόζεται στην Ελλάδα. Όμως όσο το ενδεχόμενο του Εμφυλίου γίνεται όλο και πιθανότερο, αρχίζουν να κατηγορούν τους Λίπερ και Σκόμπι για μεροληπτική στάση απέναντι στο ΕΑΜ, χωρίς όμως να κατηγορείται συλλήβδην η βρετανική κυβέρνηση. Για πρώτη φορά ο *Ριζοσπάστης* κατηγορεί ανοιχτά τη βρετανική πολιτική, μετά την έλευση του Τσώρτσιλ στην Αθήνα και την άρνησή του να συναντηθεί με την κομμουνιστική αντιπροσωπεία, καταγγέλοντας ότι η βρετανική εμπλοκή στην Ελλάδα έχει τελικά ως στόχο την επιβολή νέας κατοχής και την επαναφορά του Γεωργίου. (*Ριζοσπάστης*, 30/12/1944, «Να σταματήσει η επέμβαση»)

⁵⁶ Αναλυτικά για την βρετανική παρεμβατικότητα κατά τα Δεκεμβριανά και την αποτύπωσή της στον αθηναϊκό τύπο, βλ. Δανάη Γιαννοπούλου, «Η βρετανική παρεμβατικότητα στην ελληνική πολιτική σκηνή κατά την διάρκεια του Δεκέμβρη του 1944 και η στάση των Ελλήνων πολιτικών και του αθηναϊκού τύπου», στο *Αριστερά & αστικός πολιτικός κόσμος. 1941-1960*, Πρακτικά Συνεδρίου, επιμ. Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014, σ. 91-99.

τον Άγγλον πρωθυπουργόν και οι κάτοικοι της Καστέλλας μετά την απελευθέρωσίν των “από την ένοπλου μειονότητα των τρομοκρατών”⁵⁷.

Στο ίδιο φύλλο (23/12), η *Ελευθερία*, κρίνει τους όρους και τις προτάσεις του ΕΛΑΣ για την κατάπαυση των εχθροπραξιών⁵⁸ «απολύτως απαράδεκτους από τους κυβερνητικούς και πολιτικούς κύκλους». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επισήμανση της εφημερίδας που ακολουθεί, σύμφωνα με την οποία «εις ουδένα άλλον πλην του αρχιστράτηγου Σκόμπυ εναπόκειται όπως απαντήση τελικώς». Σε αυτό το σημείο, η *Ελευθερία*, σε αντίθεση με τις προτάσεις της ΚΕ του ΕΛΑΣ που δημοσιεύθηκαν στο *Ριζοσπάστη* και απαιτούσαν λύσεις μέσα από μία «Ελληνική κυβέρνηση κοινής εμπιστοσύνης», αναγνωρίζει τον Σκόμπυ, και ως εκ τούτου τους Άγγλους, ως το μοναδικό αρμόδιο για να επιλύσει τη σύγκρουση μεταξύ των κυβερνητικών-βρετανικών στρατευμάτων και του ΕΛΑΣ.

Όσον αφορά στο ζήτημα του βασιλιά⁵⁹, η εφημερίδα στα κείμενά της, προκρίνει τη λύση της αντιβασιλείας υπό τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό (το κύρος του Γεώργιου Β' είχε τρωθεί στη λαϊκή συνείδηση εξαιτίας της μεταξικής δικτατορίας, αλλά και λόγω της άτακτης φυγής του από την Ελλάδα κατά τη γερμανική εισβολή), προκειμένου να διασφαλισθεί η διενέργεια ελεύθερων εκλογών. Έτσι, η *Ελευθερία* δημοσιεύει δηλώσεις των εκπροσώπων του αστικού χώρου (Παπανδρέου, Σοφούλη, Καφαντάρη, Μυλωνά), οι οποίοι τάσσονται υπέρ της αντιβασιλείας⁶⁰, ενώ την ημέρα της ορκομωσίας του αρχιεπισκόπου η εφημερίδα

⁵⁷ Στις 22/12/1944, η *Ελευθερία* με αφορμή την κατάσταση στον Πειραιά, γράφει χαρακτηριστικά: «Εις τον Πειραιά, τη μεγάλην εργατούπολιν, η οποία απηλλάγη από την τυραννίαν των Εαμοκομμουνιστών συνεκροτήθη τεραστία διαδήλωσις κατά την οποίαν αι εκδηλώσεις υπέρ της συμμάχου μας Μ. Βρετανίας υπήρξαν άνευ προηγουμένου εις θερμότητα και ενθουσιασμόν. Οι διαδηλωταί κατά χιλιάδας έφθασαν μέχρι του κτιρίου όπου εδρεύει το Αγγλικόν Στρατηγείον ζητωκραυγάζοντες υπέρ της Μ. Βρετανίας και του κ. Τσώρτσιλ».

⁵⁸ Οι προτάσεις και οι όροι αυτοί διατυπώθηκαν στις συνεδριάσεις των ΚΕ του ΚΚΕ και του ΕΛΑΣ στις 17 και 18 Δεκεμβρίου. Ο *Ριζοσπάστης* στις 23/12, δημοσιεύοντας «το ιστορικό υπόμνημα του ΕΛΑΣ προς τον κ. Σκόμπυ», αναφέρει: «Δεχόμεθα τον αποπλισμό των ως άνω υποστηρικτών του ΕΛΑΣ, όστις επίσης είναι αυτονόητο οτι θα γίνει ταυτοχρόνως με τον αποπλισμό των υποστηρικτών της αντιθέτου παρατάξεως. Δια τον αποπλισμό τούτον προτείνουμε ως μόνο πραγματοποιήσιμο τρόπο να ενεργηθεί παρά της σχηματισθησομένης Ελληνικής κυβέρνησης κοινής εμπιστοσύνης. Είναι άλλωστε και ζήτημα αρχής οτι η παράδοση όπλων Ελλήνων πολιτών δύναται να γίνει μόνο προς Ελληνική κυβέρνηση» (*Ριζοσπάστης*, 23/12/1944)

⁵⁹ Αναλυτικά για το ρόλο και την ιστορία των κομμάτων του αστικού μπλοκ και τις σύνθετες σχέσεις τους με το ζήτημα της βασιλείας, βλ. Ιωάννης Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», στο «Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση» (συλλογικό), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006, σ. 55-67 και Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 385-488.

⁶⁰ «Ο κ. Παπανδρέου παρατηρεί οτι ο Βασιλεύς ενημερώθη ήδη επί των απόψεων των κομμάτων και ως αρμόδιος θα αποφασίση [...] Ετόνισεν κατόπιν οτι ως και εν Καΐρω άλλοτε επροθυμοποιήθη να υποβάλει την παραίτησίν του, είναι έτοιμος να πράξη το αυτό και σήμεραν εφόσον θα διευκόλυνε την κατάστασιν και δεν την περιέπλεκε επί βλάβη των εθνικών συμφερόντων». «Ο κ. Μυλωνάς κατεδίκασεν απροκαλύπτως το κίνημα, εν συνεχεία δε κηρύσσεται υπέρ της ιδέας της Αντιβασιλείας» (*Ελευθερία*, 24/12/1944). «Ο κ. Σοφούλης και ο κ. Καφαντάρης

χαιρετίζει την κίνηση αυτή, θεωρώντας την ένα σημαντικό βήμα προς τον «πολιτικόν θάνατον του Κ.Κ.Ε.», ώστε ο ελληνικός λαός «να αποφύγη το τέλος της Νεωτέρας Ελλάδος. Διότι πρέπει να καταστή αντιληπτόν από όλους: στην δραστηριότητα του Κ.Κ.Ε. μόνον ο λαός μπορεί να θέση και θα θέση τέρμα. Μόνον η ψήφος. Και οι εκλογές θα γίνουν. Εις πείσμα της αντιδράσεως. Και προ πάντων εις πείσμα του Κ.Κ.Ε. [...] Περί αυτού την τυπικήν εγγύησιν παρέχει ο θεσμός της αντιβασιλείας ως θεμέλιον και επιστέγασμα ενός προσωρινού πολιτεύματος δημοκρατικού. Την ουσιαστικήν, η ιδιότης και η προσωπικότης του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος. [...] Όλοι οι Έλληνες με καλή πίστη θέλουν να βλέπουν στην ανάληψη της Αντιβασιλείας από το Μακαριώτατο τα πρώτα βήματα προς την λύση»⁶¹.

Όσον αφορά στη μεγάλη διήμερη σύσκεψη (26-27 Δεκεμβρίου) που έλαβε χώρα στην Αθήνα παρουσία των Τσώρτσιλ, Ήντεν και εκπροσώπων όλου του πολιτικού φάσματος, υπό την προεδρία του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού⁶², η *Ελευθερία*, αφού επισημαίνει την αποθέωση των κ.κ. Τσώρτσιλ και Ήντεν από «χιλιάδες αθηναϊκού λαού»⁶³, στη συνέχεια κάνει μία αποτίμηση της σύσκεψης. Έτσι, αφού απαριθμεί τους όρους του ΕΛΑΣ, στη συνέχεια τονίζει ότι «οι όροι του ΕΛΑΣ κρίνονται ως απαράδεκτοι» και πως «ο πρόεδρος της κυβερνήσεως θέτει την παραίτησίν του εις την διάθεσιν του πολιτικού κόσμου της χώρας», για να καταλήξει με τη δημοσίευση των δηλώσεων των Πλαστήρα και Ράλλη, σύμφωνα με τους οποίους δεν μπορεί να γίνει καμία συζήτηση με μία εγκληματική μειοψηφία⁶⁴. Την επόμενη μέρα, η εφημερίδα επισημαίνει ότι «μετά τους εξοργιστικώς αδιάλλακτους όρους τους οποίους υπέβαλεν η άκρα αριστερά κατά την προχθεσινήν σύσκεψιν του πολιτικού κόσμου, η περίπτωσις οποιουδήποτε συμβιβασμού με τους στασιαστές αποκλείεται πλέον κατά τρόπον απόλυτον και οριστικόν». Τέλος, στο ίδιο άρθρο, η *Ελευθερία* ισχυρίζεται ότι μετά και από τις τελευταίες δηλώσεις του Τσώρτσιλ, η εκκαθάριση θα συνεχιστεί με πιο γρήγορο ρυθμό, εκτιμώντας πως

απέστειλαν τηλεγραφήματα προς τον Βασιλέα εκφράζοντας την γνώμην των ότι επιβάλλεται η σύστασις της Αντιβασιλείας και ταύτο ίνα καταστή ευχερεστέρα η λύσις του πολιτικού και κυβερνητικού ζητήματος το οποίο μοιραίος θα ανακύψη μετά την κρίσιν». (*Ελευθερία*, 26/12/1944)

⁶¹ *Ελευθερία*, 31/12/1944, «Προς την λύσιν».

⁶² Αναλυτικά για τα γεγονότα, τις λεπτομέρειες και τα αποτελέσματα της εν λόγω σύσκεψης, βλ. Δανάη Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2014, σ. 225-247 και Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, Τόμος Α' (Κατοχή-Δεκεμβριανά 1941-1945), εκδ. Polaris, Αθήνα 2009, σ. 681-686.

⁶³ *Ελευθερία*, 27/12/1944, «Χιλιάδες αθηναϊκού λαού αποθέωσαν χθες τους κ.κ. Τσώρτσιλ και Ήντεν».

⁶⁴ Συγκεκριμένα, η *Ελευθερία* αναφέρει ότι «ο στρατηγός Πλαστήρας εγερθείς εδήλωσεν ότι αν μετά την εγκληματικήν στάσιν της 3^{ης} Δεκεμβρίου ο πολιτικός κόσμος της χώρας δεχθή και να συζήτηση έστω τους όρους του κ. Σιάντου, αυτός θα αποχωρήσει αμέσως όχι μόνον από την αίθουσαν της συσκέψεως, αλλά και υπό την Ελλάδα. Επίσης ο κ. Πέτρος Ράλλης εδήλωσεν ότι είνε τερατώδες να γίνεται συζητήσεις επί όρων απαραδέκτων τους προβάλλει μία μειοψηφία η οποία είνε ζήτημα αν αντιπροσωπεύη το 10% του ελληνικού λαού». (*Ελευθερία*, 28/12/1944)

σύμφωνα και με τους αρμόδιους στρατιωτικούς κύκλους, η εκκαθάριση της Αθήνας και του Πειραιά θα χρειαστεί μία εβδομάδα, ενώ η εκκαθάριση όλης της Ελλάδας «θα είχε ζήτημα επίσης ολίγων εβδομάδων»⁶⁵.

Την Πρωτοχρονιά (01/01/1945), η *Ελευθερία* με το κύριο άρθρο της με τίτλο «Υπηρεσιακήν κυβέρνησιν», χαιρετίζει την εγκαθίδρυση της αντιβασιλείας⁶⁶, αφού πιστεύει ότι με αυτόν τον τρόπο μπορούν «να πέσουν τα όπλα και να ομιλήση η φωνή πολιτών ελευθέρων», και τονίζει την ανάγκη σχηματισμού υπηρεσιακής κυβέρνησης, ώστε η «άκρα αριστερά» να αναγκαστεί να παραδώσει τα όπλα χωρίς βίαιες πρακτικές που θα οδηγούσαν στον «κλονισμό της Διεθνούς Κοινής Γνώμης του οποίου προκαλούν τα υποκριτικά προσχήματα του Κ.Κ.Ε. [...] Έτσι θα μπορέση η χώρα αυτή να οδηγηθεί έξω από την φοβερή θύελλα που την χειμάζει».

Στο ίδιο φύλλο, η εφημερίδα σημειώνει πως ο βασιλιάς Γεώργιος Β' αποφάσισε να διορίσει το Δαμασκηνό αντιβασιλέα, καθώς μετά από τις συναντήσεις του με τους Τσώρτσιλ και Ήντεν, «εξετίμησε την νομιμοφροσύνην προς το έθνος και το σεβασμόν προς το θρόνον». Επίσης, στο τηλεγράφημα του βασιλιά προς τον Παπανδρέου, το περιεχόμενο του οποίου μετέφερε με επιφύλαξη η *Ελευθερία*, της οποίας οι θέσεις συνοψίζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό μέσα απ' αυτό, γίνεται λόγος για «εντολή περί σχηματισμού ολιγομελούς κυβερνήσεως, εκ δραστηρίων προσώπων από όλα τα συντεταγμένα πολιτικά κόμματα, η οποία θα καταστείλη πλήρως την στάσιν χωρίς να προέλθῃ εἰς οὐδέναν συμβιβασμόν με τους στασιαστές και της οποίας δεν θα μετάσχουν πρόσωπα ανήκοντα εἰς το κομμουνιστικόν κόμμα και εἰς την εαμικὴν παράταξιν»⁶⁷.

Έτσι, στις 3 Ιανουαρίου του 1945 ορκίστηκε από τον αντιβασιλέα Δαμασκηνό η νέα κυβέρνηση, με πρόεδρο αυτής και συνάμα υπουργό Στρατιωτικών, Ναυτικών, Αεροπορίας και Εμπορικής Ναυτιλίας, τον Νικόλαο Πλαστήρα⁶⁸. Το φιλοβενιζελικό, αντιβασιλικό και αντιδικτατορικό παρελθόν του Πλαστήρα, σε συνδυασμό με τον πατριωτισμό του (ο «μαύρος καβαλάρης» των Βαλκανικών

⁶⁵ *Ελευθερία*, 29/12/1944, «Πως εξελίσσεται η πολιτική κατάσταση [...]».

⁶⁶ Αναλυτικότερα για την ανάθεση της αντιβασιλείας στον Δαμασκηνό, βλ. Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941 – 1974*, Τόμος Α' (Κατοχή – Δεκεμβριανά 1941 – 1945), εκδ. Polaris, Αθήνα 2009, σ. 686 – 688.

⁶⁷ *Ελευθερία*, 01/01/1945, «Το χθεσινόν τηλ/μα του Βασιλέως».

⁶⁸ Η υπόλοιπη σύνθεση της κυβέρνησης είχε ως εξής: Ι. Σοφιανόπουλος: υπ. Εξωτερικών και προσωρινώς Τύπου και Διαφώτισης, Ν. Κολύβας: υπ. Δικαιοσύνης και προσωρινώς Κοινωνικής Πρόνοιας και Υγιεινής, Π. Ράλλης: υπ. Εσωτερικών και προσωρινώς Παιδείας, Γ. Σιδέρης: υπ. Οικονομικών και προσωρινώς Εφοδιασμού και Εργασίας, Ι. Γκλαβάνης: υπ. Γεωργίας και προσωρινώς Εθνικής Οικονομίας, Λ. Σακελλαρόπουλος (στρατηγός): υπ. Δημοσίων Έργων και προσωρινώς μεταφορών και ΤΤΤ (Ταχυδρομείων, Τηλεγράφων και Τηλεφώνων), Μ. Μαυρογορδάτος: υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ, Γ. Μελάς: υφυπ. Εξωτερικών, Λ. Σπάης: υπηρεσιακός υφυπ. Στρατιωτικών, Θ. Κουντουριώτης (πλοίαρχος): υπηρεσιακός υφυπ. Ναυτικών και Εμπορικής Ναυτιλίας, Π. Βήλος: υπηρεσιακός υφυπ. Αεροπορίας. (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 03/01/1945, τεύχος 1, αρ. φύλλου 2, «Διατάγματα»)

αγώνων και ο «διασώστης» του «ναυαγίου» της Μικρασιατικής εκστρατείας) και τις αντικομμουνιστικές του τάσεις κατά το πρόσφατο παρελθόν, αποτέλεσαν για τους ανθρώπους της *Ελευθερίας* τα τέλεια χαρακτηριστικά ενός ηγέτη στην παρούσα χρονική συγκυρία. Ως εκ τούτου, την ημέρα της ορκωμοσίας της νέας κυβέρνησης, η εφημερίδα χαιρετίζει τη λύση Πλαστήρα καθώς «ένα πράγμα είναι σαφές και είναι βέβαιον: Κυβέρνησις προεδρευομένη από τον στρατηγόν Πλαστήραν συνδυάζει πλήρη αποτελεσματικότητα διά την δραστηρίαν αντιμετώπισιν της καταστάσεως και απόλυτον εγγύησιν διά τας λαϊκάς ελευθερίας [...] Ο Στρατηγός Πλαστήρας για μίαν ακόμη φοράν καλείται εις τας επάλξεις του Εθνικού Καθήκοντος»⁶⁹.

Με άλλα λόγια, ο κόσμος ο οποίος εκφράζεται μέσα απ' την *Ελευθερία*, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του οποίου έχουν αναλυθεί πολλάκις στην παρούσα εργασία, βλέπει στο πρόσωπο του Πλαστήρα το δημιουργό που έχει ως «Εθνικό Καθήκον» τη δημιουργία μίας νέας πραγματικότητας: μια νέα μορφή αστικής δημοκρατίας που θα προσπαθήσει να συγκεράσει τον πατριωτισμό, την πρόσδεση στα βρετανικά συμφέροντα, τις δημοκρατικές ευαισθησίες και τα αντιβασιλικά ένστικτα («απόλυτον εγγύησιν διά τας λαϊκάς ελευθερίας»). Και συγχρόνως μια μορφή δημοκρατίας η οποία θα εξορίσει τις δυνάμεις του ΕΑΜ («δραστηρίαν αντιμετώπισιν της καταστάσεως») απ' το νέο σκηνικό καθώς αυτές δε θα διαθέτουν τα νομιμοποιητικά εκέγγυα ώστε να αποτελέσουν μέρος του. Στις 4 Ιανουαρίου, η *Ελευθερία*, μέσα από το άρθρο της με τίτλο «Θα γίνη κράτος», θέτει το ερώτημα αν το Κ.Κ.Ε. μπορεί να πάρει μέρος σε «ένα κράτος ελληνικόν και δημοκρατικόν», που πρόκειται να «χτιστεί» από τον Πλαστήρα. Προηγούμενως όμως στο ίδιο άρθρο, αλλά και γενικότερα στα κείμενα των ημερών εκείνων, έχει προσάψει στο Κ.Κ.Ε. τα χαρακτηριστικά ενός αντιδημοκρατικού-αντεθνικού κόμματος, ενσωματώνοντας με αυτόν τον τρόπο την απάντηση στο ερώτημα που η ίδια έθεσε.

Κλείνοντας το παρόν υποκεφάλαιο και με βάση τα επιχειρήματα και τις θέσεις που αναπτύχθηκαν σε αυτό, θα μπορούσαμε να πούμε πως ο αστικός αυτός χώρος που εκφράζεται μέσα απ' την *Ελευθερία*, επιστρατεύει το διανοητικό εξοπλισμό με τον οποίο έχει γαλουχηθεί κατά το παρελθόν, προσαρμόζοντάς τον στην παρούσα συγκυρία και στο διαφανόμενο συσχετισμό δυνάμεων⁷⁰, με στόχο την απομάκρυνση του βασιλιά και την οικειοποίηση της βρετανικής υπεροχής και

⁶⁹ *Ελευθερία*, 03/01/1945, «Και πάλιν στις επάλξεις».

⁷⁰ Ας μην λησμονούμε ότι στα τέλη του Δεκέμβρη του 1944 η ήττα του ΕΑΜ στη μάχη της Αθήνας ήταν κάτι παραπάνω από πιθανή, αφού είχε προηγηθεί η ενίσχυση των βρετανικών δυνάμεων και ως εκ τούτου η ανατροπή του σκηνικού και η διαδικασία της εκκαθάρισης της Αθήνας από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Αναλυτικά για τη μάχη της Αθήνας, τις ακολουθούμενες στρατηγικές, την ενίσχυση των βρετανικών δυνάμεων, την ανατροπή της κατάστασης και τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, βλ. Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944, Η μάχη της Αθήνας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014, σ. 104-271.

κυριαρχίας⁷¹, καθώς και τον «πολιτικό θάνατο» του ΕΑΜ που στη συνείδησή του, όπως είπαμε και προηγουμένως, δεν αποτελεί πλέον μέρος του αναδιαμορφούμενου «μεγάλου σκηνικού».

4.4. Το τέλος της δεκεμβριανής σύγκρουσης και η αποχώρηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ από την Αθήνα. Η «δεύτερη απελευθέρωση» και η εξομοίωση των ελασιτών με τους Γερμανούς.

Οι πρώτες μέρες του 1945 βρήκαν τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ σε μία κατάσταση μεταξύ «ελαστικής άμυνας» και «σύμπτυξης», την ίδια ώρα που οι επιθέσεις των βρετανικών στρατευμάτων είχαν ενταθεί⁷². Ο *Ριζοσπάστης* μέσα στο πρώτο αυτό πενταήμερο του Ιανουαρίου, κατηγορεί ως συκοφάντες όσους μιλούν για την επερχόμενη ήττα του ΕΑΜ, με στόχο να σπείρουν τον πανικό στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ⁷³, ενώ μια μέρα μετά δημοσιεύει υπόμνημα-έκκληση της ΚΕ του ΕΑΜ προς τον Δαμασκηνό προκειμένου να βρεθεί λύση ώστε να τερματιστεί ο αιματηρός αυτός πόλεμος⁷⁴. Στις 3 Ιανουαρίου τα βρετανικά και κυβερνητικά στρατεύματα εξαπέλυσαν σφοδρή επίθεση κατά του ΕΛΑΣ, με την *Ελευθερία* να κάνει λόγο για

⁷¹ Όσον αφορά στη σχέση της εγχώριας αστικής τάξης με τη βρετανική εμπλοκή, ο Μιχάλης Λυμπεράτος παρατηρεί τα εξής: «Το γεγονός ότι οι εγχώριες ενδογενείς πολιτικοοικονομικές αντιθέσεις ήταν εκείνες που καθόρισαν την έκταση και τη μορφή της εμπλοκής του ξένου παράγοντα υποβαθμίστηκε, παρότι το πραγματολογικό υλικό καταδεικνύει σαφώς ότι η εγχώρια αστική τάξη και τμήματα του πολιτικού κόσμου προκάλεσαν τη βρετανική εμπλοκή και ενίσχυσαν τον πολιτικό της ρόλο, όχι δυνάμει κάποιας μεταφυσικής ανυπέρβητης «εξάρτησης», αλλά προκειμένου να ρυθμίσει της ενδοαστικές σχέσεις, να συνδράμει στην επιβολή έναντι του κοινωνικού αντιπάλου αλλά και να εξασφαλίσει δάνεια από το εξωτερικό. Με την έννοια αυτή, το ότι οι Βρετανοί πήραν κατά καιρούς στα χέρια τους τον έλεγχο της χώρας δεν αφορά κατά κανένα τρόπο την επιβολή τους στη χώρα με την έννοια μιας δύναμης κατοχής ή με την έννοια της προσάρτησης. Ήταν ελληνική επιλογή που ευνοήθηκε από τα βρετανικά διεθνοπολιτικά σχέδια και μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις (Δεκεμβριανά), επέβαλε εξαναγκαστικά αυτή τη βρετανική εμπλοκή. Όμως, ενώ υπάρχουν αρκετές αναλύσεις για τον βρετανικό ρόλο, απουσιάζει μια εμπειριστατωμένη απάντηση στο γιατί και τα κεντρώα δημοκρατικά κόμματα δεν επιδίωξαν να περιστείλουν την ξένη επέμβαση, ποιά ήταν τα όρια της δυναμικής της ξένης εμπλοκής αλλά και αν για την τροπή των πραγμάτων ήταν πραγματικά κύριοι υπεύθυνοι οι Βρετανοί. Γιατί το ιστορικό υλικό, που δεν προέρχεται στενά από βρετανικές πηγές, δείχνει ότι τελικά η πρωτοβουλία πέρασε στους Έλληνες, οι οποίοι και οδηγούσαν τα πράγματα στη σύγκρουση, υπερφαναγγίζοντας ακόμη και τις βρετανικές επιδιώξεις». (Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 24-25)

⁷² Οι όροι της «ελαστικής άμυνας» και της «σύμπτυξης» χρησιμοποιήθηκαν από τον γενικό γραμματέα του ΚΚΕ Γιώργη Σιάντο στην έκθεσή του για τα Δεκεμβριανά. Σύμφωνα με τον Σιάντο, η μάχη της Αθήνας όσον αφορά στο ΕΑΜ χωρίζεται σε τέσσερα στάδια: α) ενεργητική επίθεση (3-16 Δεκεμβρίου), β) μεικτή επίθεση-ελαστική άμυνα (16-28 Δεκεμβρίου), γ) ελαστική άμυνα (28 Δεκεμβρίου-4 Ιανουαρίου), δ) σύμπτυξη (5 Ιανουαρίου). (*Η έκθεση του Σιάντου για τα Δεκεμβριανά*, ερευν. Περικλής Ροδάκης, Μπάμπης Γραμμένος, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1986, σ. 63-64)

⁷³ *Ριζοσπάστης*, 03/01/1945, «Ακλόνητοι ως τη νίκη. Ένας μήνας δόξας και ηρωισμού».

⁷⁴ *Ριζοσπάστης*, 04/01/1945, «Το ΕΑΜ ζήτησε να συζητήσει με τον Αντιβασιλέα για να σταματήσει η εθνοκτόνος επίθεση στον Σκόμπυ».

ολική εκκαθάριση της πρωτεύουσας⁷⁵. Την νύχτα της 4^{ης} προς 5^{ης} Ιανουαρίου η ΚΕ του ΕΛΑΣ διέταξε τη σύμπτυξή του, αφού η ήττα ήταν πλέον οριστική⁷⁶.

Η αποχώρηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ από την πρωτεύουσα και την ευρύτερη περιοχή της Αττικής, γιορτάστηκε από την *Ελευθερία*, αλλά και από τον υπόλοιπο αστικό Τύπο⁷⁷, με τρόπο ανάλογο της 12^{ης} Οκτωβρίου 1944, την ημέρα, δηλαδή, της αποχώρησης των Γερμανών κατακτητών. Έτσι, η *Ελευθερία* κάνει λόγο για πλήθος ελεύθερων ανθρώπων που ξεχύθηκαν στους δρόμους για να διατυμπανίσουν τη χαρά και την ανακούφισή τους από την επικείμενη ελευθερία τους και το τέλος της βαρβαρότητας⁷⁸, ενώ συγκρόνως προτείνει στους αρμόδιους «να ορισθή μια ημέρα καθαρμού της πρωτεύουσας από όλα αυτά τα στίγματα των κομμουνιστικών επιγραφών με τις οποίες ερυπάνθησαν [...] οι τοίχοι των κεντρικών δρόμων», ώστε να «σβύσουν μαζί με όλες αυτές τις ασχήμιες του φανατισμού, και την τελευταία ανάμνηση της βαρβαρότητας την οποίαν υπέστη η χώρα»⁷⁹.

Στο ίδιο πνεύμα, η εφημερίδα τις επόμενες μέρες, εγκαινιάζοντας τη στήλη «Πώς είναι η Αθήνα μας σήμερα. Σαν να πέρασαν οι Ούννοι. Παντού χαλάσματα και ρημάδια», περιγράφει γλαφυρά τις εικόνες καταστροφής και τα ερείπια που άφησαν οι βάρβαροι «Εαμοκουκουέδες» μετά τη φυγή τους, παρομοιάζοντας την αγριότητά τους και την έλλειψη πολιτισμού τους με αυτή των Ούννων⁸⁰. Στη συνέχεια, η *Ελευθερία* αντιπαραβάλλει το σκοτάδι των ελασιτών και τη ρημαγμένη πόλη, με τον «Αθηναϊκό ήλιο» της Απελευθέρωσης και τον άνεμο της αισιοδοξίας και της δημιουργικότητας που διαπνέει τον ελεύθερο πλέον αθηναϊκό λαό⁸¹.

⁷⁵ *Ελευθερία*, 04/01/1945, «Ο ΕΛΑΣ έχασε τις Αθήνες».

⁷⁶ *Η έκθεση του Σιάντου για τα Δεκεμβριανά*, ερευν. Περικλής Ροδάκης, Μπάμπης Γραμμένος, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1986, σ. 57-58, 63-64. Αναλυτικά για την αποχώρηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ από την πρωτεύουσα και την αποτύπωση των γεγονότων στον αθηναϊκό Τύπο, βλ. Δανάη Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2014, σ. 275-292.

⁷⁷ Για παράδειγμα η *Ελλάς* στις 06/01/1945 κάνει λόγο για πλήρη απελευθέρωση της Αθήνας, ενώ «οι δε συλλαμβανόμενοι στασιαστές και Εαμοκουκουέδες ανέρχονται εις μεγάλον αριθμόν». Μία μέρα μετά, η ίδια εφημερίδα υποστηρίζει ότι ο λόγος της συντριβής του ΕΛΑΣ ταυτίζεται με την πλήρη απουσία λαϊκού ερείσματος του τελευταίου, αφού «το κομμουνιστικόν στασιαστικόν κίνημα στερείται και αυτού ακόμα του μικρού λαϊκού ερείσματος, επί του οποίου εσκόπευε να στηριχθή διά να εγκαθιδρύση την τυρρανίδα του». (*Ελλάς*, 07/01/1945, «Το λαϊκόν έρεισμα»)

⁷⁸ *Ελευθερία*, 06/01/1945, «Το νόημα της νίκης» και «Αι Αθήναι ελεύθεραι. Οι στασιαστές κυκλωθέντες διαρρέουν έξω της πόλεως καταδιωκόμενοι κατά πόδας υπό των βρετανικών δυνάμεων».

⁷⁹ *Ελευθερία*, 05/01/1945, «Η ημέρα του καθαρμού».

⁸⁰ *Ελευθερία*, 07/01/1945 και 08/01/1945, «Πώς είναι η Αθήνα μας σήμερα. Σαν να πέρασαν οι Ούννοι. Παντού χαλάσματα και ρημάδια».

⁸¹ Γράφει συγκεκριμένα η *Ελευθερία* στις 09/01/1945 στο άρθρο της με τίτλο «Η Αθήνα μας ελεύθερη. Ελεύθερα εικοσιτετράωρα»: «[...] Έτσι ανάμεσα στα χαλάσματα και τα ερείπια που εδημιούργησε η μανία μιας θηριώδους καταστροφής, οι άνθρωποι με το ένστικτο της αναπροσαρμογής, αλάθητο όσον ποτέ, μπήκαν από χθες στο δρόμο της δουλειάς. [...] Το φώναζε πρώτος χθες ο Αθηναϊκός ήλιος που σκόρπισε το θάμπος του ύστερα από μέρες παγερές και άγριες κι έδωσε πάνω από την τραυματισμένη και βασανισμένη πρωτεύουσα ένα τόπο γαλήνης και

4.5. Η ανακωχή της 11^{ης} Ιανουαρίου: Οι συνθήκες κάτω απ' τις οποίες επετεύχθη και τα ζητήματα που έφερε στο προσκήνιο. Η επαναπροσαρμογή της Ελευθερίας στα νέα δεδομένα.

Όσον αφορά στην επικείμενη ανακωχή της 11^{ης} Ιανουαρίου που σήμανε το προσωρινό τέλος των εχθροπραξιών, η *Ελευθερία* έθετε τις εξής προϋποθέσεις: τον αφοπλισμό των ένοπλων κομμμάτων, αφού «*υπάρχει πλέον πάρα πολύ πικρά πείρα του τί σημαίνει διά τον τόπον κόμμα ένοπλων*», την εξασφάλιση της συνέχισης της βρετανικής υποστήριξης και τέλος, την τιμωρία των δοσιλόγων της Κατοχής⁸².

Η τελευταία προϋπόθεση, η οποία θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως μία θέση που ταυτίζεται με τις αξιώσεις του ΕΑΜ, η εφημερίδα έχει σπεύσει να τη διευκρινήσει δύο μέρες πριν (08/01/1945) με το άρθρο της «Οι δοσίλογοι». Σύμφωνα με αυτό, το ζήτημα της τιμωρίας των δοσιλόγων μεταφέρεται πλέον από τη δημαγωγία των «*χωνιών*» του Κ.Κ.Ε., και από «*παμπόνηρον κομματικόν σύνθημα, γίνεται πραγματικόν πρόβλημα εθνικόν*». Έτσι, «*θα ήταν εσχάτη πλάνη αν επιτρέπαμεν τώρα να συμψηφισθούν τα εγκλήματα των προδοτών της κατοχής με τα εγκλήματα του Κ.Κ.Ε.*», αφού, σύμφωνα πάντα με την *Ελευθερία*, οι οικονομικοί δοσίλογοι της Κατοχής αποτέλεσαν, μετά την Απελευθέρωση, τους χρηματοδότες του ΚΚΕ «*διά να στηθή επί ποδός η μηχανή που προωρίζετο να ανατινάξη εις τον αέρα την Ελλάδα*». Κατά συνέπεια, μετά από μία άτυπη, προεφηβικής έμπνευσης, σύγκριση που προβαίνει η εφημερίδα, οι άνθρωποι που συγκροτούν την ηγεσία του ΚΚΕ είναι «*δύο φορές δοσίλογοι*».

Την ίδια στιγμή που η *Ελευθερία* θέτει τους όρους και τις προϋποθέσεις της επικείμενης ανακωχής, η αποχώρηση της ΕΛΔ και του ΣΚΕ Θεσσαλονίκης από το ΕΑΜ, έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση του τελευταίου και την αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης της βρετανικής και κυβερνητικής πλευράς. Έτσι, με έγγραφό του στις 09/01/1945, ο Σκόμπυ επισήμαινε στον Αλεξάντερ ότι ο ΕΛΑΣ είχε διαρραγεί και ζητούσε οι όροι ανακωχής να περιλαμβάνουν τον έλεγχο της

ηρεμίας. Το πιστοποιήσε ο μικρός γαϊδουράκος που ροβόλησε από το κοντινό περιθόλι φορτωμένος από τα ελέη της γης. [...] Ένας αέρας αισιοδοξία, θείον δώρον της ανθρωπίνης υπάρξεως έπνευσε χθες πάνω απ' την Αθήνα μας. [...]».

⁸² *Ελευθερία*, 10/01/1945, «Προϋποθέσεις». Πριν απ' το εν λόγω άρθρο, είχε προηγηθεί η απόσυρση των όρων που είχε θέσει ο Σκόμπυ στον ΕΛΑΣ για τον τερματισμό των εχθροπραξιών στις 12 και 16 Δεκεμβρίου, καθώς από τότε είχαν μεσολαβήσει ο σχηματισμός της νέας κυβέρνησης που παραμέρισε τους φόβους του ΕΛΑΣ για την επιβολή μοναρχίας, καθώς και η ομηρεία μεγάλου αριθμού ελλήνων και βρετανών πολιτών απ' την πλευρά του ΕΛΑΣ. Γι' αυτούς τους λόγους, σύμφωνα με τον Σκόμπυ, η ανακωχή έπρεπε να υπογραφεί με όρους που να συνάδουν με τα νέα δεδομένα. (*Ελευθερία*, 07/01/1945, «Ο Στρατηγός Σκόμπυ απέσυρε τους όρους ανακωχής προς τον ΕΛΑΣ. Τα γεγονότα τους καθιστούν ανεφάρμοστους»)

Λαμίας και του Βόλου από τους Βρετανούς και την εκκένωση του αερολιμένα της Θεσσαλονίκης από τον ΕΛΑΣ⁸³.

Η Ελευθερία, στις 10/01/1945, δημοσιεύει τη διακήρυξη αποχώρησης της ΕΛΔ από το ΕΑΜ, η οποία καταδικάζει την «πραξικοπηματική ενέργεια του ΚΚΕ μέσα στον οργανισμό του ΕΑΜ», στέκεται απέναντι στον εμφύλιο σπαραγμό και τις εκατέρωθεν ακρότητες και δηλώνει αντίθετο στην ένοπλη ρήξη με τα βρετανικά στρατεύματα⁸⁴. Μία μέρα μετά, η εφημερίδα δημοσιεύει την αντίστοιχη ανακοίνωση αποχώρησης του ΣΚΕ που κινείται στο ίδιο ύφος και με αφορμή των εν λόγω αποχωρήσεων, συμπεραίνει ότι «δ έ ν υ π ά ρ χ ε ι π λ έ ο ν Ε.Α.Μ., και οτι από εδώ και πέρα αντιμετωπουν της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού και των ελληνικών και συμμαχικών συμφερόντων, παραμένει το Κ.Κ.Ε. γυμνόν και μόνον»⁸⁵.

Στις 12/01/1945, η Ελευθερία, με αφορμή τη σύναψη ανακωχής την προηγούμενη μέρα μεταξύ του Σκόμπυ και της ΚΕ του ΕΛΑΣ, γιορτάζει το γεγονός, επιδιώκοντας να παραμείνει πιστή στις φιλειρηνικές της διακηρύξεις και στο μετριοπαθή-ενωτικό χαρακτήρα που επιχειρεί να οικοδομήσει. Στην πρώτη της σελίδα, δεσπόζει ο τίτλος «Ο ΕΛΑΣ υπέγραψεν ανακωχήν. Καταπαύει το πύρ εις ολόκληρον την Χώραν την 1^ην πρωινήν της προσεχούς Δευτέρας» και δημοσιεύεται το «πλήρες κείμενον των όρων της συμφωνίας»⁸⁶, ενώ στη συνέχεια

⁸³ Δανάη Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2014, σ. 297, παραπέμποντας σε Scobie προς Alexander 9/1/1945, FO 371/48246 No 119. Η απάντηση του Alexander ήταν ότι έπρεπε να περιμένει την έγκριση του Churchill για τους όρους ανακωχής. Alexander προς Scobie 10/1/1945, FO 48246 No 65.

⁸⁴ Ελευθερία, 10/01/1945, «Η ΕΛΔ απεχώρησε από το ΕΑΜ. Προκήρυξις της κεντρικής επιτροπής της».

⁸⁵ Ελευθερία, 11/01/1945, «Η διάλυσις» και «Οι σοσιαλισται». Στο πλαίσιο της διάλυσης που προβάλλει η εφημερίδα, στις 12/01/1945, αναγγέλει την αποχώρηση δημοκρατικών αξιωματικών του ΕΛΑΣ, ενώ δημοσιεύει και δηλώσεις του Σβώλου «δια το στασιαστικόν κίνημα», σύμφωνα με τις οποίες οι αδιάλλακτες απόψεις «πρέπει να δώσουν την θέσιν των εις την επιδίωξιν της αποκαταστάσεως της ειρήνης».

⁸⁶ Στους όρους της συμφωνίας προβλέπονταν τα εξής: η κατάπαυση των εχθροπραξιών την 15^η Ιανουαρίου, η αποχώρηση του ΕΛΑΣ δυτικά και βόρεια από τις περιοχές της Ιτέας-Αμφίσσης-Λαμίας-Δομοκού-Φαρσάλων στις 18 Ιανουαρίου, η αποχώρηση από τη Θεσσαλονίκη στις 17 Ιανουαρίου, η αποχώρηση από την Πελοπόννησο νότια από τον Πύργο και το Άργος στις 19 Ιανουαρίου και η αποχώρηση από τις Κυκλάδες, τη Ζάκυνθο, την Εύβοια, τα Κύθηρα και τις Σποράδες στις 24 Ιανουαρίου. Όσον αφορά στο ζήτημα των αιχμαλώτων, ο ΕΛΑΣ έπρεπε να επιστρέψει όλους τους βρετανούς πολίτες και όλο το υπηρεσιακό προσωπικό οποιασδήποτε εθνικότητας, όπως και της ελληνικής αστυνομίας και χωροφυλακής, ενώ ίσος αριθμός αιχμαλώτων του ΕΛΑΣ θα παραδινόταν απ' τους Βρετανούς. Τέλος, οποιαδήποτε παράλειψη απ' την πλευρά του ΕΛΑΣ ως προς την τήρηση των όρων, ή οποιαδήποτε επίθεσή του στην Ελλάδα εναντίον ελληνικών, βρετανικών και ινδικών δυνάμεων, θα αποτελούσε παραβίαση της συμφωνίας. (Ελευθερία, 12/01/1945, «Το πλήρες κείμενο των όρων της συμφωνίας. Ο ΕΛΑΣ θα περιορισθή εις ορισμένας περιοχάς»)

Σύμφωνα με τον Γ. Μαργαρίτη, «για τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ η ανακωχή φαινόταν αναγκαστική επιλογή καθώς, σε αντίθετη περίπτωση, υπήρχαν έντονοι φόβοι για την τύχη των υποχωρουσών μονάδων, αλλά και για τις δυνατότητες ανασύνταξης ενός στρατού που, μετά τη στρατιωτική ήττα, έπρεπε να διανύσει με τα πόδια ως και διακόσια ή τριακόσια χιλιόμετρα για να φθάσει στις βάσεις και τις ισχυρές του θέσεις. [...] Η αντιπροσωπεία του ΕΛΑΣ δέχτηκε μάλιστα τη βρετανική εκδοχή της ανακωχής που προέβλεπε τη δημιουργία εκτεταμένων ζωνών, τις οποίες όφειλε να εκκενώσει πλήρως ο ΕΛΑΣ και όπου απαγορευόταν η δραστηριότητα των αντιστασιακών

παρουσιάζει το γεγονός της ανακωχής ως εφελτήριο για ένα δημιουργικό μέλλον, αφού όμως πρώτα «όσοι έχουν λευκάς τās χείρας των από το αδελφικόν αίμα, έχουν τώρα υψίστην και δυσχερεστάτην αποστολήν» να αποδώσουν δικαιοσύνη, καθώς «η ατιμωρησία θα είναι πρόκλησις. Η αδικία θα είναι έγκλημα»⁸⁷.

Εχει σημασία να σταθούμε στο γεγονός ότι η *Ελευθερία* για μια ακόμα φορά παίρνει θέση απέναντι στα γεγονότα και προσπαθεί να αποτελέσει εγγυητή της απόλυτης αλήθειας για αυτά που έχουν ήδη συμβεί, και με βάση την αδιαπραγμάτευτη αυτή αλήθεια να προδικάσει ή να προτείνει τις ενέργειες που πρέπει να λάβουν χώρα στο μέλλον. Στην προκειμένη περίπτωση, αφού αναγνωρίζει σε αυτούς που διαθέτουν λευκό μητρώο και χέρια καθαρά «από το αδελφικόν αίμα» τη δύναμη να κρίνουν, να τιμωρούν και, με λίγα λόγια, να αποδίδουν δικαιοσύνη, σημαίνει ότι η παράταξη που κέρδισε τη μάχη της Αθήνας και έχει τη δύναμη και την εξουσία να το πράξει, είναι καθαρή από το αδελφικό αίμα, σε αντίθεση με τα βουτηγμένα στο αίμα χέρια των ελαστών οι οποίοι και πρέπει να τιμωρηθούν ανεξάρτητα από την ανακωχή που υπογράφηκε την προηγούμενη μέρα, ώστε να αποκατασταθεί το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύει την άποψή της πως οι κυβερνητικές και βρετανικές δυνάμεις αμύνονταν (εξ' ου και τα καθαρά χέρια από το αδελφικό αίμα) απέναντι στην απόπειρα του ΕΛΑΣ για βίαιη κατάληψη της εξουσίας με πραξικοπηματικές μεθόδους⁸⁸.

Μετά την παύση των εκατέρωθεν εκθροπραξιών και για τις επόμενες μέρες, η *Ελευθερία* ασχολήθηκε ως επί το πλείστον με το φλέγον ζήτημα της εν λόγω περιόδου και την προσπάθεια επίλυσής του, που δεν ήταν άλλο από τη συλλογή ομήρων κατά τα Δεκεμβριανά⁸⁹. Η εφημερίδα χρησιμοποιεί το ζήτημα της ομηρείας για να παραλληλίσει τις μεθόδους της «άκρας αριστεράς» και των κατά την *Ελευθερία* υπεύθυνων της δεκεμβριανής βαρβαρότητας με αυτές των ναζιστών, αφού «η άκρα αριστερά συναντάται εις την οδόν του εγκλήματος με τον καίτρεισμόν και τον κιτλερισμό», ενώ όσον αφορά στο αίτημα της απελευθέρωσης των ομήρων, η *Ελευθερία* αναφέρει ότι σύμφωνα με πληροφορίες ο ΕΛΑΣ αρνήθηκε και το γεγονός αυτό «τούς θέτει όχι μόνον εκτός νόμου, αλλά και εκτός πάσης ηθικής». Μάλιστα θεωρεί την απαγωγή των ομήρων ως την αποκρουστικότερη και

οργανώσεων. Με την κίνηση αυτοί οι Άγγλοι διασφάλισαν μια σημαντική εδαφική βάση για μελλοντικές επιχειρήσεις». (Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σ. 77-78)

⁸⁷ *Ελευθερία*, 12/01/1945, «Προς το μέλλον».

⁸⁸ Όπως αναφέρει και ο αντιβασιλέας Δαμασκηνός σε δηλώσεις του που δημοσιεύονται στην *Ελευθερία*, «αντικειμενικός σκοπός της κατασταλείσης επαναστάσεως υπήρξεν η βιαία κατάληψις ολοκλήρου της κρατικής εξουσίας». (*Ελευθερία*, 13/01/1945, «Οι δημοκρατικοί μας θεσμοί δεν διατρέχουν κίνδυνον»)

⁸⁹ Για το ζήτημα της ομηρείας κατά τα Δεκεμβριανά, βλ. Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, Τόμος Α' (Κατοχή-Δεκεμβριανά 1941-1945), εκδ. Polaris, Αθήνα 2009, σ. 689-690.

απεχθέστερη πράξη μιάς επανάστασης που «υπήρξεν ένας θολός, σκοτεινός και αμοραλιστικός αντικυκλόν, δημιούργημα ασυνειδήτων δυνάμεων». Γι' αυτό το λόγο, απαιτεί την απελευθέρωση των ομήρων από τους «ηττημένους στασιαστές, αφού «θα είναι αιτιωτικό διά την Ιστορίαν της Ελλάδος αν οι όμηροι αποτελέσουν αντικείμενον έστω και του παραμικρού παζαρέματος»⁹⁰. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η *Ελευθερία* επικαλείται την αυθεντία της αγγλικής κυβέρνησης, σύμφωνα με την οποία η απόλυση των ομήρων και ο πλήρης αφοπλισμός του ΕΛΑΣ αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις «διά την έναρξιν συνομιλιών της κυβερνήσεως μετά των αντιπροσώπων της άκρας αριστεράς»⁹¹, ενώ με καθημερινά της άρθρα στα φύλλα των επόμενων ημερών πιέζει προς αυτήν την κατεύθυνση· την απελευθέρωση όλων των ομήρων από την πλευρά του ΕΛΑΣ.

Έχει σημασία να παρατηρήσουμε ότι ενώ η *Ελευθερία* καταδικάζει γενικά την πρακτική της ομηρείας, θεωρώντας την «θεσμόν γερμανικόν»⁹² και απαιτεί τον τερματισμό της, συγχρόνως κάνει λόγο για ένα γεγονός που προήλθε απ' το ένα μόνο στρατόπεδο, αφού η σύλληψη ομήρων απ' την πλευρά των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων αποσιωπάται πλήρως, ενώ μάλιστα δύο μέρες πριν, στο κείμενο της ανακωχής που η ίδια εφημερίδα είχε δημοσιεύσει, περιλαμβάνονταν αναλυτικά οι όροι για τον τρόπο με τον οποίο θα γινόταν η ανταλλαγή των αιχμαλώτων⁹³.

Κλείνοντας το κεφάλαιο των Δεκεμβριανών, αντί επιλόγου και συγκέντρωσης των άνωθεν συμπερασμάτων που προέκυψαν, έχει σημασία να παρατηρήσουμε το εξής:

⁹⁰ Σε άλλα σημεία του ίδιου άρθρου αναφέρονται τα εξής ενδεικτικά της στάσης της *Ελευθερίας* απέναντι στο ζήτημα της ομηρείας: «Το στίγμα της Παρισινής Κομμούνας του 1871 υπήρξαν οι όμηροι εκ του αμάχου πληθυσμού. Το στίγμα της γερμανικής “Κουλτούρ” [...] υπήρξαν επίσης οι όμηροι-αθώα θύματα σκληρών αντιποίνων διά πράξεις άλλων. Το στίγμα της δεκεμβριανής επαναστάσεως εις την Ελλάδα είναι επίσης οι όμηροι. Η άκρα αριστερά συναντάται εις την οδό του εγκλήματος με τον καϊζερισμόν και τον χιτλερισμό. [...] δεν υπάρχει υψηλότερον καθήκον από την απόσπασιν αθώων θυμάτων εκ των ονύχων των δήμεων των». (*Ελευθερία*, 13/01/1945, «Οι όμηροι»)

⁹¹ *Ελευθερία*, 13/01/1945, «Απόλυσις των ομήρων και πλήρης αφοπλισμός του ΕΛΑΣ απαραίτητοι προϋποθέσεις δια την έναρξιν συνομιλιών της κυβερνήσεως μετά των αντιπροσώπων της άκρας αριστεράς».

⁹² *Ελευθερία*, 13/01/1945, «Η ομηρία αποτελεί θεσμόν γερμανικόν».

⁹³ «Σχετικώς με τους αιχμαλώτους συμφωνούνται τα ακόλουθα: α) Όλοι οι στρατιωτικοί, οιασδήποτε εθνικότητας, συμπεριλαμβανομένων των ανηκόντων εις την ελληνικήν αστυνομίαν και χωροφυλακήν, οι συλληφθέντες υπό του ΕΛΑΣ θέλουν επιστροφή. Τούτο περιλαμβάνει όλους τους Έλληνες ενόπλους στρατιωτικούς τους συλληφθέντας από του ΕΛΑΣ. Δεν περιλαμβάνει όμως τους πολίτας οι οποίοι κρατούνται παρά της Πολιτοφυλακής του ΕΑΜ. β) Ίσος αριθμός αιχμαλώτων ανηκόντων εις τον ΕΛΑΣ θα αποδοθή παρά των Βρετανικών Αρχών εις αντάλλαγμα. γ) Εις τον υπολογισμόν του αριθμού των ανταλλαξιμων αιχμαλώτων των προβλεπομένων εις τας παραγράφους α) και β) του παρόντος άρθρου, δεν θα περιληφθούν οι βαρέως τραυματισμένοι, οίτηνες θα επιστραφούν ανεξαρτήτου αριθμού. δ) Όλοι οι όμηροι Βρεττανοί πολίται θα επιστραφούν ανεξαρτήτως της ιδιότητος των συλλαβόντων αυτούς, του τόπου ένθα συνελήφθησαν η της νυν διαμονής των. ε) Τα ανωτέρω θα συμπληρωθούν εις χρόνον και συμφώνως με τας οδηγίς, οίτηνες θα εκδοθούν παρά του Αντιστράτηγου». (*Ελευθερία*, 12/01/1945, «Το πλήρες κείμενο των όρων της συμφωνίας. Ο ΕΛΑΣ θα περιορισθή εις ορισμένας περιοχάς»)

Η *Ελευθερία*, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, στα πρόθυρα της δεκεμβριανής ρήξης και ενώ το ενδεχόμενο των εμφυλίων μαχών άρχιζε να θεωρείται δεδομένο, είχε διαλέξει εμφανέστατα στρατόπεδο, περιοριοποιώντας το σύνολο του ΕΑΜ και όχι τους «ολίγους της άκρας αριστεράς», στους οποίους απέδιδε ευθύνες όταν τα στρατόπεδα και οι δυναμικές τους δεν ήταν άκρως ορατές.

Όμως στην περίοδο που η μάχη της Αθήνας είχε λήξει, αναδεικνύοντας εμφανέστατα νικητή και ηττημένο, όλος αυτός ο κόσμος που είτε είχε ενταχθεί, είτε είχε πιστέψει και έβλεπε με συμπάθεια το ΕΑΜ, έπρεπε να ξανακερδηθεί από τις δυνάμεις των νικητών. Έτσι, ενώ πριν τα Δεκεμβριανά η *Ελευθερία* κατηγορούσε συλλήβδην την Αριστερά, τώρα, κι ενώ το τοπίο άρχιζε να ξεκαθαρίζει και το μέλλον να εικάζεται, κατηγορείται μόνο η «ξενόδουλη» ηγεσία του ΚΚΕ και οι υπόλοιποι είναι οι πεπλανημένοι· οι αγνοί ιδεολόγοι που εξαπατήθηκαν από την «σατανική» ηγεσία που τους χρησιμοποίησε για να επιτύχει τον σκοπό της, που δεν ήταν άλλος από τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η *Ελευθερία* ταυτίζει τις μεθόδους της ηγετικής ομάδας της Αριστεράς με αυτές της 4^{ης} Αυγούστου, του Χίτλερ και του Μουσολίνι, τονίζοντας ότι οι μέθοδοι αυτές βρίσκουν πρόσφορο έδαφος σε κοινωνίες οικονομικά ρημαγμένες και πολιτικά χρεοκοπημένες, δηλαδή σε κοινωνίες με μειωμένα αντανakλαστικά, που εξαιτίας των άθλιων συνθηκών διαβίωσης, είναι εύκολο να εξαπατηθούν και να υποκινηθούν από «μοχθηρές» ηγεσίες⁹⁴ και συγκεκριμένα από «την επιρροήν των Σιάντων, των Παρτσαλίδηδων και των λοιπών μικρών και μεγάλων “καθοδηγητών”»⁹⁵. Έτσι, «η ε π α ν ά σ τ α σ ι ς κ α τ ά τ ο υ Κ.Κ.Ε. έ γ ι ν ε ε κ τ ω ν κ ά τ ω. Έγινε από τους αφανείς ανθρώπους, εκείνους που παραπλανήθησαν κατά τον απελευθερωτικό αγώνα, εκείνους που επί μακρόν συνεκράτησε μιαν ηγεσίαν αποτυχημένην [...]». Η ηγεσία αυτή σήμερα ή σιωπά ή ευρίσκεται αιχμάλωτος εις χείρας του Κ.Κ.Ε. Διατί απέτυχε; Εφοβήθη μήπως καταγγέλουσα το Κ.Κ.Ε. περιπέσει εις την αντίδρασιν; Η δικαιολογία δεν αποτελεί δικαίωσιν. Απεναντίας επ’ αυτής στηρίζεται η τεραστία της ευθύνης και η πολιτική καταδίκη της. [...] δεν είπιστευσε ότι πέραν από τον “μανιαδακισμόν” και πέραν από τον “κουκουεδισμόν” με τας φασιστικές των μεθόδους υπάρχει η τεραστία μάζα του δημοκρατικού λαού με την πίστιν και την θέλησίν του. Αυτήν απεγοήτευσε. Η ολιγοπιστία της δε θα συγχωρεθῇ»⁹⁶.

⁹⁴ Βλ. αναλυτικά, *Ελευθερία*, 14/01/1945, «Ο χαρακτήρ των γεγονότων», 16/01/1945, «Λαός και ηγέται», και 17/01/1945, «Τα αίτια της καταιγίδος».

⁹⁵ *Ελευθερία*, 07/01/1945, «Για να κερδηθῇ η ειρήνη».

⁹⁶ *Ελευθερία*, 11/01/1945, «Η διάλυσίς».

Η *Ελευθερία* επαναπροσδιορίζεται για άλλη μια φορά απέναντι στα νέα δεδομένα⁹⁷, προσπαθώντας να εναρμονιστεί στην καινούργια κατάσταση που βρίσκει το ΕΑΜ ηττημένο και κοινωνικά αποδυναμωμένο και τις βρετανικές-κυβερνητικές δυνάμεις ενισχυμένες, έτοιμες να διαμορφώσουν τον ιδεολογικό λόγο των νικητών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η έκβαση των Δεκεμβριανών, με την βρετανική εγγύηση, αποτέλεσε το έναυσμα για τη λύση στο ανυπέρβλητο, μέχρι τότε, πρόβλημα του ιδεολογικού λόγου του αστικού κόσμου μεταπολεμικά, καθώς λειτούργησαν ως εφαλτήριο ανασυγκρότησης της αστικής ιδεολογίας, βοηθώντας στην ιδεολογική αναστροφή του κλίματος και προσδίδοντας στους ανθρώπους του ΕΑΜ την ταυτότητα του προδότη και στον αστικό κόσμο αυτήν του πατριώτη⁹⁸.

⁹⁷ Όπως εξετάσαμε μέχρι τώρα στην παρούσα εργασία, από την Απελευθέρωση έως το τέλος των Δεκεμβριανών, η κατάσταση ήταν ρευστή και τα δεδομένα άλλαζαν διαρκώς, αναγκάζοντας την *Ελευθερία* να επαναπροσδιορίζεται συνεχώς απέναντι σε αυτά.

⁹⁸ Αναλυτικότερα για την επίδραση των Δεκεμβριανών στην αστική ιδεολογία, βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 317-340.

5. Τα απότοκα των Δεκεμβριανών και η πορεία προς τη Βάρκιζα. Η στάση της *Ελευθερίας*.

5.1. Δεκεμβριανά: Μία «τροτοκιστική επανάσταση».

Τρεις μέρες μετά την κατάπαυση του πυρός ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τα βρετανικά στρατεύματα, ο Τσώρτσιλ, με ένα λόγο προς τη Βουλή των Κοινοτήτων σχετικά με την ένοπλη επέμβαση στην Ελλάδα⁹⁹, προσέδωσε στους ανθρώπους του ΕΑΜ ένα νέο ποιοτικό χαρακτηριστικό, χαρακτηρίζοντάς τους «τροτοκιστές». Συγκεκριμένα, ο Άγγλος πρωθυπουργός υποστήριξε ότι η βρετανική προσπάθεια *«ήταν ένας αγώνας να αποτραπεί μια φρικαλέα σφαγή στο κέντρο της Αθήνας, όπου κάθε μορφή διακυβέρνησης θα είχε σαρωθεί και θα είχε επιβληθεί καθαρός θριαμβεύων τροτοκισμός. Νομίζω ότι “τροτοκιστές” είναι ένας καλύτερος ορισμός γι’ αυτούς τους ανθρώπους [το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ] και για ορισμένες άλλες σχέτες, απ’ ότι η κανονική λέξη [κομμουνιστές] κι έχει το πλεονέκτημα ότι είναι εξίσου μισητός στη Ρωσία. [...]»*¹⁰⁰.

Η *Ελευθερία*, με την πείρα του αρχισυντάκτη της -πρώην τροτοκιστής της δεκαετίας του 1920- Θεοφύλακτου Παπακωνσταντίνου, φανερά επηρεασμένη από την αγόρευση του Τσώρτσιλ και συμφωνώντας απόλυτα με το χαρακτηρισμό της μάχης της Αθήνας ως «τροτοκιστική επανάσταση», δημοσιεύει την επόμενη μέρα ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον άρθρο, σκοπεύοντας να εξηγήσει στους αναγνώστες της τον όρο «τροτοκισμός» και εν συνεχεία να ταυτίσει τα χαρακτηριστικά του τροτοκισμού με τα κίνητρα της αριστερής ηγεσίας. Με άλλα λόγια, η αποσύνδεση των ελλήνων ανταρτών απ’ το, γνωστό στον αστικό κόσμο, παραδοσιακό κομμουνιστικό κίνημα και η πρόσδεσή τους στο τροτοκιστικό όχημα, γέννησε απορίες τις οποίες η *Ελευθερία* μπήκε στη διαδικασία να εξηγήσει, παρ’ όλο που

⁹⁹ Ολόκληρος ο λόγος του Άγγλου πρωθυπουργού, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την *Ελευθερία* ως «συγκλονιστική αγόρευσις», δημοσιεύθηκε από την εφημερίδα σε δισέλιδα άρθρα μία μέρα μετά (19/01/1945) με τον τίτλο: «Συγκλονιστική αγόρευσις του κ. Τσώρτσιλ επί του ελληνικού ενώπιον της Βουλής». Επιγραμματικά, στα βασικότερα σημεία της αγόρευσής του, ο Τσώρτσιλ, είπε πως η πολιτική της βρετανικής κυβέρνησης παρεξηγήθηκε εντός της Βρετανίας, τόνισε ότι έπρεπε να λάβει αποφάσεις ώστε να μην επικρατήσει «γυμνός τροτοκισμός», ότι τα όπλα που οι κομμουνιστές εφοδιάστηκαν απ’ τους βρετανούς δεν τα χρησιμοποίησαν κατά του εχθρού, αλλά για τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας, έδωσε έμφαση στην αποδυνάμωση του ΕΑΜ και στην ολοένα μειωμένη επίδραση που αυτό ασκούσε στον ελληνικό λαό και τέλος, τόνισε ότι η υπόσχεση της παροχής αμνηστίας εξαρτιόταν από τη μεταχείριση και την απελευθέρωση των ομήρων. Έτσι, «ο Churchill απέκρυψε τη μονομερή εκ μέρους του ΕΛΑΣ απόλυση των ομήρων, που είχε ξεκινήσει αμέσως μετά την υπογραφή της ανακωχής, ενώ στις 14 Ιανουαρίου η ΚΕ του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, σε συμφωνία με τη ΔΕΕΣ (Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού) έδωσε διαταγή στην ΕΠ για άμεση απελευθέρωση όσων πολιτών συνελήφθησαν από την 3^η Δεκεμβρίου και έπειτα, με εξαίρεση τους κρατούμενους των Φυλακών Αβέρωφ και τους κατηγορούμενους για πράξεις αποδεδειγμένα εγκληματικές, βασισμένες σε στοιχεία και σοβαρές μαρτυρίες». (Δανάη Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2014, σ. 337)

¹⁰⁰ Η *Εφημερίδα των Συντακτών*, 6-7 Δεκεμβρίου 2014, «Οι “αναρχικοί” του 1944» (υπογράφει ο «Ιός»), σ. 15.

γνώριζε πως η Εαμική Εθνική Πολιτοφυλακή εκτός απ' την αντιπαλότητά της με τους δωσίλογους και τις «αντιδραστικές» οργανώσεις, από την Απελευθέρωση και ύστερα είχε συλλάβει και εκτελέσει μεγάλο αριθμό τροτσκιστών¹⁰¹.

Ακολουθεί ένα μεγάλο μέρος του άρθρου της *Ελευθερίας* που σχολιάζει το νέο ποιοτικό χαρακτηριστικό του «τροτσκισμού» που αποδίδεται στο ΕΑΜ:

«Ο κ. Τσώρτσιλ περιορίσθη εις ένα επιγραμματικόν χαρακτηρισμόν, ο οποίος όμως έχει εξαιρετικήν βαρύτητα υπό τας σημερινάς συνθήκας. Την ελληνικήν δεκεμβριανήν επανάστασιν την ωνόμασε τροτσκιστικήν. Οι μη γνωρίζοντες την σανσκριτικήν της μαρξιστικής και της πολιτικής ορολογίας πρέπει να έχουν υπ' όψιν των ότι ο όρος τροτσκισμός εις την Δύσιν και ιδία εις την Μ. Βρετανίαν είνε σήμερον ταυτόσημος προς τον ουτοπιστικόν, ανεδαφικόν, εξτρεμιστικόν και σοσιαλιστικοφανή αναρχισμόν, ο οποίος κινεί και χρησιμοποιεί τα καταστροφικά μόνον και μηδενιστικά ένστικτα των μαζών.

Όσοι έζησαν την ελληνικήν λαίλαπαν και την παρηκολούθησαν εις τας διαφόρους φάσεις της και τας εκδηλώσεις της, δύνανται να διαπιστώσουν με την ιδίαν των πείραν πόσον ανταποκρίνεται προς την ελληνικήν πραγματικότητα ο επιγραμματικός χαρακτηρισμός του κ. Τσώρτσιλ με την σημερινήν –του 1945- έννοιαν του όρου τροτσκισμός.

Μικροαστοί οι ηγέται της επαναστάσεως, ουδεμίαν έχοντες σχέσιν ως προς την νοοτροπίαν, τας παραδόσεις και την κοινωνικήν προέλευσιν, με τας κοινωνικάς εκείνας τάξεις αι οποίαι δύνανται να είναι φορείς μιας δημιουργικής κινήσεως και ενός ιστορικού προορισμού, στρατολογούντες τους οπαδούς των από μίαν αναρχουμένην ιδεολογικώς και οικονομικώς μάζαν, δεν ήτο δυνατόν ούτε σαφείς σκοπούς να εμφυσήσουν εις τους οπαδούς των, ούτε να τους συγκρατήσουν εις έναν δρόμον πειθαρχημένης εξεγέρσεως. Η ανικανότης των, η έλλειψις συνειδήσεως ευθύνης και η δημοσκοπική των διάθεσις –το μόνον πολιτικόν χαρακτηριστικόν των- τους μετέβαλον από κεφαλήν εις ουράν των μαζών. Και αι ακέφαλοι μάζαι –όταν μάλιστα διά πρώτην φοράν αφυπνίζονται από τον λήθαργον μιας πολιτικής απαθείας, δια να βυθιστούν εις το χάος κακοκωνευμένων θεωριών, αι οποίαι συνοψίζονται εις συνθήματα με καινοφανείς λέξεις- είναι αδύνατον ν' αποδώσουν τίποτε περισσότερον από μίαν εξέγερσιν αναρχουμένην, θορυβώδη και καταδικασμένην εις αποτυχίαν.

¹⁰¹ Αναλυτικά για τις διώξεις της ηγεσίας του ΚΚΕ απέναντι σε κομμουνιστές τεταρτοδιεθνιστικής κατεύθυνσης, βλ. Γαβρίλης Λαμπάτος, «Δεκέμβρης και αριστερή διαφωνία», στο *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα-νεότερες προσεγγίσεις. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Γρηγόρης Φαράκος (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 1996, σ. 126-145.

Μόνον με την θολήν κοινωνικήν προέλευσιν, με την έλλειψιν κάθε παραδόσεως, με την διαρκώς ολισθαίνουσιν και πάντοτε ρευστήν οικονομικήν θέσιν των στασιαστών εξηγείται τόσον η επανάστασις αυτή καθ' εαυτήν, όσον και όλα εκείνα τα άσκοπα και πολιτικώς και στρατιωτικώς και επαναστατικώς έκτροπα εις τα οποία προέβησαν. Ο “τροτοκισμός” της δεκεμβριανής ελληνικής επαναστάσεως είναι συνώνυμος προς ένα καταστροφικόν και αρνητικόν μηδενισμόν [...]»¹⁰².

Η *Ελευθερία*, ως φορέας ενός αστικού λόγου που ζυμώνεται, αποτελώντας αναπόσπαστο κομμάτι των εξελίξεων της εξεταζόμενης περιόδου, οφείλει να προσαρμόζει το λόγο της στα νέα δεδομένα με σκοπό να υπερασπίσει τα συμφέροντα που εκφράζει και που γι' αυτά έχουμε μιλήσει πολλάκις στην παρούσα εργασία. Έτσι κι εδώ, με αφορμή το χαρακτηρισμό του Τσώρτσιλ περί «ελλήνων τροτοκιστών» και επικαλούμενη την αυθεντία του, η εφημερίδα για να βοηθήσει στην αποφυγή μιας κοινωνικής ανατροπής, θα απειμπλακεί προς το παρόν απ' το αφήγημα περί σοβιετοποίησης της ελληνικής κοινωνίας (αν επικρατούσε το ΕΑΜ), αφού η προοπτική αυτή δεν αποτελούσε πλέον φόβητρο για μια μεγάλη μερίδα των πεινασμένων αστικών κέντρων.

Έτσι, η προοπτική σοβιετοποίησης ενισχύθηκε απ' τα χαρακτηριστικά του τροτοκισμού που περιέγραψε γλαφυρά η εφημερίδα στο παραπάνω άρθρο και που έχουν να κάνουν με έναν «ουτοπιστικόν, ανεδαφικόν, εξτρεμιστικόν και σοσιαλιστικοφανή αναρχισμόν, ο οποίος κινεί και χρησιμοποιεί τα καταστροφικά μόνον και μηδενιστικά ένστικτα των μαζών», καθώς οι «μικροαστοί ηγέται» μετέτρεψαν τους ανθρώπους που απάρτιζαν το ΕΑΜ «από κεφαλήν εις ουράν των μαζών», με αποτέλεσμα «μίαν εξέγερσιν αναρχουμένην, θορυβώδη και καταδικασμένην εις αποτυχίαν», αφού ο «τροτοκισμός της δεκεμβριανής ελληνικής επαναστάσεως είναι συνώνυμος προς ένα καταστροφικόν και αρνητικόν μηδενισμόν»¹⁰³.

Συνοψίζοντας πάνω στα χαρακτηριστικά του «τροτοκισμού» που αποδόθηκαν στο ΕΑΜ, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα χαρακτηριστικά του κομμουνιστή «εμπλουτίστηκαν» με αυτά του εξτρεμιστή-αναρχικού, προσδίδοντας στους

¹⁰² *Ελευθερία*, 19/01/1945, «Επανάστασις».

¹⁰³ Πάνω σε αυτό το ζήτημα, η δημοσιογραφική ομάδα του «Ιού», συμπληρώνει τα εξής: «Η αίσθηση αυτή, της μετατροπής του ΚΚΕ και του ΕΑΜ «εις ουράν των μαζών», εξοβελίστηκε βέβαια τα κατοπινά χρόνια από το (βολικότερο αλλά ανακριβές) ψυχροπολεμικό σχήμα των «τριών γύρων» και της προσχεδιασμένης –υποτίθεται– προσπάθειας του ΚΚΕ να καταλάβει με τα όπλα την εξουσία. Αυτό το σχήμα θα υιοθετήσει και ο Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου στα μεταγενέστερα αντικομμουνιστικά γραπτά του: τη βραβευμένη «Ανατομία της επαναστάσεως» (1952) και την «Πολιτική Αγωγή» που συνέταξε ως υπουργός Παιδείας της Χούντας (1970). Στη δεδομένη όμως συγκυρία της δεκαετίας του '40, αυτό που κυριαρχούσε στον ζωντανό λόγο των εθνικοφρόνων ήταν κυρίως το φάντασμα του κοινωνικά επίφοβου “αναρχοκομμουνισμού”». (*Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 6-7 Δεκεμβρίου 2014, «Οι “αναρχικοί” του 1944» (υπογράφει ο «Ιός»), σ. 16)

ανθρώπους του ΕΑΜ τις ιδιότητες του «αναρχοκομμουνιστή», αφού πλέον ως απειλή, εκτός απ' τον κομμουνιστικό χαρακτήρα του ΕΑΜ, προβάλλεται ο «εξτρεμισμός» και η «υπόκλιση» του στις αναρχικές ροπές των πληβειακών μαζών. Η συγκεκριμένη επιχειρηματολογία, σύμφωνα με την δημοσιογραφική ομάδα του «Ιού», «ενοποίησε πολιτικά βενιζελικούς κι αντιβενιζελικούς, φασίστες και δημοκράτες, αντιστασιακούς και δωσιλόγους απέναντι στο φάντασμα της επικείμενης κοινωνικής ανατροπής»¹⁰⁴.

5.2. «Ελεύθερα εικοσιτετράωρα». Οι προοπτικές, οι δυνατότητες και τα προβλήματα μετά τη «δεύτερη Απελευθέρωση»¹⁰⁵.

Μετά την ανακωχή, η *Ελευθερία*, παράλληλα με τη θέση της απέναντι στις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη Συμφωνία της Βάρκιζας και που θα ερευνήσουμε στο επόμενο υποκεφάλαιο, έδωσε έμφαση στην προσπάθεια ανασυγκρότησης της αθηναϊκής κοινωνίας· μιας κοινωνίας που, κατά τα γραφόμενα της εφημερίδας, πάνω που προσπάθησε να ανασυνταχθεί από τις συνέπειες της Κατοχής, ακολούθησε η «επανάστασις του Δεκέμβρη» για να την αποτελειώσει.

Έτσι, στα τέλη του Γενάρη του 1945, η εφημερίδα κάνει έκκληση στην κυβέρνηση ώστε να μεριμνήσει για την ποιοτική αναβάθμιση της καθημερινότητας των πολιτών (επανεκκίνηση αγοράς, μείωση τιμών, αύξηση μισθών, βελτίωση μεταφορών κ.α.).

Για παράδειγμα, με το άρθρο της «Πέραν της πολιτικής» (27/01/1945), η *Ελευθερία* θεωρεί ότι πρέπει να μπει ένα τέλος στα συντρίμια του Εμφυλίου, ώστε να ξαναεπιστρέψει το χαμόγελο στη χώρα, αφού πέραν των ζητημάτων που άπτονται των Δεκεμβριανών, υπάρχει και η πραγματική ζωή που έχει αφεθεί στην τύχη της. Μάλιστα, ισχυρίζεται ότι η κυβέρνηση πέφτει στην παγίδα που έχει στήσει το Κ.Κ.Ε., αφού το τελευταίο «ενδιαφέρεται να παραμένουν άλυτα όλα τα υλικά προβλήματα, διά να μειουσιώνεται η οικονομική δυσπραγία εις πολιτικήν αγανάκτησιν. Ενώ ο λαός ζητεί γαλήνην, εργασίαν και ομαλότητα». Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι η εν λόγω εφημερίδα για άλλη μια φορά αποκαλύπτει στους αναγνώστες της τις προθέσεις του αντίπαλου, εξηγώντας το παρόν και προδικάζοντας το μέλλον, εάν δεν εισακουστούν οι προτροπές της.

¹⁰⁴ Η *Εφημερίδα των Συντακτών*, 6-7 Δεκεμβρίου 2014, «Οι “αναρχικοί” του 1944» (υπογράφει ο «Ιός»), σ. 15.

¹⁰⁵ Το ζήτημα αυτό (της «δεύτερης απελευθέρωσης» και της προσπάθειας εξομείωσης των δεινών της γερμανικής Κατοχής με αυτά που προκάλεσαν «οι Εαμοκουκουέδες» κατά το Δεκέμβρη) έχει επανεξεταστεί στο υποκεφάλαιο 4.4.. Όμως τώρα δεν εξετάζουμε τα κείμενα της εφημερίδας κατά την αποχώρηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ, αλλά τα όσα γράφτηκαν σχετικά με αυτό το θέμα μετά την ανακωχή και ως τη Συμφωνία της Βάρκιζας.

Εκτός από τις υλικές ανάγκες, η *Ελευθερία* θεωρεί ότι πρέπει να επανέλθει στα πρόσωπα των Ελλήνων το χαμόγελο· να ξανασυστηθούν με την ομορφιά, να ξαναερωτευτούν και να ξανασυναντηθούν τις απλές καθημερινές χαρές που τους οπλίζουν με δύναμη και κουράγιο. Έτσι, επανέφερε τη στήλη «Ελεύθερα εικοσιτετράωρα», στήλη που είχε χρησιμοποιηθεί κατά την Απελευθέρωση απ' τους Γερμανούς για να περιγράψει τον άνεμο αισιοδοξίας και ευφορίας που άρχιζε να επικρατεί. Με αυτή την κίνηση, η εφημερίδα πιθανότατα επεδίωκε να εξίσώσει την ανακούφιση των Ελλήνων απ' τη φυγή των Ελασιτών απ' την Αθήνα και την ήττα του ΕΛΑΣ, με αυτή που αισθάνθηκε ο ελληνικός λαός απ' φυγή των Γερμανών κατακτητών¹⁰⁶.

Πάνω στη λογική της εξομοίωσης που μόλις περιγράψαμε, η *Ελευθερία*, με το άρθρο της «Νέοι και παλαιοί δοσίλογοι» (21/01/1945), εξισώνει τα δεινά της Κατοχής με αυτά της «επανάστασης», απαιτώντας την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων, οι οποίοι δεν είναι άλλοι απ' τους στασιαστές («νέοι δοσίλογοι») και τους δοσίλογους της Κατοχής («παλαιοί δοσίλογοι»), ένα πολύ μεγάλο μέρος των οποίων *«ζητήσαντες στέγην ολίγον προ της απελευθερώσεως εις το ΕΑΜ»*¹⁰⁷. Έτσι, *«αποτελεί αξίωσιν του ελληνικού λαού, η επανάστασις να μη δικαιολογήσει τα εγκλήματα της κατοχής. Όπως αποτελεί αξίωσιν του ελληνικού λαού τα εγκλήματα της κατοχής να μη εξαγνίσουν την επανάστασιν»*.

5.3. Οι διαπραγματεύσεις στην πορεία προς την Συνδιάσκεψη της Βάρκιζας και η θέση της *Ελευθερίας* απέναντι σ' αυτές.

Μετά την ανακωχή και μέχρι την έναρξη των συζητήσεων στη Βάρκιζα (2 Φεβρουαρίου 1945), μεσολάβησε μία περίοδος πολιτικών διαπραγματεύσεων, με τους Άγγλους να θέλουν να εκμεταλλευτούν τους καρπούς της στρατιωτικής τους επιτυχίας και το ΕΑΜ σε μία, θα μπορούσαμε να πούμε, αμυντική στάση αναμονής, χωρίς *«να υπάρχουν ενδείξεις για στρατιωτικές προετοιμασίες στην*

¹⁰⁶ Η στήλη «Ελεύθερα εικοσιτετράωρα» καταπιάνεται με πολλά ζητήματα της καθημερινότητας των Ελλήνων, όπως την τάση φυγής των νέων λόγω των μηδαμινών εργασιακών προοπτικών, τάση που η κυβέρνηση οφείλει να ανακόψει (07/02/1945, «Πνέει άνεμος λιποταξίας», άρθρο που υπογράφει ο «Γκρέκο»), μέχρι την απογοήτευση *«του θηλυκού κόσμου των Αθηνών»*, αφού με την έναρξη του εμφυλίου, διακόπηκαν οι τηλεφωνικές επικοινωνίες, με αποτέλεσμα οι ερωτευμένοι να μην μπορούν να επικοινωνήσουν κι έτσι να χάσουν τη ζωογόνο δύναμη που προσφέρει ο έρωτας (04/02/1945, «Νέα για τον έρωτα» και 06/02/1945, «Η γυναίκα θέλει να ζήσει», άρθρα που υπογράφει ο «Γκρέκο»).

¹⁰⁷ Στο ίδιο άρθρο: *«Η εχθρική κατοχή και η επανάστασις εξήρθρωσεν την ζωήν της χώρας εις όλας τας εκδηλώσεις [...] Η κατοχή και η επανάστασις δεν επροκάλεσαν υλικάς καταστροφάς μόνον. Εις τας δύο αυτάς επιβαρυντικές περιόδους της Ιστορίας μας, αι πράξεις των ανθρώπων είνε εκείναι που συνεσώρευσαν τας καταστροφάς και καθώρισαν την έκτασίν των»*.

προοπτική επανάληψης των εκθροπραξιών»¹⁰⁸. Οι πολιτικές διαπραγματεύσεις που αναφέραμε παραπάνω, αφορούσαν σε μία σειρά από ζητήματα που έπρεπε να διευθετηθούν και προστριβές που έπρεπε να καμφθούν, ώστε να ξεκινήσουν οι ουσιαστικές συζητήσεις για την επίτευξη μιας συμφωνίας.

Στις 21 Ιανουαρίου 1945, η *Ελευθερία* χαρακτήρισε το φλέγον μέχρι τότε ζήτημα των ομήρων ως λήξαν, αφού «ο ΕΛΑΣ συνεφώνησε να απολύση παρευθύς όλους τους ομήρους τους συλληφθέντες από της 3ης Δεκεμβρίου, πλην εκείνων οι οποίοι εκρατούντο εις τας φυλακάς Αβέρωφ και των κατηγορουμένων δια πράξεις εγκληματικές, βασιζομένης εις στοιχεία και σοβαράς μαρτυρίας»¹⁰⁹.

Στο επόμενο φύλλο της, η εφημερίδα δημοσιεύει ένα άρθρο γνώμης¹¹⁰, στο οποίο αφού διευκρινίζει ότι η διευθέτηση του ζητήματος των ομήρων ήταν απλά μία προϋπόθεση για την έναρξη των συζητήσεων, στη συνέχεια θέτει τα πλαίσια και τους όρους των συζητήσεων αυτών. Τα βασικότερα απ' αυτά είναι, σύμφωνα πάντα με την *Ελευθερία*, ο «οριστικός, πλήρης και ταχύτατος αφοπλισμός των στασιαστών» και η συγκρότηση εθνικού στρατού στον οποίο θα «αντιπροσωπεύονται δημοκρατικώς όλαι αι πολιτικά ιδεολογία του έθνους», η εκκαθάριση των Σωμάτων Ασφαλείας και τέλος η απόδοση των ευθυνών.

Η *Ελευθερία* όμως δεν αρκείται στην αναφορά των σημαντικότερων γι' αυτήν ζητημάτων, αλλά παίρνει θέση απέναντι σε αυτά, προτείνοντας εμμέσως και τους τρόπους επίλυσης. Έτσι, στο ζήτημα της εκκαθάρισης των Σωμάτων Ασφαλείας, προτείνει ως μοναδική αρμόδια αρχή για να την πραγματοποιήσει την συμμαχική οργανωτική αποστολή, στο ζήτημα της απόδοσης ευθυνών «φωτογραφίζει» ως μοναδικό υπαίτιο να τις υποστεί την «παράταξιν που οργάνωσε και εξετέλεσε την επανάστασιν» και στο ζήτημα του αφοπλισμού και της συγκρότησης εθνικού στρατού, αναφέρεται στον αφοπλισμό μόνο του ΕΛΑΣ, τον οποίο και χαρακτηρίζει ιδιωτικό και κομματικό στρατό, «πρόξενο κακού», σε αντίθεση με την Ορεινή Ταξιαρχία, την «δοξασθείσα εις την Ιταλίαν», η οποία και «δεν υπήρξεν κομματικός στρατός».

Την τελευταία εβδομάδα του Γενάρη του '45, πέραν των παραπάνω ζητημάτων, αποτελεί βασικό αντικείμενο διαπραγματεύσεως μεταξύ ΕΑΜ και κυβέρνησης η

¹⁰⁸ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σ. 78.

¹⁰⁹ *Ελευθερία*, 21/01/1945, «Ο ΕΛΑΣ συνεφώνησε ν' απολύση τους περισσότερους εκ των ομήρων αναγνωρίσας την σχετική σύμβαση της Γενεύης». Στο ίδιο άρθρο, η *Ελευθερία* πιστώνει μεγάλο μέρος αυτής της θετικής -για τα συμφέροντα των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων με τις οποίες έχει συστρατευθεί- εξέλιξης στον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, ο οποίος απηύθυνε επιστολή-έκκληση στους Εαμίτες για το ζήτημα της ομηρείας, προκαλώντας «βαθυτάτην συγκίνησιν εν Αγγλία και συνέπεια ταύτης την γνωστήν βρετανικήν ανακοίνωσιν δια της οποίας η βρετανική κυβέρνησις συνεδέθη αμέσως με την λύσιν του ζητήματος».

¹¹⁰ *Ελευθερία*, 23/01/1945, «Τα πλαίσια των συζητήσεων».

σύσταση της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ που θα πάρει μέρος στην επικείμενη συνδιάσκεψη. Η κυβερνητική πλευρά μέσω του αντιβασιλέα Δαμασκηνού απαιτούσε η αντιπροσωπεία της Αριστεράς να προέρχεται από την ηγεσία του ΚΚΕ, ώστε να οι θέσεις της να θεωρούνται αξιόπιστες και να δεσμεύουν το Κόμμα, όρος που απ' το ΕΑΜ κρίθηκε απαράδεκτος.

Πάνω σ' αυτό το θέμα, η *Ελευθερία* πέραν των καθημερινών κεντρικών δημοσιευμάτων που μεταφέρουν την πορεία των διαπραγματεύσεων, παίρνει θέση «φιλοξενώντας» ένα άρθρο γνώμης¹¹¹ στο οποίο κατηγορεί την «άκρα αριστερά» για καιροσκοπισμό, εξαιτίας των διαφορετικών αξιώσεων της ως προς τη σύσταση της αντιπροσωπείας. Στη συνέχεια παραλληλίζει την κατάσταση αυτή με τα πρόσφατα γεγονότα του Λιβάνου, χαρακτηρίζοντας και στις δύο περιπτώσεις την πολιτική του αντιπάλου παραπαίουσα και παρελκυστική, εξαιτίας της πολυμορφίας της (*«άλλοτε εμφανίζεται ως ΕΛΑΣ, άλλοτε ως ΕΑΜ, άλλοτε ως ΠΕΕΑ, άλλοτε ως ΕΠΟΝ και άλλοτε ως ΚΚΕ»*) και της χειραγώγησης των διαφορετικών αυτών συνιστωσών από μια «στενοκέφαλο κομμουνιστική μειοψηφία». Γι' αυτό η εφημερίδα απαιτεί απ' τον αντίπαλο να στείλει τρεις γνωστούς, αξιόπιστους και πλήρως εξουσιοδοτημένους κομμουνιστές, επιδιώκοντας τη λύση αυτού του προβλήματος και εγκυλώντας το ΚΚΕ για επάνοδο στην ομαλότητα και εντός των δημοκρατικών πλαισίων.

Τελικά, η επικείμενη διάσκεψη της Γιάλτας και η πρόοδος που έπρεπε να παρουσιάσει ο Τσώρτσιλ στο ελληνικό πρόβλημα, είχαν ως αποτέλεσμα τις βρετανικές πιέσεις στον Δαμασκηνό και στον Πλαστήρα, ώστε να γίνουν διαλλακτικότεροι και να επιτρέψουν μία ευρύτερη αντιπροσωπεία του ΕΑΜ¹¹². Έτσι, στην αντιπροσωπεία της Αριστεράς¹¹³ συμμετείχαν τελικά οι Σιάντος (προσωρινός γενικός γραμματέας της Κ.Ε. του ΚΚΕ), Παρτσαλίδης (γραμματέας της Κ.Ε. του ΕΑΜ) και Τσιριμώκος¹¹⁴ (γενικός γραμματέας της ΕΛΔ), με τη

¹¹¹ *Ελευθερία*, 26/04/2015, «Τρεις κομμουνιστάς».

¹¹² Αναλυτικά για τις διαπραγματεύσεις ως προς τη σύσταση της αριστερής αντιπροσωπείας, βλ. Χαρίλαος Μηχιώτης, *Δραματική Πορεία. Από την Απελευθέρωση 1944 στην τραγωδία του Δεκέμβρη και στη Βάρκιζα*, εκδ. Κασταλία, Αθήνα 2005, σ. 383-388.

¹¹³ Στρατιωτικός σύμβουλος της αντιπροσωπείας ήταν ο στρατιωτικός διοικητής του ΕΛΑΣ, Στέφανος Σαράφης.

¹¹⁴ Μετά την ανακοίνωση του ονόματος του Ηλ. Τσιριμώκου ως μέλος της αντιπροσωπείας της Αριστεράς, η *Ελευθερία* αφιερώνει ένα άρθρο στο οποίο αναλύει την πορεία και την προσωπικότητα του Ηλ. Τσιριμώκου με σαφές αρνητικό πρόσημο, κατηγορώντας τον για νωχελικότητα και υποχωρητικότητα, αφού «εδέχθη να εξαφανίση την ατομικότητα του. Είναι μόνος, ενώ τη μοναξιάν εφοβείτο κυρίως, και μεταβάλλεται εις υπάλληλον του Κ.Κ.Ε., ενώ εφιλολόγει να είναι ηγέτης ενός προοδευτικού, σοσιαλιστικού, δημοκρατικού και ανακαινιστικού κινήματος. [...] Αφθονούν τόσον, δυστυχώς, οι Τσιριμώκοι εις την σημερινήν Ελλάδα...». (*Ελευθερία*, 01/02/1945, «κ. Ηλίας Τσιριμώκος»)

Όσον αφορά στον «ιδιόμορφο» ρόλο του Ηλία Τσιριμώκου, βλ. Λυμπεράτος Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 63-68.

συμμετοχή του τελευταίου να αποτελεί, σύμφωνα με τον Γ. Μαργαρίτη, ένδειξη «της διάθεσης της ηγεσίας του ΚΚΕ και του ΕΑΜ να φθάσουν σε συμφωνία με οποιοδήποτε κόστος»¹¹⁵.

¹¹⁵ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σ. 79.

6. Η Διάσκεψη και η Συμφωνία της Βάρκιζας

6.1. Η διαμορφούμενη ατμόσφαιρα κατά την Διάσκεψη της Βάρκιζας, το πλαίσιο των συζητήσεων και η θέση της Ελευθερίας απέναντι σε αυτές.

Η διάσκεψη της Βάρκιζας άρχισε στις 2 Φεβρουαρίου του 1945 και προσπάθησε να αναπλάσει το κλίμα της Διάσκεψης του Λιβάνου, αφού οι εκπρόσωποι της αντιπροσωπείας της Αριστεράς βρέθηκαν σε μια κατάσταση απομόνωσης *«εις την παρά την Βάρκιζαν έπαυλιν του Πέτρου Κανελλοπούλου, μονήρη και ερημικήν όπως το οίκημα του Λιβάνου»*¹¹⁶.

Και ενώ, όπως είδαμε παραπάνω, η αριστερή αντιπροσωπεία αποτελούνταν από άτομα υψηλότατων θέσεων, δεν συνέβη το ίδιο με την αντίστοιχη κυβερνητική, αφού αυτή στελεχωνόταν από μη ηγετικά στελέχη¹¹⁷. Σύμφωνα με τον Γ. Μαργαρίτη, *«η σύνθεση αυτή επέτρεπε στους Βρετανούς να ασκούν εποπτεία χωρίς κινδύνους αντιρρήσεων ή εσωτερικών, στην αντιπροσωπεία, διαφωνιών»*¹¹⁸.

Βασικά σημεία διαπραγμάτευσης σύμφωνα με την *Ελευθερία*, ήταν το ζήτημα της αμνηστίας, η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων και το κυβερνητικό ζήτημα¹¹⁹. Για την θέση της εφημερίδας στο ζήτημα της ανασυγκρότησης των ενόπλων δυνάμεων και του αφοπλισμού του ΕΛΑΣ αναφερθήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ας δούμε τώρα πώς τοποθετείται η εφημερίδα απέναντι στα άλλα δύο ζητήματα:

Στο καίριο ζήτημα της αμνηστίας, η *Ελευθερία* θεωρεί ότι η κυβέρνηση είναι διαθετιμένη να *«αμνηστεύση όλες τις πράξεις, οι οποίαι κρίνονται απαραίτητοι, δια την διεξαγωγήν μίας στάσεως ή ενός πολέμου»*, όμως, σύμφωνα με την εφημερίδα, το Κ.Κ.Ε. αξιώνει γενική αμνηστία και για τα εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η *Ελευθερία* «δείχνει» τις μαζικές διώξεις που επρόκειτο να ακολουθήσουν, καθώς στη συνέχεια του άρθρου υποστηρίζει ότι τα εγκλήματα αυτά δεν διαπράχθηκαν απ' τα ηγετικά στελέχη του Κ.Κ.Ε., αλλά *«απ' του τυφλό όχλου των οπαδών του»*, ο οποίος με την τέρραστια ευθύνη της ηγεσίας, μετατράπηκε σε *«πολιτικήν μάζαν»* που ρίχτηκε *«εις την μάχην με*

¹¹⁶ *Ελευθερία*, 03/02/1945, «Εις Βάρκιζαν έγινε χθες την 11^{ην} νυκτερινήν η πρώτη συνάντησις εκπροσώπων της Κυβερνήσεως και Ε.Α.Μ.».

¹¹⁷ Συγκεκριμένα η κυβερνητική αντιπροσωπεία απαρτιζόταν απ' τους: Ι. Σοφιανόπουλο (υπ. Εξωτερικών της κυβέρνησης Πλαστήρα), Π. Ράλλη και Ι. Μακρόπουλο (υπ. Εσωτερικών και Γεωργίας αντίστοιχα), Π. Κατσώτα (στρατιωτικός σύμβουλος) και Ι. Γεωργάκη (ειδικός απεσταλμένος του αντιβασιλιά Δαμασκηνού).

¹¹⁸ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σ. 79.

¹¹⁹ *Ελευθερία*, 03/02/1945, «Εις Βάρκιζαν έγινε χθες την 11^{ην} νυκτερινήν η πρώτη συνάντησις εκπροσώπων της Κυβερνήσεως και Ε.Α.Μ.».

ενιοχυμένα τα καταστροφικά μόνον ένστικτά της». Με τον όρο «όχλος» και «μάζα», γίνεται σαφές ότι η εφημερίδα επιδιώκει την παραδειγματική τιμωρία, αν όχι συλλήβδην των αριστερών συμμετεχόντων στα Δεκεμβριανά, σίγουρα ενός πολύ μεγάλου μέρους αυτών¹²⁰.

Όσον αφορά στο κυβερνητικό ζήτημα, η *Ελευθερία*, μεταφέροντας το κλίμα των διαπραγματεύσεων, εκτιμά ότι θα υπάρξει αίσιο τέλος, καθώς το Κ.Κ.Ε. «επανερχεται εις την νομιμότητα». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η εφημερίδα αποκλείει την περίπτωση της απευθείας συμμετοχής του ΕΑΜ στην κυβέρνηση και πιστεύει ότι σε αυτήν πρέπει να συμμετέχουν έως τρία άτομα απ' την αντίπαλη πλευρά, και μάλιστα άτομα που να απολαμβάνουν κοινή εμπιστοσύνη¹²¹.

Κλείνοντας το παρόν υποκεφάλαιο, έχει σημασία να παρατηρήσουμε πώς η *Ελευθερία* εικάζει τους ελλοχεύοντες κινδύνους την επαύριο της επικείμενης συμφωνίας. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η άκρα δεξιά θα απογοητευτεί απ' την ομαλοποίηση του πολιτικού σκηνικού που πρόκειται να επέλθει, όμως «δεν πρέπει να λησμονή ότι παρήλθεν ανεπιστρεπτί η εποχή των δικτατοριών και των πραξικοπημάτων και ότι αντιπροσωπεύει μία νοοτροπία όχι μόνον έωλου, αλλά και αντιπαθή». Όσον αφορά στην «άκρα αριστερά», «αυτής αι ευθύνη είναι αι βαρύτεραι». Η εφημερίδα, ανασκοπώντας το διαπραγματευτικό της παρελθόν, θεωρεί ότι μετά την αποκλειστική ευθύνη της για την παραβίαση τόσων συμφωνιών¹²², αυτή τη φορά οφείλει να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων. Ως εκ τούτου, «η ευθύνη του Κ.Κ.Ε. θα είναι τεραστία αν ανατραπή η αρχική συμφωνία λόγω αδιαλλαξίας εις τας λεπτομέρειας. Ακόμα μεγαλύτερα θα είναι αν η συμφωνία αυτή ακολουθήσει εξ υπαιτιότητάς του, την τύχη των προηγούμενων πέντε»¹²³.

6.2. «Αι τρεις πληγαί».

Παράλληλα με τη ροή των γεγονότων και τη θέση της εφημερίδας απέναντί τους, όπως αυτή αποτυπώθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, η *Ελευθερία* επιλέγει τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία (2^η μέρα της Διάσκεψης) για να δημοσιεύσει ένα άρθρο με τίτλο «Αι τρεις πληγαί»¹²⁴, σύμφωνα με το οποίο «τρεις υπήρξαν αι

¹²⁰ Οι εν λόγω θέσεις της *Ελευθερίας* για την αμνηστεία, αντλήθηκαν απ' το άρθρο «Η αμνηστεία» (*Ελευθερία*, 06/02/1945).

¹²¹ *Ελευθερία*, 07/02/1945, «Πώς θα ρυθμισθή το κυβερνητικόν ζήτημα. Επανερχεται εις την νομιμότητα το Κ.Κ.Ε.».

¹²² Συγκεκριμένα κάνει λόγω για την παραβίαση έξι συμφωνιών: «Τον Ιούλιον του 1943, τον Φεβρουάριον του 1944 εις Μυριόφυλλον-Πλάκαν, την 20 Μαΐου του 1944 εις τον Λίβανον, την 2 Σεπτεμβρίου του 1944 εις το Κάιρον και την 23 Σεπτεμβρίου του 1944 εις την Καζέρταν».

¹²³ *Ελευθερία*, 08/02/1945, «Ο κίνδυνος».

¹²⁴ *Ελευθερία*, 03/02/1945, «Αι τρεις πληγαί».

μεγάλαι πληγαί της σύγχρονης Ελλάδος: η δικτατορία του Μεταξά, η γερμανική κατοχή και η ερυθρά τρομοκρατία, με αποκορύφωμά της, την επανάστασιν του Δεκεμβρίου». Στο εν λόγω άρθρο, η «τρομοκρατία της άκρας αριστεράς και η επανάστασις», παρουσιάζεται ως τέκνο-απότοκο της δικτατορίας και της Κατοχής, το οποίο ήρθε να αποτελειώσει την ελληνική κοινωνία με την καταστροφική του μανία. Τέλος, η εφημερίδα καταλογίζει ευθύνες στους πολιτικούς της «άκρας αριστεράς» που προκάλεσαν το χάος, στους πολιτικούς της «παραδόσεως» που δεν το απέτρεψαν και διά της εις άτοπον απαγωγής εναποθέτει τις ελπίδες της στους αστούς φιλελεύθερους πολιτικούς με λευκό ποινικό κατοχικό μητρώο, μεγάλο μέρος των οποίων μετέχουν, σύμφωνα με την εφημερίδα, στην κυβέρνηση Πλαστήρα.

Η *Ελευθερία*, εξισώνοντας την πολιτική της Αριστεράς κατά τα Δεκεμβριανά με αυτές του Μεταξά και των Γερμανών κατακτητών και επιλέγοντας τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία για να το πράξει, πιθανότατα υποδεικνύει στην κυβέρνηση τη γραμμή της μηδενικής ανοχής που οφείλει να ακολουθήσει απέναντι στους «στασιαστές», καθώς μόνο έτσι θα «καθαρίση η ατμόσφαιρα από τας δηλητηριώδεις αναθυμιάσεις της 4^{ης} Αυγούστου, της Κατοχής και της επαναστάσεως» και θα «λειτουργήσουν ομαλώς οι δημοκρατικοί θεσμοί».

6.3. Η Συμφωνία της Βάρκιζας.

Στις 12 Φεβρουαρίου 1945, στη Βάρκιζα Αττικής, υπογράφηκε η συμφωνία μεταξύ της κυβερνητικής πλευράς και της Εαμικής αντιπροσωπείας, με στόχο τον καθορισμό των νέων πολιτικών δεδομένων που προέκυψαν μετά την ήττα του ΕΛΑΣ κατά τα Δεκεμβριανά.

Οι βασικές διατάξεις του κειμένου ήταν η πλήρης αποκατάσταση των δημοκρατικών ελευθεριών, η αμνήστευση των μετά την 3^η Δεκεμβρίου αδικημάτων, η διάλυση του ΕΛΑΣ και η παράδοση του οπλισμού του, η συγκρότηση Εθνικού Στρατού με κανονικές στρατολογικές κλάσεις, η εκκαθάριση των δημοσίων υπαλλήλων και των Σωμάτων Ασφαλείας απ' τους συνεργασθέντες με τον εχθρό ή τους χρησιμοποιηθέντες ως όργανα της δικτατορίας (δεν θα συντελεστούν διώξεις για πολιτικά φρονήματα) και τέλος, η διενέργεια δημοψηφίσματος για το πολιτειακό μέσα στο 1945 και αμέσως μετά εκλογές Συντακτικής Συνέλευσης¹²⁵.

¹²⁵ Για το πλήρες κείμενο της Συμφωνίας, βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος πέμπτος, επιμ. Αλέκος Παπαπαναγιώτου, 1973-έκδοση του ΚΚΕ (Εσωτερικού), σ. 344-349. Για το σχολιασμό της Συμφωνίας από το Γραμματέα της ΚΕ του ΚΚΕ, Γ. Σιάντο, βλ. στο ίδιο, σ. 350-356 και 358-366.

Η συμφωνία έγινε νόμος του κράτους, καθώς δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*. Όμως, ουσιαστικός εγγυητής της εφαρμογής της συμφωνίας και αρμόδιος για την ερμηνεία των επιμέρους θεμάτων ήταν η ελληνική κυβέρνηση, δηλαδή το ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη. Σύμφωνα με τον Γ. Μαργαρίτη, στις συνθήκες του Φεβρουαρίου κάτι τέτοιο έμοιαζε με άνευ όρων παράδοση, αφού τα θέματα που έχριζαν ερμηνείας και υποκειμενικής εκτίμησης, όπως η αμνηστία, η διάρκεια και το εύρος της αναστολής άρθρων του συντάγματος και η συγκρότηση και η λειτουργία των διαφόρων επιτροπών που θα έφερναν εις πέρας το εκκαθαριστικό έργο, ήταν τα περισσότερα και τα πιο ουσιαστικά. Παρ'όλα αυτά «την επαύριο μιας καταστροφικής στρατιωτικής ήττας και με δεδομένες τις δυσκολίες συνέχισης του ένοπλου αγώνα, η Αριστερά πολύ δύσκολα θα μπορούσε να επιτύχει κάτι καλύτερο»¹²⁶.

6.4. Ο σχολιασμός της συμφωνίας απ' την Ελευθερία.

«ΤΗΝ 7.20' ΧΘΕΣ ΥΠΕΓΡΑΦΗ Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΑΜ. Αίρεται ο στρατιωτικός νόμος καθ' όλην την επικράτειαν. Ο ΕΛΑΣ θα παραδώσει τα όπλα μέχρι της 26 Φεβρουαρίου. Δημοσιεύεται ο νόμος περί "πολιτικής αμνηστεύσεως"».

Με αυτόν τον τίτλο υποδέχεται η *Ελευθερία* (13/02/1945) τη συμφωνία που επιτεύχθηκε στη Βάρκιζα, στις 12 Φεβρουαρίου του 1945, μεταξύ των δύο πλευρών. Παράλληλα, με ένα συνοδευτικό άρθρο γνώμης¹²⁷, η εφημερίδα θεωρεί πως η εν λόγω συμφωνία αποτελεί μία τεράστια ευκαιρία ώστε η χώρα να ξεπεράσει μια για πάντα τους εφιάλτες απ' την μεταξική δικτατορία, την Κατοχή και «τον ερυθρόν, στραγγαλιστικόν εναγκαλισμόν της επαναστάσεως». Βασικά σημεία της συμφωνίας, σύμφωνα πάντα με την εφημερίδα, είναι ο άμεσος αφοπλισμός του ΕΛΑΣ (εντός 14 ημερών) και η συγκροτηση εθνικού στρατού, ο οποίος «δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθή ούτε υπέρ, ούτε κατά οιασδήποτε παρατάξεως». Παρ'όλα αυτά, η αμέσως επόμενη πρόταση του άρθρου αρχίζει με ένα «όμως» (*«Το Κ.Κ.Ε. όμως βαρύνεται από το στίγμα της βίας, την οποίαν ηθέλησε να επιβάλει επί του ελληνικού λαού και από την ευθύνη των ζημιών και των κινδύνων, εις τους οποίους υπεβλήθη εξ' αιτίας του η χώρα»*). Παράλληλα, θεωρεί πως το Κ.Κ.Ε. πρέπει να δώσει πολλά πειστήρια δημοκρατικότητας, αφού η συμφωνία δεν αρκεί για την επιστροφή του στα πλαίσια της νομιμότητας (*«δεν είναι δυνατόν και δεν πρόκειται*

¹²⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σ. 78 – 80.

¹²⁷ *Ελευθερία*, 13/02/1945, «Από σήμερα...».

να εισέλθω εις την Κυβέρνησιν, προτού περάσω από την δοκιμασίαν της λαϊκής ευμνηγορίας»).

Σύμφωνα με το πνεύμα του άρθρου, σε περίπτωση που η Αριστερά διά της ηγεσίας της, πραγματοποιήσει αυτά τα βήματα που θα την οδηγήσουν στη νομιμότητα, τότε και ο ελληνικός λαός θα είναι έτοιμος να συγχωρήσει το μετανοημένο αποπαίδι και να το ξανασυμπεριλάβει στην εθνική του κληρονομιά, αν και όπως γράφει δύο μέρες αργότερα, *«τα εγκλήματα τα οποία διεπράχθησαν εις βάρος τόσων αθώων, ο ελληνικός λαός ουδέποτε θα τα συγχωρήσει εις την συνείδησίν του»*¹²⁸.

Είναι σαφές πως για την *Ελευθερία* και για τον κόσμο που εκφράζει, η Συμφωνία της Βάρκιζας δεν αποτελεί κανένα εκέγγυο για την ένταξη του ΕΑΜ και των υποστηρικτών του στον εθνικό κορμό, αλλά μία τελευταία ευκαιρία που το ΕΑΜ, κόντρα στην ιστορία του, πρέπει να αρπάξει αν θέλει να συνυπάρξει με την υπόλοιπη δημοκρατική κοινωνία. Σε κάθε άλλη περίπτωση, όπως είδαμε και παραπάνω, η τιμωρία των στασιαστών πρέπει να είναι παραδειγματική.

¹²⁸ *Ελευθερία*, 15/02/1945, «Η Ελλάς».

Επίλογος – Σύνοψη

Ανακεφαλαιώνοντας, από την μελέτη των κειμένων της *Ελευθερίας* που προηγήθηκε, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εν λόγω εφημερίδα σε συνάρτηση με το χώρο που αυτή εξέφραζε¹²⁹, αποτέλεσε ένα σημαντικό όπλο στην απόπειρα ανασύνθεσης της χρονικής συγκυρίας της εξεταζόμενης περιόδου. Η στάση της απέναντι στους πρωταγωνιστικούς άξονες, οι χαρακτηρισμοί που τους προσέδιδε και η εικόνα που κατασκεύαζε για αυτούς ως άμεση συνάρτηση της χρονικής συγκυρίας, η σταδιακή μετατόπιση των θέσεων της και η, με λίγα λόγια, προσπάθειά της να συμβαδίσει με τη ραγδαία και ακανόνιστη εξέλιξη των γεγονότων από την Απελευθέρωση έως τη Συμφωνία της Βάρκιζας, αποτέλεσε μία πολύτιμη «ψηφίδα» στην απόπειρα του συντάκτη να ανασυνθέσει το διαρκώς μεταβαλλόμενο «ψηφιδωτό» της εξεταζόμενης περιόδου.

Μιας περιόδου που «αντιστοιχεί στη βλάστηση του εμφύλιου σπέρματος και στη διαμόρφωση του εμφύλιου πνεύματος»¹³⁰, όπου νέες μορφές εξουσίας δημιουργήθηκαν μέσα από την κατάρρευση των προπολεμικών λειτουργιών, «διευρύνοντας τις κληροδοτημένες ρωγμές του κοινωνικού ιστού και προκαλώντας καινούργιες, με αποτέλεσμα η Ελλάδα στα τέλη του 1944 να είναι, κοινωνικά, μια εκρηκτικά πολυτεμαχισμένη χώρα»¹³¹. Σε αυτή την προσπάθειά μας, υπήρξε πολύτιμη η βοήθεια που αντλήθηκε μέσω των γόνιμων, κατά τη γνώμη μας, ερμηνευτικών σχημάτων που επιλέχθηκαν από τη δευτερογενή βιβλιογραφία της εξεταζόμενης ιστορικής περιόδου.

Η εικόνα που η *Ελευθερία* κατασκεύαζε για το ΕΑΜ, αποτέλεσε άμεση συνάρτηση της χρονικής συγκυρίας και των μεταβαλλόμενων συνθηκών που συνέθεταν το ρευστό πολιτικό και κοινωνικό τοπίο από την Απελευθέρωση έως την Συμφωνία της Βάρκιζας. Επιχειρώντας να σκιαγραφήσουμε συνοπτικά τη διαδρομή που ακολούθησε η εφημερίδα απέναντι στο ΕΑΜ, διαπιστώνουμε τα εξής:

¹²⁹ Όπως έχει αναφερθεί και στο κεφάλαιο 2, η *Ελευθερία* ως επί το πλείστον εξέφραζε τους νέους πολιτικούς που προέρχονταν από τις μη εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις της Κατοχής, όπως και τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ που διαμορφώνονταν μετά την Απελευθέρωση και που μελλοντικά συγκρότησαν ένα μέρος του λεγόμενου Κεντρώου χώρου.

¹³⁰ Η φράση αυτή ανήκει στον Νίκο Σιδέρη και αναπτύσσεται στο κείμενό του, «*Το εμφύλιο πνεύμα: Εκφάνσεις του Εμφυλίου στην πολιτική ψυχολογία και κουλτούρα*», σ. 65-74, στο περιοδικό *Δοκίμες*, Νίκος Κοταρίδης (επιμέλεια), τεύχος 6 – «*Το Εμφύλιο Δράμα*», Αθήνα 1997.

¹³¹ Γιώργος Μαργαρίτης, «Δεκέμβρης 1944: Η επανανοποίηση της ελληνικής κοινωνίας», στο «*Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα-νεότερες προσεγγίσεις. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*», Γρηγόρης Φαράκος (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 1996, σ. 21-22.

Η *Ελευθερία* αρχικά αποτέλεσε εκφραστή του συμφυλιωτικού κλίματος που επικρατούσε κατά το μήνα της Απελευθέρωσης¹³², αφού, όπως επισημαίνει και ο Φ. Οικονομίδης, «τον Οκτώβριο του 1944 δύσκολα μπορούσε κάποιος να δει τα σύννεφα που συσσωρεύονταν πάνω από τον Αττικό ουρανό»¹³³.

Κατά το Νοέμβριο όμως, όπου οι πολιτικές εσωτερικές διεργασίες εντείνονται, η ουδετερότητα αντικαθίσταται από τη στρατοπέδευση, καθώς οι εμπλεκόμενοι φορείς μοιραία συγκροτούν αντιμαχόμενα μέτωπα. Έτσι, η συγκρουσιακή συγκυρία που αρχίζει να διαφαίνεται το Νοέμβρη του '44 αναγκάζει την «ομάδα της *Ελευθερίας*» να οριοθετηθεί και να ενταχθεί στο αντιεαμικό μέτωπο, στην πλευρά δηλαδή που θεωρεί ότι θα αντιπροσωπεύσει καλύτερα τα συμφέροντα και τις προσδοκίες του χώρου που εκφράζει.

Αρχικά, η ταύτιση των κομμουνιστικών πρακτικών με τις αντίστοιχες των φασιστικών καθεστώτων, αποσκοπεί στη απόδοση των απεχθών αυτών μεθόδων στους «*ολίγους της άκρας αριστεράς*». Η προσπάθεια όμως της *Ελευθερίας* να εναρμονιστεί με τις νέες συνθήκες που ορίζει η διαρκώς αυξανόμενη πιθανότητα της σύγκρουσης, αναγκάζει την εφημερίδα να επαναπροσδιοριστεί, εγκαταλείποντας την κριτική της απέναντι στο δεξιό άκρο και στοχεύοντας παράλληλα στην περιθωριοποίηση του ΕΑΜ. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το ΕΑΜ «από αναγκαστικά συνομιλητής λόγω των στρατιωτικών συσχετισμών, καθίσταται στην πορεία αντάρτης και προδότης»¹³⁴. Τα αντικομμουνιστικά άρθρα πληθαίνουν και η κριτική απέναντι στο ΕΑΜ αυξάνεται όσο το συγκρουσιακό ενδεχόμενο πλησιάζει, με αποκορύφωμα τις ημέρες που προηγήθηκαν της τελικής ρήξης. Οι φασιστικές πρακτικές δεν προσάπτονται πλέον μόνο σε κάποιες ακραίες ομάδες, αλλά συλλήβδην σε όλο το ΚΚΕ, τους υπουργούς της Αριστεράς και κατ' επέκταση στην πλειοψηφία του ΕΑΜ¹³⁵.

¹³² Για τους λόγους που η στάση της Ελευθερίας κατά την Απελευθέρωση κρίθηκε ειλικρινής από το συντάκτη της παρούσας εργασίας, βλ κεφάλαιο 3.2. (σ. 9-10).

¹³³ Φοίβος Οικονομίδης, *Οι προστάτες. Η αληθινή ιστορία της αντίστασης*, εκδ. Ορφέας (β' έκδοση), Αθήνα 1985, σ. 283.

¹³⁴ Ν. Κοταρίδης-Ν. Σιδέρης, «Ο Εμφύλιος ως Ψυχολογική Αναμέτρηση», στο *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου. 1946-1949. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου*, Κ. Κουτσούκης-Ι. Σακκάς (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 150.

¹³⁵ Σχετικά με το ζήτημα της περιθωριοποίησης του συνόλου των αριστερών όταν η ρήξη ήταν πλέον εμφανέστατη και την συναισθηματική κληρονομιά που αυτή άφησε, γράφει ο Ι. Ιατρίδης: «[...] το σφοδρό αυτό μίσος κατευθυνόταν όχι μόνον εναντίον των κομμουνιστών, αλλά και εναντίον όλων εκείνων που εκούσια ή ακούσια συνεργάστηκαν μαζί τους.

Σε λίγο το γεγονός ότι κάποτε ανήκε κάποιος σε μια οργάνωση της αριστεράς καθιστούσε τον ίδιο και την οικογένειά του στόχο επίσημων διώξεων και ανεπίσημης τρομοκρατίας. Μια θερμιδωριανή αντίδραση, που, όσο κι αν ήταν κατανοητή απ' την τρομοκρατία που ασκούσαν πολύ συχνά οι ίδιοι οι κομμουνιστές κατά των αντιπάλων τους, κρατούσε την χώρα στην διαρκή αναταραχή μιας μαζικής βεντέτας». (Ιωάννης Ιατρίδης,

Με αυτόν τον τρόπο, η εφημερίδα θεωρεί το ΚΚΕ, και μέσω αυτού το ΕΑΜ, «ακραίο» και ως εκ τούτου επικίνδυνο και ανίκανο να συμμετάσχει σε ένα συνασπισμό εξουσίας που ευαγγελίζεται την ενότητα, καθώς δεν έχει «θέσιν εις ένα κράτος ελευθερίας και νόμου». Έτσι, η *Ελευθερία*, αναλαμβάνοντας το ρόλο του άμεμπτου διαιτητή στο παιχνίδι εξουσίας που συντελείται, αποκλείει το σύνολο πλέον του ΕΑΜ, και όχι όπως στο παρελθόν ένα μικρό μέρος αυτού, από το παιχνίδι της εξουσίας, καθώς θεωρεί ότι ο παίκτης δεν υπακούει στους κανόνες του παιχνιδιού αφού προσπαθεί παρανόμως, χρησιμοποιώντας απεχθείς τακτικές, να καθορίσει την έκβασή του¹³⁶.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θέση αυτή της εφημερίδας «προλογίζει» την προσπάθεια αποκλεισμού του ΚΚΕ από τον εθνικό κορμό που θα συντελεστεί τα επόμενα χρόνια από τους «νομιμόφρονες» παίκτες του εν λόγω παιχνιδιού¹³⁷.

Η *Ελευθερία* μετά από μια σύντομη παύση της λειτουργίας της (4 – 21 Δεκεμβρίου 1944) , επανακυκλοφορεί μέσα στη δίνη της μάχης της Αθήνας, για να χαρακτηρίσει τα γεγονότα που λάμβαναν χώρα ως πραξικόπημα ώστε τα επιβληθεί η Εαμική δικτατορία και να ματαιωθούν οι επικείμενες ελεύθερες εκλογές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η εφημερίδα δεν αρκείται στην καταγραφή της επικαιρότητας, αλλά επιχειρεί να συντάξει ένα συνεκτικό αφήγημα που να εξηγήει στους αναγνώστες της το πριν, το τώρα και το μετέπειτα, λαμβάνοντας υπόψιν τις θέσεις και τις αγωνίες του αστικού κόσμου που φέρεται να εκφράζει και ο οποίος μέσα από τη διαφαινόμενη ήττα του ΕΑΜ και την άμεση εμπλοκή των Άγγλων, προσπαθεί να ανακαταλάβει το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε από τη χρεοκοπία του αστικού πολιτικού κόσμου κατά την Αντίσταση, τασσόμενος στο πλευρό των Άγγλων, που για τον αστικό αυτό κόσμο αποτελούσαν μία δομική

Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1973, σ. 264)

¹³⁶ «Αρνούμενοι όμως το δικαίωμα συμμετοχής του αντιπάλου στην εξουσία, οι κατεστημένες κυρίως δυνάμεις αλλοιώνουν τη φύση της αστικής δημοκρατικής διαπραγμάτευσης και οδηγούν σε μία ασυμφυλίτη πολιτική διαμάχη, που λόγω των συσχετισμών και της συγκυρίας θα πάρει τη μορφή του εμφυλίου πολέμου. [...] Η άρνηση του άλλου εκκινεί ως άρνηση της ικανότητας, αλλά και της νομιμότητάς του να διεκδικήσει την εξουσία και φτάνει μέχρι την επιθυμία φυσικού ή συμβολικού αφανισμού του. Στο θεσμικό επίπεδο η άρνηση αυτή μεταφράζεται ως διαρκής απειλή όχι μόνο για τους διεκδικητές, αλλά και το ίδιο το καθεστώς, οπότε η μάχη για την εξουσία παρίσταται ως μάχη επιβίωσης της κοινωνίας και των πολιτικών της θεσμών». (Ν. Κοταρίδης-Ν. Σιδέρης, «Ο Εμφύλιος ως Ψυχολογική Αναμέτρηση», στο *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου. 1946-1949. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου*, Κ. Κουτσούκης-Ι. Σακκάς (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 150-151)

¹³⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσπάθειας αποκλεισμού του αντιπάλου από τον εθνικό κορμό, αποτελεί, λίγα χρόνια αργότερα, ο «αναμορφωτικός-ανανηπτικός» λόγος της Μακρονήσου, κατά τον οποίο, αφού προσάπτονται στον αντίπαλο κτηνώδη χαρακτηριστικά που τον εξορίζουν από τις νομιμοποιητικές δυνάμεις που συγκροτούν τον εθνικό κορμό, στη συνέχεια θεωρείται επιβεβλημένη η αναμόρφωσή του, ώστε μετανοημένος πια να επιστρέψει σε αυτόν. Αναλυτικά για το λόγο των νικητών στη Μακρόνησο, βλ. Στρατής Μπουρνάζος, «Ο Αναμορφωτικός Λόγος των Νικητών στη Μακρόνησο», στο *Περιοδικό Δοκίμες*, Νίκος Κοταρίδης (επιμέλεια), τεύχος 6 – «Το Εμφύλιο Δράμα», Αθήνα 1997.

σταθερά. Έτσι, ο αστικός αυτός χώρος που εκφράζεται μέσα απ' την *Ελευθερία*, επιστρατεύει το διανοητικό εξοπλισμό με τον οποίο έχει γαλουχηθεί κατά το παρελθόν, προσαρμόζοντάς τον στην παρούσα συγκυρία¹³⁸ και στο διαφαινόμενο συσχετισμό δυνάμεων, με στόχο την απομάκρυνση του βασιλιά και την οικειοποίηση της αγγλικής υπεροχής και κυριαρχίας, καθώς και τον «πολιτικό θάνατο» του ΕΑΜ που στη συνείδησή του δεν αποτελεί πλέον μέρος του αναδιαμορφούμενου «μεγάλου σκηνικού».

Μετά τα Δεκεμβριανά, όπου η μάχη της Αθήνας είχε λήξει αναδεικνύοντας εμφανέστατα νικητή και ηττημένο, όλος αυτός ο κόσμος που είτε είχε ενταχθεί, είτε είχε πιστέψει και έβλεπε με συμπάθεια το ΕΑΜ, έπρεπε να ξανακερδηθεί από τις δυνάμεις των νικητών. Έτσι, ενώ πριν τα Δεκεμβριανά η *Ελευθερία* κατηγορούσε συλλήβδην την Αριστερά, τώρα, κι ενώ το τοπίο άρχιζε να ξεκαθαρίζει και το μέλλον να εικάζεται, κατηγορείται μόνο η «ξενόδουλη» ηγεσία του ΚΚΕ που εξαπάτησε τους αγνούς ιδεολόγους στην απόπειρά της να καταλάβει με βίαιο τρόπο την εξουσία. Με αυτόν τον τρόπο, η *Ελευθερία* επαναπροσδιορίζεται πάλι απέναντι στα νέα δεδομένα, προσπαθώντας να εναρμονιστεί στην καινούργια κατάσταση που βρίσκει το ΕΑΜ ηττημένο και τις βρετανικές-κυβερνητικές δυνάμεις ενισχυμένες, έτοιμες να διαμορφώσουν τον ιδεολογικό λόγο των νικητών.

Μετά την υπογραφή της ανακωχής, η *Ελευθερία*, ορμώμενη απ' το λόγο του Τσώρτσιλ στη Βουλή των Κοινοτήτων, αποδίδει στο ΕΑΜ τα χαρακτηριστικά του τροτοκισμού, προσθέτοντας με αυτόν τον τρόπο στα χαρακτηριστικά του κομμουνιστή, και αυτά του εξτρεμιστή-αναρχικού, προσδίδοντας έτσι στους ανθρώπους του ΕΑΜ τις ιδιότητες του «αναρχοκομμουνιστή», αφού πλέον ως απειλή, εκτός απ' τον κομμουνιστικό χαρακτήρα του ΕΑΜ, προβάλλεται ο «εξτρεμισμός» και η «υπόκλιση» του στις αναρχικές ροπές των πληβειακών μαζών. Η συγκεκριμένη επιχειρηματολογία ενοποίησε ετερόκλητες πολιτικές ομάδες (βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς, ακροδεξιούς και δημοκράτες κ.ο.κ.) απέναντι στο φάντασμα μιας επικείμενης κοινωνικής ανατροπής.

Μετά την ανακωχή και μέχρι την έναρξη των συζητήσεων στη Βάρκιζα (2 Φεβρουαρίου 1945), μεσολάβησε μία περίοδος πολιτικών διαπραγματεύσεων, με τους Άγγλους να θέλουν να εκμεταλλευτούν τους καρπούς της στρατιωτικής τους επιτυχίας και το ΕΑΜ να προσπαθεί να αμυνθεί απέναντι στις επικείμενες συνέπειες της καταστροφικής στρατιωτικής ήττας που είχε προηγηθεί.

¹³⁸ Αναλυτικά για την εν λόγω προβληματική, δηλαδή για τον ιδιόμορφο τρόπο με τον οποίο το παρόν συνδέεται και επηρεάζεται από τα κληρονομημένα διανοητικά σχήματα, βλ. Νίκος Θεοτοκάς, *Ο βίος του στρατηγού Μακρυγιάννη, απομνημονεύματα και ιστορία*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012.

Στις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη Συμφωνία της Βάρκιζας, η *Ελευθερία* ανασκοπώντας το διαπραγματευτικό παρελθόν της «άκρας αριστεράς», εικάζει τους ελλοχεύοντες κινδύνους την επαύριο της επικείμενης συμφωνίας και προειδοποιεί την Εαμική πλευρά ώστε να μην παραβιάσει άλλη μία συμφωνία.

Είναι σαφές πως για την *Ελευθερία* και για τον κόσμο που εκφράζει, η Συμφωνία της Βάρκιζας δεν αποτελεί κανένα εκέγγυο για την ένταξη του ΕΑΜ και των υποστηρικτών του στον εθνικό κορμό, αλλά μία τελευταία ευκαιρία που το ΕΑΜ, κόντρα στην ιστορία του, πρέπει να αρπάξει αν θέλει να συνυπάρξει με την υπόλοιπη δημοκρατική κοινωνία¹³⁹. Σε κάθε άλλη περίπτωση, όπως είδαμε και παραπάνω, η τιμωρία των στασιαστών πρέπει να είναι παραδειγματική.

Θα λέγαμε ότι ενώ η *Ελευθερία* φαίνεται να επιζητά την ομαλότητα, ταυτόχρονα προδικάζει το δυσοίωνο μέλλον, βασιζοντας τους προβληματισμούς της στην αναξιοπιστία, τη δολιότητα και τον καιροσκοπισμό της Αριστεράς. Με αφορμή τα παραπάνω, ως καταληκτική φράση της παρούσας εργασίας, η οποία βρίσκεται καταφύγιο στο μεγαλύτερο μέρος της επιχειρηματολογίας της, επιλέγεται η ακόλουθη:

Η *Ελευθερία*, εμποτισμένη με τις δομικές σταθερές και τα προϋπάρχοντα ερμηνευτικά σχήματα του κόσμου που εκφράζει και θέλοντας να διαφυλάξει τα συμφέροντα του κόσμου αυτού μέσα σε μία ταραγμένη και διαρκώς μεταβαλλόμενη περίοδο, επαναπροσαρμόζεται συνεχώς απέναντι στα νέα δεδομένα, ενσωματώνοντας στο λόγο της την ενδεχόμενη απάντηση του αντιπάλου, διεκδικώντας με έγκυρο τρόπο την απόλυτη αλήθεια για το τί έγινε , τί γίνεται και τί πρόκειται να συμβεί.

¹³⁹ Όσον αφορά το ΕΑΜ απέναντι στη Συμφωνία της Βάρκιζας και τα απόνερα που αυτή έριξε πάνω του, συνοψίζονται στο επόμενο ερμηνευτικό σχήμα: «Μέχρι τη Βάρκιζα, το κίνημα της Αντίστασης διατηρούσε σε μεγάλο βαθμό τη δυναμική του. Η συρρίκνωση των δυνατοτήτων του μετά την ήττα στη μάχη της Αθήνας δεν έγινε αντιληπτή σε όλη της την έκταση. Το ΕΑΜ και οι κομμουνιστές εξακολουθούσαν να είναι βασικοί συντελεστές στο παιχνίδι των πολιτικών και κοινωνικών ισορροπιών. Η συμφωνία ανέτρεψε αυτή τη δυναμική. Για την ακρίβεια, αποκάλυψε την αδυναμία του κινήματος, τα αδιέξοδά του και την απρόσμενη σε έκταση ήττα του. Πολλές κοινωνικές ομάδες που επένδυναν στην ισχύ του ΕΑΜ για να εξασφαλίσουν τα δικά τους συμφέροντα έσπευσαν με ταχύτητα να αλλάξουν καράβι. Από εδώ και μπρος η Αριστερά θα βρισκόταν μακριά από την κεντρική πολιτική σκηνή, καταδικασμένη σ' ένα είδος καραντίνας. Όσοι αποφάσιζαν να τη συναντήσουν και να επενδύσουν πάνω της θα έπρεπε να είναι είτε πολύ απελπισμένοι είτε φανατικά αποφασισμένοι. Οι καιροί πάντως του με «παλλαϊκές» προδιαγραφές κινήματος χάθηκαν, μαζί με τα όπλα του ΕΛΑΣ, στη Βάρκιζα. Στο οργανωτικό πεδίο, η εξέλιξη αποτυπώθηκε στην εντυπωσιακή συρρίκνωση των οργανομένων δυνάμεων της Αριστεράς ελάχιστο χρόνο μετά τη Βάρκιζα.

Η ειρωνία του όλου θέματος βρίσκεται στο ότι η ηγεσία της Αριστεράς πίστευε πως θα μπορούσε να περιορίσει τις αρνητικές συνέπειες της συμφωνίας στηριζόμενη στο μαζικό κίνημα και τις οργανωμένες δυνάμεις της. Βασιζόταν δηλαδή σε ένα όπλο που η ίδια συμφωνία, σε μεγάλο βαθμό, κατέστρεψε. Ήταν, μεσοπρόθεσμα, η σοβαρότερη συνέπεια της ήττας». (Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σ. 80-81)

Εφημερίδες – Βιβλιογραφία

Εφημερίδες

- ***Ελευθερία***, ημερήσια πρωινή πολιτική εφημερίδα. (Οκτώβριος 1944-Δεκέμβριος 1946)
- *Εφημερίδα των Συντακτών* (Δεκέμβριος 2014)
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (Ιανουάριος 1945)
- *Ελλάς* (Δεκέμβριος 1944-Ιανουάριος 1945)
- *Μάχη* (Νοέμβριος 1944)
- *Ριζοσπάστης* (Οκτώβριος 1944-Φεβρουάριος 1945)

Βιβλιογραφία

- Ανδριάκαινα Ελένη, *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού, Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*, εκδ. Orportuna, Πάτρα 2009.
- Ασδραχάς Σπύρος, *Ζητήματα Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
- Ασδραχάς Σπύρος, «Προεισγωγικά», στο «Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Οκτώ ομιλίες για το βιβλίο του Φίλιππου Ηλιού», εκδ. Θεμέλιο / ΑΣΚΙ, Αθήνα 2005.
- Baerentzen Lars-Close David, «*Η ήττα του ΕΑΜ από τους Βρετανούς*», στο *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943 – 1950. Μελέτες για την πόλωση*, Ντ. Κλόουζ (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ (β' έκδοση), Αθήνα 1998.

- Βερναρδάκης Χριστόφορος – Μαυρής Γιάννης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή. 1941-1944*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
- Γαβριηλίδης Άκης, *Η συνέχιση του Εμφυλίου με άλλα μέσα*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα 2007.
- Γαρουφαλιάς Δημήτρης, *Κείμενα και αναμνήσεις από τον τραγικό Δεκέμβριο 1944*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1981.
- Γασπαρινάτος Σπύρος, *Απελευθέρωση, Δεκεμβριανά, Βάρκιζα*, Τόμος Α', εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 1998.
- Γιαννοπούλου Δανάη, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2014.
- Γιαννοπούλου Δανάη, *«Η βρετανική παρεμβατικότητα στην ελληνική πολιτική σκηνή κατά την διάρκεια του Δεκέμβρη του 1944 και η στάση των Ελλήνων πολιτικών και του αθηναϊκού τύπου»*, στο *Αριστερά & αστικός πολιτικός κόσμος. 1941-1960*, Πρακτικά Συνεδρίου, επιμέλεια: Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014.
- Γληνός Δημήτρης, *Τί είναι και τί θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*, εκδ. Ο Ρήγας, Αθήνα 1944.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, Τόμος Α' (*Κατοχή-Δεκεμβριανά 1941-1945*), εκδ. Polaris, Αθήνα 2009.
- Ελεφάντης Άγγελος, *Μας πήραν την Αθήνα...*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- *Η έκθεση του Σιάντου για τα Δεκεμβριανά*, ερευν. Περικλής Ροδάκης, Μπάμπης Γραμμένος, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1986.
- Ηλιού Φίλιππος, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, εκδ. Θεμέλιο (β' έκδοση), Αθήνα 2005.

- Θεοτοκάς Νίκος, *Ο βίος του στρατηγού Μακρυγιάννη, απομνημονεύματα και ιστορία*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012.
- Ιατρίδης Ιωάννης, *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1973.
- Καραγιάννης Σωτήρης, *Ο Κεντρώος πολιτικός χώρος στη μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961)*, Α' Τόμος, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1984.
- ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος πέμπτος, επιμ. Αλέκος Παπαπαναγιώτου, 1973-έκδοση του ΚΚΕ (Εσωτερικού).
- Κοταρίδης Νίκος-Παπακόγκος Κωστής, *Ο Άρης στη Λαμία*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2006.
- Κοταρίδης Νίκος-Σιδέρης Νίκος, «*Ο Εμφύλιος ως Ψυχολογική Αναμέτρηση*», στο *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου. 1946-1949. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου*, Κ. Κουτσούκης-Ι. Σακκάς (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000.
- Λαμπάτος Γαβρίλης, «*Δεκέμβρης και αριστερή διαφωνία*», στο *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα-νεότερες προσεγγίσεις. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Γρηγόρης Φαράκος (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 1996.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1993.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005.
- Μαργαρίτης Γιώργος, «*Δεκέμβρης 1944: Η επανενοποίηση της ελληνικής κοινωνίας*», στο *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα-νεότερες προσεγγίσεις. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Γρηγόρης Φαράκος (επιμέλεια), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 1996.

- Μηχιώτης Χαρίλαος, *Δραματική Πορεία. Από την Απελευθέρωση 1944 στην τραγωδία του Δεκέμβρη και στη Βάρκιζα*, εκδ. Κασταλία, Αθήνα 2005.
- Μόσχος Βασίλης, *Ο πολιτικός λόγος των λογοτεχνών τη δεκαετία 1940-1950*, Διπλωματική εργασία, Αθήνα 2010.
- Μπαμπινιώτης Γιώργος, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας (Δεύτερη έκδοση), Αθήνα 2002.
- Μπουρνάζος Στρατής, «Ο Αναμορφωτικός Λόγος των Νικητών στη Μακρόνησο», στο *Περιοδικό Δοκίμες*, Νίκος Κοταρίδης (επιμέλεια), τεύχος 6 – «Το Εμφύλιο Δράμα», Αθήνα 1997.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, «*Εφημερίδα Ελευθερία*», στο «*Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*», (Β' Τόμος), Λουκία Δρούλια-Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμέλεια), εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Οικονομίδης Φοίβος, *Οι προστάτες. Η αληθινή ιστορία της αντίστασης*, εκδ. Ορφέας (β' έκδοση), Αθήνα 1985.
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας (Β' Έκδοση), Αθήνα 2009.
- Παπαστράτης Προκόπης-Σπηλιωτοπούλου Μαρία (σύνταξη), *Χρονολόγιο Γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των Εξωτερικών Foreign Office 371*, Β' Τόμος, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2004.
- Παπαστράτης Προκόπης, «*Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου*», στο «*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*», (συλλογικό), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006.
- Πετρόπουλος Ιωάννης, «*Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής*», στο «*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*» (συλλογικό), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006.

- Σβορώνος Νίκος, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1982.
- Σβορώνος Νίκος, «*Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950*» στο «*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*», εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006.
- Σιδέρης Νίκος, «*Το εμφύλιο πνεύμα: Εκφάνσεις του Εμφυλίου στην πολιτική ψυχολογία και κουλτούρα*», στο Περιοδικό *Δοκίμες*, Νίκος Κοταρίδης (επιμέλεια), τεύχος 6 – «*Το Εμφύλιο Δράμα*», Αθήνα 1997.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «*Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου*» στο «*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*», εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006.
- Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Δεκεμβριανά 1944, Η μάχη της Αθήνας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «*Εμφύλιος πόλεμος και πρόσληψη του κόσμου: Μεταλλαγές στις ελληνικές στρατηγικές αντιλήψεις στη δεκαετία του 1940*», στο *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μία αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Ι. Μουρέλος-Ι. Μιχαηλίδης (επιμέλεια), εκδ. Ελληνικά Γράμματα (β' έκδοση), Αθήνα 2007.

